

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДЕРЕВ'ЯНКО Б. В.

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО:
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА
(ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН
В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ)**

Навчальний посібник

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

УДК 346(075)
Д36

**Присвячується 60-річчю
від дня утворення закладу освіти –
Донецького юридичного інституту МВС України**

Рецензенти:

Николенко Л. М. — завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 3 Донецького юридичного університету МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Коваль І. Ф. — декан юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького юридичного інституту МВС України
(протокол № 2 від 30 вересня 2020 року)*

Деревянко Б. В.

Д36 Господарське право: особлива частина (правове регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки) : навчальний посібник / д-р юрид. наук, проф. Б. В. Деревянко; МВС України, Донецький державний університет внутрішніх справ. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. — 314 с.

ISBN 978-966-992-579-4

У навчальному посібнику надано характеристику правовому регулюванню господарських відносин в окремих галузях економіки. Зараз в Україні функціонує 19 міністерств та велика кількість державних комітетів, комісій та інших центральних органів виконавчої влади, сформованих за галузевою ознакою. Тому схарактеризувати господарські відносини в усіх галузях економіки у межах одного посібника неможливо. Курс лекцій складається із десяти тем, умовно поділених на регулювання відносин у реальному (6 тем) та фінансовому (4 теми) секторах економіки: в АПК, ГМК, електроенергетиці, будівництві, транспорті, сфері телекомунікацій, банківській сфері, сфері надання фінансових послуг, сфері обігу криптовалюти, біржовій сфері та фондовому ринку.

Для студентів, курсантів і слухачів закладів вищої освіти, аспірантів і вчених та усіх, хто цікавиться господарським правом та правовим регулюванням відносин у сфері економіки.

УДК 346(075)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН	
У ГАЛУЗЯХ ВИРОБНИЧОГО (РЕАЛЬНОГО) СЕКТОРУ	
ЕКОНОМІКИ ТА ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ІНФРАСТРУКТУРИ	
Тема 1	
Правове регулювання господарських відносин в агропромисловому комплексі	7
Тема 2	
Правове регулювання господарських відносин у гірничо-металургійному комплексі	24
Тема 3	
Правове регулювання господарських відносин в електроенергетичній сфері	42
Тема 4	
Правове регулювання господарських відносин у сфері транспорту	77
Тема 5	
Правове регулювання господарських відносин у сфері зв'язку і телекомунікацій	166
Тема 6	
Правове регулювання господарських відносин у капітальному будівництві	182

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ГАЛУЗЯХ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Тема 7

Правове регулювання господарських відносин
у банківській сфері 201

Тема 8

Правове регулювання господарських відносин
у сфері надання фінансових послуг 221

Тема 9

Правове регулювання господарських відносин
у сфері обігу криптовалюти 248

Тема 10

Правове регулювання господарських відносин
у біржовій сфері та на фондовому ринку 288

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 310

ВСТУП

Господарські відносини у різних галузях економіки є складними, а часто достатньо складними, розгалуженими та суперечливими. Це викликається багатьма факторами, зокрема різноманітністю суб'єктів господарювання у них, територіальним (регіональним) фактором, фактором здійснення функцій з управління та регулювання абсолютно різними центральними органами виконавчої влади, фактором прийняття різних законів органом законодавчої влади та ін.

Важливість господарських відносин переоцінити неможливо, адже економіка є основою держави. Кількість грошей у державі визначає рівень її розвитку. А цю кількість видобувають суб'єкти господарювання у різних галузях та сферах.

Загалом в Україні діє 19 міністерств (проте за кілька місяців їх кількість може збільшитися або навпаки зменшитися). Крім них відносини в окремих галузях економіки регулюють різноманітні комітети, комісії, Національний банк України та ін. На відносини в окремих галузях економіки впливають різноманітні органи, що здійснюють контроль та проводять перевірки. На відносини у галузях економіки впливає саме суспільство, зокрема і громадянське, яке лише формується в Україні, суспільні та громадські організації. Не менший вплив здійснюють акти міжнародного та зарубіжного законодавства, а також зв'язки із закордонними суб'єктами господарювання, які активно інтегруються в українську економіку або є партнерами українських суб'єктів при їх інтеграції в економіку інших держав.

Посібник побудовано за структурою поділу економістами сфер та галузей господарювання на два сектори – реальний (виробничий) з доданням до них галузей інфраструктури, та фінансовий. Хоча такий поділ не є абсолютно вірним і може критикуватися, проте в даному випадку може бути доречним і зручним, зокрема в частині сприяння засвоєнню навчального матеріалу.

Переважна більшість матеріалу є власним доробком укладача, частину з якого було раніше опубліковано у навчальній і наукових працях. Також наведено положення нормативних актів, чинних на вересень 2020 року, і надано їх стислий коментар.

Укладач посібника не претендує на абсолютну істину і повноту викладення правового регулювання господарських відносин в окремих галузях економіки. Але посібник може бути корисним як авторський варіант роз'яснення і тлумачення правового забезпечення відповідних відносин.

РОЗДІЛ 1

Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

Тема 1

Правове регулювання господарських відносин в агропромисловому комплексі

1. Особливості господарських відносин в АПК та харчовій промисловості.
2. Види та правовий статус суб'єктів господарювання, які є учасниками відносин в АПК та харчовій промисловості.
3. Господарські договори і відповідальність в АПК та харчовій промисловості.

Ціль заняття – визначити особливості господарювання в АПК і харчовій промисловості та правовий статус суб'єктів, що виготовляють продукцію або надають послуги у цих сферах.

ПИТАННЯ 1.

Особливості господарських відносин в АПК та харчовій промисловості

ОСОБЛИВОСТЯМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ Є:

- наявність основного засобу виробництва – землі, якість і родючість якої впливають на результати господарювання;
- здійснення виробництва на великих площах;
- сезонний характер виробництва;
- залежність від природно-економічних умов регіону країни;
- поєднання процесу відтворення з процесом зростання та розвитку тваринництва і рослинництва, а також із відтворенням родючості землі.

Споконвіку характерними рисами, притаманними менталітету українців, були **кордоцентризм** (від слова «кордос» – серце), тобто підвищена духовність, гуманізм і людяність, та **геоцентризм** (від слова «гео» – земля), тобто всебічна повага і пошана до землі, як основи життя та основного засобу виробництва. Саме родючість землі вкупі із кліматичними умовами господарювання визначали дохід селянина-власника, а пізніше – аграрного підприємця. Родючість верхнього шару землі (гумусу) в Україні тривалий час була найвища у світі. Сьогодні у паризькому музеї зберігається еталон гумусу в обсязі рівно один кубічний метр, привезений із села у Харківській області.

Проте сьогодні не всі аграрні підприємці і далеко не всі власники землі чи земельних паїв є успішними. Прошарок працьовитих, а тому заможних селян жорсткою знищувався радянською владою протягом усього ХХ століття. Можна назвати 1917–1920 роки після розпаду Російської імперії; 1920–1924 – роки проведення політики військового комунізму на селі, а по суті пограбування українських

сіл. 1929–1935 – перші роки індустріалізації та відтоку селян до міст; 1932–1933 – роки штучного голодомору, коли радянська влада через опасіння бунтів і невдоволень найбільш працьовитих селян та небажання вступати до колгоспів, фізично знищила до 7 мільйонів селян у східних та центральних областях України; 1934–1939 – роки найбільш жорстоких політичних репресій на території України, жертвами яких часто ставали найбільш працьовиті селяни, справжні господарі на землі; 1939–1945 – роки II світової війни, під час якої на території України відбувалися найбільш запеклі бойові дії, було знищено тисячі сіл; 1947 – рік післявоєнного голоду; з середини 1950-х до наших днів – політика, а пізніше тенденція зневажливого ставлення до селянина, його праці і, як наслідок, постійний відтік молоді до міст, а останніми роками – за кордон.

Настільки глибокий екскурс у новітню історію України був необхідний для розуміння того, чому сьогодні часто неефективно використовується земля як основний засіб виробництва в АПК і чому за великим рахунком відсутній реальний господар на селі.

Слід трохи докладніше пояснити особливості сільськогосподарського виробництва в Україні. Стосовно **наявності основного засобу виробництва – землі, якості і родючості якої впливають на результати господарювання**, було сказано вище.

Стосовно **здійснення виробництва на великих площах** слід пояснити, що сьогодні 73% земель в Україні віднесено до земель сільськогосподарського призначення, на яких агропромислові виробники займаються рослинництвом та тваринництвом.

Наступна особливість – **сезонний характер виробництва** – вказує на те, що в Україні не можна весь рік вирощувати певну культуру. Для кожного виду діяльності в АПК є свій час, на що слід звертати увагу. Відповідно, це враховується при кредитуванні агропромислових виробників, закупівлі ними паливно-мастильних матеріалів, реалізації ними товарної продукції тощо.

Наступна особливість – **залежність від природно-економічних умов регіону країни** – вказує на те, що навіть в межах України у різних регіонах виготовляється різна продукція АПК, наприклад, виноград – в Одеській області та АРК, соняшникове насіння – у Запорізькій і Донецькій областях, картопля – у Сумській та Чернігівській областях, квасоля – у Прикарпатті тощо.

Наступна особливість – **поєднання процесу відтворення з процесом зростання та розвитку тваринництва і рослинництва, а також із відтворенням родючості землі** – вказує на те, що земля як основний засіб виробництва потребує догляду та капітальних вкладень.

Взагалі через властивості землі та сільськогосподарського виробництва в епоху Середньовіччя сформувалася економічна течія фізіократів, які вважали, що багатство нації формується у виробництві, але виробництві лише сільськогосподарському під впливом сонячного випромінювання з використанням корисних властивостей землі та води і застосуванням людської праці. Ще 20–30 років тому ця течія критикувалася вченими-економістами та вважалася хибною, а сьогодні можна говорити про наявність певного сенсу у поглядах фізіократів. Тим більше, в час швидкого використання та перспектив повного вичерпання запасів, нафти, газу, металів та інших корисних копалин.

Наведені особливості мали місце завжди. Сьогодні на відносини в АПК України впливають і інші фактори та особливості.

НОВІТНІМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ Є:

- **неефективність розпаювання земель (селяни не стали власниками, землі орендуються часто іноземцями);**
- **нерозвиненість переробки продукції;**
- **використання земель для вирощування технічних культур, що збіднюють ґрунт;**

- екстенсивний спосіб господарювання;
- наявність держпідтримки хімпрому та металургії за рахунок АПК;
- тиск з боку урядів окремих європейських та інших держав з вимогою зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель.

Перша новітня особливість – **неефективність розпаювання земель (селяни не стали власниками, землі часто орендуються іноземцями)** – вказує на те, що сьогодні Україна є унікальною у світі державою стосовно питання реалізації права власності на землю сільськогосподарського призначення. Усі землі сільськогосподарського призначення є власністю держави. А громадянам та суб'єктам господарювання України передається право користування цією землею на строк до 70 років. При цьому окрема людина користується землею лише у межах паю, або двох, декількох чи багатьох земельних паїв. Іноземцю не можна бути власником паю. Тому іноземці масово орендують земельні паї у громадян України.

Громадянин України – власник паю не є власником самої землі. Під забезпечення у вигляді земельного паю селянин не може взяти достатньо великий кредит у банку, потрібний для закупівлі насіння, техніки, паливно-мастильних матеріалів, оплати праці співробітників тощо.

Тобто сьогодні ринок землі в Україні відсутній. Ситуація потребує змін. Але вони не зовсім доречні саме сьогодні, оскільки громадяни України не мають достатньо грошей, щоб купувати земельні ділянки для ведення сільськогосподарської діяльності за ринковою світовою ціною. Натомість такі гроші є у іноземних аграрних ТНК, які давно вимагають від президентів та урядів України відкриття ринку землі. Більшість селян – власників земельних паїв не хочуть або не можуть самотужки займатися підприємництвом у сільському господарстві. Тому вони чекають на відкриття ринку землі

та на нагоду дорожче продати свої паї, але вже не як паї, а як повноцінні земельні ділянки з конкретними географічними координатами. Такий можливий розвиток подій, пов'язаний із скуповуванням українських земель сільськогосподарського призначення міжнародними ТНК, є аргументом на користь заборони відкриття ринку землі. З іншого боку, прихильники відкриття ринку землі вказують на фактичне існування в Україні нелегального ринку землі, коли різноманітними незаконними способами здійснюється захоплення чи викуп земельних ділянок з наступною легалізацією права власності на неї.

Друга новітня особливість – **нерозвиненість переробки продукції** – по суті не є новітньою. Це є наслідком радянського екстенсивного способу господарювання взагалі, та в секторі АПК особливо. На жаль, в Україні досі недостатньо розвинений напрямок переробки товарної сільськогосподарської продукції. Тому така продукція найчастіше продається як сировина, з якої іноземні переробники виробляють кінцевий продукт, який із доданою вартістю повертається в Україну споживачеві.

Третя новітня особливість – **використання земель для вирощування технічних культур, що збіднюють ґрунт** – вказує на те, що сьогодні в Україні значні площі використовуються не для вирощування харчових чи кормових культур, а для вирощування технічних культур – ріпаку, льону, коноплі та інших. Такі культури найчастіше вирощуються орендаторами, особливо іноземцями. Вирощування таких культур потребує значних вкладень у добрива, полив та ін. Проте це робиться не завжди. За кілька років можна буде повернути власнику його паї із збідненою на мінерали землею і взяти в оренду нові в інших власників паїв. У цьому полягає українська частина проблеми. Світова частина проблеми полягає у тому, що сьогодні продуктів харчування, вирощених на усіх можливих

посівних площах, недостатньо для задоволення потреб усіх людей на планеті. Коли ж родючі ґрунти використовуються для вирощування технічних культур, то це не вирішує глобальних проблем, а лише їх поглиблює.

Четверта новітня особливість – **екстенсивний спосіб господарювання** – є наслідком радянського способу господарювання, нав'язаного Україні 100 років тому. На першому місці було максимальне забезпечення роботою усіх радянських громадян та всебічна зрівнялівка. Плюс на селі був знищений клас працьовитих селян, на що вказувалося раніше. Це призвело до того, що і сьогодні через низький рівень використання досягнень науки і техніки, технологій, мінеральних добрив та ядохімікатів урожайність в українському рослинництві і тваринництві є нижчою за європейські та американські аналоги.

П'ята новітня особливість – **наявність держпідтримки хімпрому та металургії за рахунок АПК** – в певній мірі також є наслідком радянського минулого, коли пріоритет був за важкою промисловістю та оборонним комплексом, а сільське господарство розвивалося та фінансувалося за залишковою ознакою. І сьогодні у державі більша підтримка надається підприємствам металургії та хімії, ніж АПК.

Шоста новітня особливість – **тиск з боку урядів окремих держав з вимогою зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення** – пов'язана із першою особливістю. З одного боку, розвинені держави Європи, Америки та Азії зацікавлені у розвитку української економіки до певних меж (звичайно не вищих за їхню власну економіку). Так само вони зацікавлені у розвитку українського АПК. Більш заможна Україна, її суб'єкти господарювання та громадяни зможуть брати більш активну участь у різноманітних економічних

проектах, брати більше кредитів у закордонних банках. З іншого боку, уряди європейських держав зацікавлені у придбанні українських земель сільськогосподарського призначення великими аграрними ТНК з головними компаніями з їхніх держав. Звичайно, ситуація з паями є пережитком і потребує заміни на відкритий ринок землі. Проте навряд чи доречно його відкривати у державі, яка веде війну з багатомільйонним противником, у якій анексовано або окуповано цим противником значну кількість територій, у тому числі і з родючими ґрунтами, і в якій середній рівень доходів і життя населення значно поступається середньосвітовим стандартам. Оптимальним виглядає тримання певний час патової ситуації із наявністю земельних паїв.

31 березня 2020 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», який набуде чинності 1 липня 2021 року. З цього моменту в Україні має запрацювати відкритий ринок земель сільськогосподарського призначення. Навряд чи до цього часу в Україні буде завершено війну проти агресора, подолано проблему бідності і сформовано клас сільськогосподарських виробників. Тому констатуємо ситуацію як факт.

ОСОБЛИВІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ Є БАГАТОРІЧНА ЗБИТКОВІСТЬ БАГАТЬОХ СУБ'ЄКТІВ, ЩО ВИЗНАЧАЄТЬСЯ:

- відсутністю виваженої аграрної політики;
- відсутністю НПА, спрямованих на реальний захист селян;
- відсутністю економіко-правового механізму господарювання.

Назване впливає із наведених вище новітніх особливостей.

Держава регулює господарську діяльність в АПК і харчопромі шляхом застосування основних напрямів економічної політики, визначених статтею 10 ГК України та основних засобів регулюючого

впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, названих у статті 12 ГК України.

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики, продовольчої безпеки держави, державного управління у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової промисловості, рибного господарства, переробки сільськогосподарської продукції.

НАПРЯМКАМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ Є:

■ ЦІНОВА ПОЛІТИКА

здійснюється на засадах вільного ціноутворення у поєднанні з державним регулюванням і підтримкою доходів виробників сільськогосподарської продукції;

■ КРЕДИТУВАННЯ

передбачає наявність системи заходів, спрямованих на задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників у кредитних ресурсах;

■ ФІНАНСУВАННЯ

частково здійснюється з Держбюджету через Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України виходячи із запланованих обсягів асигнувань на галузь;

■ ОПОДАТКУВАННЯ

передбачає пільги сільськогосподарським та переробним підприємствам зі сплати окремих податків і зборів;

■ **КВОТУВАННЯ**

здійснюється шляхом обмеження вивозу та ввозу окремої сільськогосподарської продукції на певний час з метою захисту вітчизняного виробника та вітчизняного ринку;

■ **РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ**

передбачає надання дотацій сільськогосподарським виробникам та компенсацій власникам паливно-мастильних матеріалів тощо;

■ **СЕРТИФІКАЦІЯ І СТАНДАРТИЗАЦІЯ**

стимулюють виробників до підвищення якості. Продукція, якість якої не відповідає певному сорту чи класу не купується державою;

■ **ЛІЦЕНЗУВАННЯ**

на основі пункту 22 статті 7 «Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню» Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензуванню підлягає культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого КМУ, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»;

■ **ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ**

гарантує виробнику купівлю його продукції державою, чим стимулює підвищення якісних і кількісних показників роботи.

ОСНОВНИМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМИ АКТАМИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО, Є:

- **ГК України (ст. 272–274);**
- **ЦК України;**
- **Земельний кодекс України;**
- **Податковий кодекс України;**
- **Закони України:**
 - «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-XII;
 - «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 року № 1602-III;
 - «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР;
 - «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» від 17 липня 1997 року № 468/97-ВР;
 - «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV;
 - «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 року № 37-IV;
 - «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII;
 - «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року № 1087-IV;
 - «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 року № 1870-XIV;
 - «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 року № 1956-XII;
 - «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 року № 2114-XII;
 - «Про оренду землі» в редакції Закону від 2 жовтня 2003 року № 1211-IV;
 - «Про сільськогосподарську кооперацію» у редакції Закону від 20 листопада 2012 року № 5495-VI;

- «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV;
- «Про безпечність та якість харчових продуктів» у редакції Закону від 6 вересня 2005 року № 2809-IV;
- інші.

ПИТАННЯ 2.

Види та правовий статус суб'єктів господарювання, які є учасниками відносин в АПК та харчовій промисловості

■ **СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА** – суб'єкти господарювання, основною діяльністю яких є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції, виторг від реалізації якої складає не менше 50 % від загальної суми виторгу

Сільськогосподарські підприємства можуть обирати зручну для себе організаційно-правову форму господарювання. Основний критерій віднесення суб'єктів господарювання до сільськогосподарських є виготовлення сільськогосподарської продукції з виторгом від реалізації не менше 50%. Може бути ситуація, коли підприємство, керуючись принципом «дозволено усе, що не заборонено законом», передбачить у своєму статуті більше 100 видів господарської діяльності, діятиме на території села та надаватиме послуги кафе, послуги з перевезення вантажів, послуги з ремонту автомобілів та побутової техніки, здійснюватиме господарсько-торговельну діяльність і діяльність із вирощування та переробки товарної сільськогосподарської продукції. У такому випадку підприємство вважатиметься сільськогосподарським за умови, що виторг від реалізації сільськогосподарської продукції перевищить виторг від усіх інших видів діяльності.

Оскільки умови праці в АПК достатньо важкі, то часто дрібні власники паїв, які бажають господарювати на селі, об'єдну-

ються у колективні сільськогосподарські підприємства (КСП), кооперативи, утворюють господарські товариства, зокрема ТОВ або АТ.

ЗА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЮ ФОРМОЮ МОЖУТЬ БУТИ:

- СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ВИРОБНИЧІ КООПЕРАТИВИ;
- ГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА;
- СПІЛКИ СЕЛЯН;
- ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ТА ЇХ АСОЦІАЦІЇ;
- АГРООБ'ЄДНАННЯ;
- СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ.

За профілем діяльності КСП та державні сільськогосподарські підприємства поділяють на:

- сільськогосподарські;
- риболовні;
- мисливські.

**ЗАЛЕЖНО ВІД СФЕРИ І ПРЕДМЕТА ДІЯЛЬНОСТІ КСП
ТА ДЕРЖАВНИМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ
ПІДПРИЄМСТВАМИ МОЖУТЬ БУТИ:**

- суб'єкти, основним завданням яких є виробництво товарної маси сільськогосподарської сировини і продуктів харчування;
- суб'єкти, утворені з метою забезпечення підприємств І групи сучасним обладнанням, добривами, фахівцями, технологіями, паливно-мастильними матеріалами тощо;
- суб'єкти, діяльність яких спрямована на надання сільськогосподарським виробникам фінансово-кредитних, страхових, посередницьких тощо послуг.

Основними характеристиками правового статусу КСП є наступні:

- КСП – добровільне об'єднання громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів і діє на засадах підприємництва та самоврядування;
- КСП має статус юридичної особи, має поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку і печатку із своїм найменуванням;
- КСП можуть на добровільних засадах об'єднуватися в спілки (об'єднання), бути засновниками акціонерних товариств, які діють на основі своїх статутів;
- КСП у своїй діяльності керуються принципом «дозволено усе, що не заборонено законом», проте види діяльності мають бути прописані у статуті.

ПИТАННЯ 3.

Господарські договори і відповідальність в АПК та харчовій промисловості

ОСНОВНИМИ ДОГОВОРАМИ

В АПК І ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ Є:

- договір на створення і передачу науково-технічної продукції (стаття 331 ГК України);
- договір поставки та купівлі-продажу (статті 264–271 ГК України);
- договір контрактації сільськогосподарської продукції (статті 272–274 ГК України);
- інші.

За договором на створення і передачу науково-технічної продукції виконавець зобов'язується виконати зумовлені

завданням замовника НДДКР, а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.

Предметом договору є модифікована науково-технічна продукція.

Договір може укладатися на виконання усього комплексу робіт від дослідження до впровадження у виробництво науково-технічної продукції, а також на її подальше технічне супроводження (обслуговування).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ:

■ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ МІНІСТЕРСТВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, ТОРГІВЛІ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ КОНЦЕРН ПО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОМУ І СЕРВІСНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАГРОТЕХСЕРВІС;

- ЗА ПРЯМИМИ ДОВГОСТРОКОВИМИ ПОСТАВКАМИ;
- ШЛЯХОМ ПРИДБАННЯ НЕОБХІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ТОВАРНИХ БІРЖАХ І НАПРЯМУ У СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ;
- ШЛЯХОМ УКЛАДАННЯ УГОД НА ОСНОВІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ» ВІД 25.12.2015 РОКУ № 922-VIII.

Зрозуміло, що на основі Закону України «Про публічні закупівлі» здійснюється забезпечення потреб державних КСП. Інші суб'єкти господарювання в АПК можуть бути учасниками процедур закупівель та переможцями торгів.

Постачання товарної сільськогосподарської продукції може здійснюватися традиційним та поширеним в АПК договором контрактації сільськогосподарської продукції.

За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати заготівельному (закупівельному)

або переробному підприємству чи організації (контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її.

Істотними умовами

договору контрактації сільськогосподарської продукції є:

- види продукції (асортимент), номер державного стандарту або технічних умов, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин;
- кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника;
- ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції;
- обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства;
- взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору;
- інші умови, передбачені типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому КМУ.

ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН ЗА ДОГОВОРОМ КОНТРАКТАЦІЇ:

- виробник повинен не пізніше як за п'ятнадцять днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, та погодити календарний графік її здачі;
- контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю надану ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка

швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умовах, що погоджені сторонами.

Відповідальність за договором контракції:

■ за нездачу сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контракції, виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом;

■ у разі якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки;

■ за невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі 5% вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, – повну її вартість.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УЧАСНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ АПК ТА ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕАЛІЗУЄТЬСЯ НА ОСНОВІ ПОЛОЖЕНЬ РОЗДІЛУ V ГК України

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Особливості сільськогосподарського виробництва в Україні.
2. Новітні особливості у регулюванні діяльності у сільському господарстві.
3. Основні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання в АПК та харчовій промисловості.
4. Організаційно-правові форми господарювання у сільському господарстві.

5. Характеристика регулюючої політики Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.
6. Напрями державного регулювання діяльності сільськогосподарських виробників.
7. Характеристика основних нормативних актів, що регулюють сільськогосподарське виробництво.
8. Види та правовий статус сільськогосподарських підприємств.
9. Види земель в Україні. Види земель сільськогосподарського призначення в Україні та правовий режим їх використання.
10. Правовий статус агрооб'єднань та підприємств з іноземними інвестиціями в АПК.
11. Характеристика договору контрактації сільськогосподарської продукції.
12. Правовий статус КСП та сільськогосподарського виробничого кооперативу.
13. Характеристика договорів, що укладаються у сфері АПК.
14. Забезпечення підприємств АПК насінням, технічними засобами, паливно-мастильними матеріалами, добривами та ядохімікатами.
15. Земля сільськогосподарського призначення як основний засіб виробництва у сфері АПК.

Тема 2

Правове регулювання господарських відносин у гірничо-металургійному комплексі

1. Особливості господарських відносин у ГМК.
2. Правовий статус суб'єктів господарювання, які є учасниками відносин у ГМК.
3. Господарські договори в ГМК.
4. Відповідальність за порушення законодавства при здійсненні господарської діяльності в ГМК.

5. Припинення діяльності підприємств ГМК.

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ГМК, ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ГМК.

ПИТАННЯ 1.

Особливості господарських відносин у ГМК

ОСОБЛИВОСТЯМИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ГМК УКРАЇНИ Є:

- наявність значної кількості великих холдингових компаній та акціонерних товариств;
- значна дотаційність і збитковість гірничої промисловості;
- велика зношеність основних фондів (до 90 %);
- виробництво за посередництва застарілих технологій та морально застарілих засобів виробництва;
- виготовлення напівфабрикатів замість технологічного продукту;
- орієнтованість на зарубіжний ринок;
- висока прибутковість акціонерів, як правило за рахунок невисоких зарплат працівників;
- необхідність отримання ліцензії;
- контроль з боку АМК;
- наявність впливового «металургійного лоббі» у КМУ та ВР України;
- відсутність внутрішньої і наявність жорсткої зовнішньої конкуренції;
- високий рівень смертності і травматизму;
- високий негативний вплив на екологію;
- високий рівень стандартизації;

– наявність на балансі у підприємств ГМК об'єктів соціальної сфери.

В силу технології виробництва у ГМК абсолютна більшість суб'єктів належать до суб'єктів великого бізнесу. Тому якщо у сфері надання побутових послуг та сфері господарсько-торговельної діяльності переважають суб'єкти малого бізнесу – ТОВ, приватні підприємства, громадяни-СПД, то у ГМК переважають АТ, холдингові компанії та інші види об'єднань підприємств.

Металургійні підприємства мають експортну орієнтацію, їх діяльність в цілому є достатньо рентабельною. А гірничі підприємства в більшості є дотаційними і збитковими. Серед багатьох факторів такий результат спричинено великими глибинами та незначною шириною вугільних пластів.

Значна зношеність основних фондів викликана потребою їх постійного оновлення та відсутністю достатніх коштів на це. В Україні власники великого бізнесу у ГМК наслідують негативний радянський досвід та мінімально витрачаються на охорону навколишнього природного середовища, охорону праці, оновлення основних фондів. Можливо тому виробництво здійснюється за посередництва застарілих технологій та морально застарілих засобів виробництва. Екстенсивний спосіб ведення господарської діяльності призводить до того, що на багатьох підприємствах ГМК досі використовуються верстати та агрегати, яким більш як 100 років. Так само, використовується і морально застаріле обладнання. У деяких економічно розвинених європейських державах існують програми державної підтримки інновацій. Європейські компанії передають безкоштовно або за відносно невелику плату фізично нове, проте морально застаріле обладнання підприємствам із країн Східної Європи, Азії, Африки. Натомість від держави вони отримують значні кошти на придбання новітнього обладнання та технологічних ліній.

Ще однією особливістю ГМК України є виготовлення напівфабрикатів замість технологічного продукту. Основні покупці таких напівфабрикатів знаходяться за межами України. Ситуація в ГМК схожа із ситуацією в АПК, де кінцевим продуктом також є напівфабрикати. Основним експортним товаром є прокат чорних та кольорових металів. Пізніше із цього прокату в європейських, азійських та американських державах виготовляють автомобілі, верстати, обладнання та механізми, які купуються українськими суб'єктами господарювання за більш високу вартість.

Відносно незначні витрати на модернізацію виробництва, захист навколишнього природного середовища, захист праці, а особливо на заробітну платню працівників, яка є надто низькою у порівнянні із працівниками з економічно розвинених держав, мають наслідком високу прибутковість акціонерів. Оскільки рівень рентабельності роботи металургійних підприємств є достатньо високим, а сама діяльність таких підприємств та видобувних підприємств має підвищену небезпеку, то здійснення значної кількості видів такої діяльності викликає необхідність отримання ліцензії.

Віднесення абсолютної більшості підприємств ГМК до суб'єктів великого бізнесу потребують контролю з боку АМК України. Великий бізнес в Україні як і в інших державах потребує постійної офіційної та неофіційної підтримки. В Україні другий вид підтримки зумовлений наявністю впливового «металургійного лоббі» у КМУ та ВР України.

Орієнтованість підприємств ГМК на експорт призвела до відсутності внутрішньої і наявності жорсткої зовнішньої конкуренції. На світових ринках українські підприємства є конкурентами металургійних підприємств інших держав. Сьогодні Україна втратила місце у десятці країн-лідерів експортерів продукції металургійного виробництва. Через відносно невисоку собівартість металургійної продукції на світових ринках (вище було вказано чим викликана низька собівартість) часто проти України висувають звинувачення та порушуються антидемпінгові розслідування.

Невеликі витрати на забезпечення техніки безпеки працівників призводять до високого рівня смертності і травматизму. За статистикою з інших держав близька з Україною смертність у ГМК спостерігається на Російській Федерації та Республіці Польща. Більша за вітчизняну смертність спостерігається лише у КНР. Економічно розвинені європейські держави, Японія, Південна Корея, США демонструють у рази менший рівень смертності та травматизму. Проблема потребує вирішення, але інколи дешевше виплатити регрес, ніж унебезпечити виробництво. Те саме стосується і подолання проблеми високого негативного впливу на екологію. Часто металургійні підприємства знімають захисні фільтри та здійснюють значні викиди в атмосферу вночі або на світанку. Загалом українським металургійним підприємствам дешевше сплатити штрафи, ніж витратитися на захист навколишнього природного середовища.

Через високу конкуренцію на ринках металопродукції важливим засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів ГМК є стандартизація. Так само важливе значення має дотримання стандартів вугілля, продуктів видобутку газу та нафти тощо.

Пережитком радянського минулого залишається наявність на балансі у підприємств ГМК об'єктів соціальної сфери. Ще 20 років тому на балансі українських металургійних гігантів були школи, лікарні, дитячі садочки, їдальні, перукарні, палаци культури, басейни, стадіони, навіть футбольні клуби. Сьогодні така ситуація поступово змінюється. Хоча сама оцінка такої ситуації не може бути однозначною. У ній є як мінуси, так і значна кількість плюсів. Слід також вказати на те, що підприємства ГМК, власниками акцій яких є нерезиденти України, дуже нечасто мають на балансі майно соціальної інфраструктури. Власники акцій – громадяни України зацікавлені у підтримці за рахунок своїх підприємств соціальної інфраструктури, що допоможе їм і підтримуваним ними політичним силам, телевізійним каналам, лоббістським групам тощо отримувати економічні та соціальні дивіденди.

Сьогодні ГМК є базовою галуззю економіки, що дає змогу виконати важливі народногосподарські плани. У найкращі роки до 2014 року ГМК забезпечував:

- майже 50 відсотків валютних надходжень в Україну (у середині 2000-х);
- зайнятість понад 600 тисяч робітників (станом ще на 1994 рік);
- задоволення потреби всіх галузей економіки України в металопродукції як основному конструкційному матеріалі (в усі роки).

Частка металургії в промисловості у різні найкращі роки (до початку війни 2014 року) становила:

- виробництво товарної продукції – 13,4 %;
- основні фонди – 13 %;
- чисельність робітників – 6,5 %;
- споживання електроенергії – 15,6 %;
- споживання палива – 14,2 %.

Державна політика в гірничодобувній промисловості базується на принципах:

- державного регулювання діяльності суб'єктів гірничих відносин в гірничодобувній промисловості;
- безпечної експлуатації гірничих підприємств;
- раціонального використання корисних копалин;
- розвитку та підвищення технічного рівня гірничодобувних галузей;
- створення умов для будівництва нових, реконструкції та підвищення технічного рівня діючих гірничодобувних підприємств;
- підвищення екологічної безпеки гірничих підприємств;
- розвитку конкурентних відносин на ринку мінеральних ресурсів;

- додержання державних стандартів і правил усіма суб'єктами гірничих відносин;
- забезпечення підготовки кадрів високої кваліфікації для гірничодобувних галузей;
- створення умов для перспективних наукових досліджень у сфері гірничих відносин;
- державної підтримки гірничих підприємств;
- забезпечення захисту прав та інтересів працівників гірничих підприємств.

Держава регулює господарську діяльність у ГМК шляхом застосування основних напрямів економічної політики, визначених статтею 10 ГК України та основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, названих у статті 12 ГК України.

ДІЯЛЬНІСТЬ У ГМК РЕГУЛЮЄТЬСЯ:

- ЦК України;
- ГК України;
- Гірничим законом від 06.10.1999 року № 1127-XIV;
- Кодексом України про надра;
- Кодексом цивільного захисту України від 02.10.2012 року № 5403-VI;
- ЗАКОНАМИ УКРАЇНИ:
 - «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 року;
 - «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року № 1264-XII;
 - «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 року № 4004-XII;
- міжгалузевими та галузевими правилами безпеки;
- міжгалузевими та галузевими правилами технічної експлуатації;

- постановою КМУ «Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 року» від 17 жовтня 1995 року № 385/95-ВР;
- Меморандумом порозуміння між КМУ та підприємствами ГМК від 10.11.2008 року та ін.

ПИТАННЯ 2.

Правовий статус суб'єктів господарювання, які є учасниками відносин у ГМК

СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ГМК Є:

- **гірниче підприємство** – цілісний технічно та організаційно відокремлений майновий комплекс засобів і ресурсів для видобутку корисних копалин, будівництва та експлуатації об'єктів із застосуванням гірничих технологій (шахти, рудники, копальні, кар'єри, розрізи, збагачувальні фабрики тощо);
- **аварійно-рятувальна служба** – професійна воєнізована служба, діяльність якої спрямована на організацію та здійснення заходів щодо запобігання аваріям на гірничих підприємствах та їх ліквідації, рятування людей;
- **копальня** – місце видобутку рудних та нерудних корисних копалин підземним або відкритим способом;
- **рудник** – гірниче підприємство, що видобуває рудні та нерудні корисні копалини підземним способом;
- **шахта** – гірниче підприємство з видобування корисних копалин (вугілля, солей тощо) підземним способом.

Аварійно-рятувальна служба сама руду чи вугілля не видобуває і метал не виплавляє. Проте є некомерційним суб'єктом

господарювання та державним органом зі спеціальною компетенцією і завданням рятування людей.

Підприємства гірничодобувної промисловості можуть перебувати у різних формах власності, якщо інше не передбачено законами України. Найбільш поширеною організаційно-правовою формою господарювання у ГМК є акціонерне товариство. У такому випадку власниками акцій найчастіше виступають держава, інші суб'єкти господарювання та приватні особи.

Частина підприємств ГМК досі перебуває у власності держави. Частіше частина акцій підприємств ГМК перебуває у власності держави. Поступово державне майно продається або приватизується;

- приватизація підприємств гірничодобувної промисловості здійснюється відповідно до законодавства про приватизацію. Перелік гірничих підприємств, що перебувають у державній власності та не підлягають приватизації, затверджується ВР України;

- не підлягає приватизації майно державних галузевих і регіональних гірничорятувальних служб, а також майно державних наукових установ із безпеки робіт гірничої промисловості.

ДО СУБ'ЄКТІВ ГМК НАЛЕЖАТЬ:

- ПАТ «ММК ім. Ілліча»;
- ПрАТ «Донецьксталь – металургійний завод»;
- ТОВ «Євразхолдінг»;
- Компанія «Інтерпайп»;
- Компанія «ВС Енеругліінтернешнл»;
- Федерація металургів України;
- Центральний комітет профспілки трудящих металургійної і гірничодобувної промисловості України;
- Федерація професійних спілок України;
- ПрАТ «Смарт Холдінг»;

- Корпорація «ІСД»;
- ТОВ «Метінвест Холдинг»;
- ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг»;
- ПАТ «Мідленд Кепітал Менеджмент»;
- ПАТ «Запоріжсталь»;
- ПАТ «Дніпроспецсталь»;
- ПАТ «Запорожжкокс»;
- ПАТ «Запоріжвогнетрив»;
- ПАТ «Запорізький сталепрокатний завод»;
- ПАТ «Запорізький залізорудний комбінат»;
- ПАТ «Донецький металопрокатний завод»;
- ПАТ «Донецький метзавод»;
- ПАТ МК «Азовсталь»;
- ПАТ «Азовмаш»;
- компанія СКМ, що включає більше 30 підприємств ГМК;
- інші.

ОСНОВНИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ У ГМК Є:

- гірничорудна промисловість;
- марганцеворудна промисловість;
- феросплавне виробництво;
- коксохімічне виробництво;
- виробництво флюсів;
- вогнетривке виробництво;
- переробка брухту;
- аглодоменне виробництво;
- сталеплавильне виробництво;
- прокатне виробництво;
- трубне виробництво;
- метизне виробництво;
- кольорова металургія;
- виробництво товарів народного споживання.

ПИТАННЯ 3. Господарські договори в ГМК

Підприємства ГМК найчастіше укладають наступні договори:

■ договір постачання (при поставках сировини, матеріалів, товарів).

За цим договором самі ГМК отримують будь-яку сировину, паливо, запчастини, продукти харчування, верстати, агрегати та будь-які інші матеріальні цінності, потрібні для роботи. Так само на основі цього договору підприємства ГМК реалізують свою продукцію будь-яким споживачам;

■ договір підряду на капітальне будівництво.

Великі підприємства ГМК часто мають у своєму складі будівельні або ремонтні підрозділи або утворюють їх як окремі суб'єкти господарювання. У таких випадках будівництво здійснюється господарським способом. Проте часто на основі названого договору підприємства ГМК звертаються до професійних будівельних компаній;

■ договір оренди цілісного майнового комплексу або окремого майна.

На основі цього договору можуть орендуватися навіть великі металургійні заводи чи шахти. Самі підприємства ГМК можуть брати в оренду окреме рухоме майно, зокрема транспортні засоби. Часто об'єктами оренди ГМК крім робочих потужностей є складські приміщення;

■ договори лізингу.

За цими договорами підприємства ГМК найчастіше виступають лізингоотримувачами. Наприклад, коли вартість великого верстату є достатньо великою, підприємство може отримати його у лізинг на певний строк (кілька років). Завдяки цьому договору підприємство ГМК позбавляється проблеми що робити після моральної застарілості певного верстату чи приладу, оскільки візьме у лізинг інший, новіший;

■ договори за державним замовленням.

На основі цих договорів підприємства ГМК можуть брати участь у виконанні державних програм або їх частин. Позитивом таких договорів є гарантія держави у викупі певної частини продукції підприємства ГМК;

■ договір енергопостачання.

Цей договір укладається між підприємством ГМК, яке виступає споживачем, та енергопостачальною організацією;

■ договір міни (бартеру).

Цей договір є небажаним у господарській сфері. Він вважається пережитком радянських часів та часів гіперінфляції та кризи неплатежів та браку коштів у 1990-х роках. Сьогодні він зустрічається нечасто. Проте може мати місце, наприклад, при обміні продукції підприємства ГМК на продукцію підприємств АПК, паливо, побутові прилади;

■ договір складського зберігання.

За цим договором найчастіше підприємство ГМК за плату зберігає свою продукцію, запчастини, паливо чи інше майно на складі іншого суб'єкта господарювання;

■ агентські договори.

За цими договорами підприємство ГМК найчастіше є замовником (суб'єктом, якого представляє агент; принципалом) і надає право комерційному агенту на основі правил, визначених главою 31 «Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання» ГК України вчиняти певні дії від його імені (найчастіше – укладати договори на реалізацію відносно невеликих партій продукції підприємств ГМК);

■ договори перевезення вантажу та інші транспортні договори.

Зрозуміло, що великі підприємства ГМК мають у своєму складі значну кількість транспортних засобів, гаражів, ангарів, боксів та інших спеціальних приміщень. Певна частина перевезень здійснюється власним транспортом. Проте все одно часто укладаються

договори із підприємствами автомобільного, залізничного, морського, річкового та ін. транспорту на перевезення продукції, сировини, напівфабрикатів від або до підприємства ГМК;

■ договори підяду на проведення проектних і досліджувальних робіт.

НДДКР можуть здійснюватися вченими або фахівцями у власних лабораторіях підприємства ГМК. Проте не завжди власних ресурсів та потужностей може вистачити для винаходу нової технології чи продукту. У такому випадку підприємство ГМК може виступати замовником на розробку у певної науково-дослідної установи чи їх групи;

■ договори на створення і передачу науково-технічної продукції.

За такими договорами підприємства ГМК виступають замовниками у науково-дослідних установ чи лабораторій. Різниця із попереднім видом договорів полягає у тому, що в попередньому випадку дослідження здійснюються, а результат не є відомим. За цим договором виконавець, тобто НДІ чи лабораторія, отримує від підприємства ГМК характеристики бажаного результату і виконує більш конкретні дослідницькі роботи із досягнення саме такого результату;

■ договір на розрахункове обслуговування.

За цим договором підприємство ГМК відкриває у банку рахунок або частіше декілька рахунків, які обслуговуються цим банком;

■ кредитні договори.

Такі договори можуть укладатися між підприємством ГМК з одного боку та комерційним банком чи іншою фінансово-кредитною установою, з іншого. Позики між самими суб'єктами господарювання зветься комерційним кредитом;

■ договори страхування.

За договорами страхування підприємства ГМК частково диверсифікують ризики, страхуючи майно від природних та техноло-

гічних лих, аварій, катастроф тощо. Завдяки страхуванню життя та здоров'я працівників підприємства ГМК отримують можливість зменшення власних компенсацій працівникам за втрату здоров'я чи життя;

- договори комерційної концесії.

За цими договорами підприємство ГМК може взяти у концесію у держави, територіальної громади чи іншого суб'єкта господарювання індивідуально визначене майно чи земельну ділянку у певному неякісному стані, відбудувати, відновити, поліпшити його стан тощо і користуватися з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту до закінчення строку дії договору. Найчастіше у концесію підприємство ГМК може брати об'єкти транспортної інфраструктури чи об'єкти, потенційно придатні для здійснення рекреаційної діяльності, оздоровлення працівників тощо;

- зовнішньоекономічні договори (контракти).

Ця група договорів об'єднує велику кількість інших договорів, зокрема і названих вище. Головним критерієм тут виступає наявність іноземного суб'єкта господарювання чи іншої держави як контрагента;

- інші.

ПИТАННЯ 4.

Відповідальність за порушення законодавства при здійсненні господарської діяльності в ГМК

Загальні засади господарської відповідальності підприємств ГМК визначаються Розділом V ГК України, спеціальним законодавством та господарськими договорами.

Особи, винні в порушенні гірничого законодавства, притягаються до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової,

кримінальної відповідальності відповідно до законів України, а суб'єкти господарювання – до господарської відповідальності.

Найбільша ефективність відповідальності полягає у комплексному застосуванні заходів різногалузевої відповідальності до різних порушників одночасно. Заходи відповідальності мають застосовуватися виключно на основі закону пропорційно вчиненому порушенню. Наприклад, доволі поширеним явищем може бути одночасне застосування кримінальної відповідальності до керівника, адміністративної – до бухгалтера, дисциплінарної – до співробітника відділу кадрів, господарської – до підприємства.

Основними правопорушеннями у сфері проведення гірничих робіт є:

- невиконання правил безпеки та правил технічної експлуатації, єдиних правил безпеки при підричних роботах та інших НПА, що регулюють безпеку проведення гірничих робіт, прийнятих у встановленому законодавством порядку;
- прийняття технічних рішень, що не відповідають вимогам законодавства;
- проведення гірничих робіт без затвердженої в установленому порядку технічної документації або з порушенням їх вимог;
- перекручення розрахунків і показників безпеки гірничих робіт;
- невиконання законних вимог державних органів у сфері проведення гірничих робіт;
- пошкодження вентиляційних приладів, засобів протипожежного захисту та порушення режиму вентиляції;
- порушення встановлених правил вибухозахисту електроустаткування;
- невиконання заходів щодо запобігання газодинамічним явищам;

- паління та користування відкритим вогнем на гірничих підприємствах, а також проведення вогневих і підривних робіт з порушенням правил безпеки;
- проведення гірничих робіт на гірничих підприємствах без виконання протиаварійних заходів;
- виведення з ладу апаратури газового тощо захисту, сигналізації та зв'язку, а також самовільне проникнення у підземні гірничі виробки;
- інші передбачені законами України правопорушення.

За кожне правопорушення встановлена певна відповідальність у спеціальному законодавстві. При цьому по відношенню до підприємства ГМК або його контрагента діє принцип презумпції вини.

Тобто, фактично вина у господарських правопорушеннях взагалі ролі не відіграє.

Для настання відповідальності достатньо самого факту правопорушення та/або завдання збитків, спричинення шкоди тощо.

Для співробітників підприємства діє принцип презумпції невинуватості. І тут вина відіграє важливу роль обов'язкового елемента суб'єктивної сторони злочину чи правопорушення. Для притягнення співробітника до відповідальності треба довести його вину та визначити усі чотири елементи складу злочину чи правопорушення.

ПИТАННЯ 5.

Припинення діяльності підприємств ГМК

Припинення діяльності гірничих, металургійних чи інших підприємств ГМК здійснюється у формі ліквідації, реорганізації або консервації гірничих чи інших підприємств.

Реорганізація передбачає злиття (об'єднання), перетворення, поділ, виділення, приєднання. Усі способи реорганізації, рівно

як і добровільна ліквідація та ліквідація внаслідок банкрутства достатньо поширені в українській та світовій історії ГМК.

У випадку **злиття (об'єднання)** два або більше підприємства ГМК припиняють свою діяльність та втрачають статус юридичної особи й інші елементи суб'єкта господарювання. Після цього утворюється нове підприємство (об'єднання підприємств) з усіма атрибутами суб'єкта господарювання, зокрема із новою назвою та новим ідентифікаційним кодом підприємства.

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми господарювання та можливо і назви, адреси, органів управління та контролю. Може відбуватися як через припинення суб'єкта господарювання, так і без такого.

Поділ великого підприємства ГМК передбачає його припинення та утворення на основі його майна двох або більше нових суб'єктів господарювання з усіма елементами та певним рівнем правосуб'єктності.

Виділення з великого підприємства ГМК нового суб'єкта господарювання не передбачає ліквідацію першого. Тому виділення є способом реорганізації і аж ніяк не припинення підприємства.

Приєднання підприємства ГМК до нового суб'єкта господарювання або його об'єднання може відбуватися як через його припинення, так і без такого. У другому випадку мова про припинення не ведеться, проте частину компетенції добровільно чи ні підприємство ГМК втрачає.

Ліквідація або консервація гірничого підприємства здійснюється за проектом, затвердженим власником (керівником) гірничого підприємства, який включає соціально-економічне обґрунтування, технічне рішення, пропозиції про можливе відновлення гірничих робіт, використання гірничих виробок, будівель, споруд іншого призначення, заходи, спрямовані на запобігання небезпечному впливу на інші підприємства, довкілля та людей, та який

пройшов екологічну, технічну та інші види експертиз, а також погоджений в установленому законодавством порядку з органами гірничого нагляду, органами місцевого самоврядування та іншими заінтересованими органами.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Особливості господарської діяльності у ГМК України.
2. Принципи державної політики у гірничодобувній промисловості України.
3. Напрями державного регулювання діяльності підприємств у сфері ГМК України.
4. Антимонопольно-конкурентне регулювання у сфері ГМК України.
5. Характеристика основних нормативних актів, що регулюють господарську діяльність у сфері ГМК України.
6. Поняття та основні види і відмінності між підприємствами ГМК України.
7. Основні види та характеристика договорів у сфері ГМК України.
8. Комплексне застосування заходів відповідальності у сфері ГМК України.
9. Законодавство про охорону навколишнього природного середовища та дотримання заходів техніки безпеки у сфері ГМК України.
10. Особливості припинення діяльності підприємств ГМК України.
11. Характеристика основних нормативних актів, що регулюють господарські відносини у сфері ГМК України.
12. Особливості організації та проведення правової роботи на металургійному підприємстві.
13. Участь підприємств ГМК у реалізації загальнодержавних та галузевих програм в Україні.

14. Відмінності та потенційні небезпеки консервації гірничих підприємств.

15. Нормативне та внутрішньогосподарське забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств ГМК України.

Тема 3

Правове регулювання господарських відносин в електроенергетичній сфері

1. Поняття та загальна характеристика господарських відносин в електроенергетичній сфері.

2. Правове регулювання відносин на ринку електро- та теплопостачання.

3. Правовий режим договорів електропостачання.

4. Види «зелених» тарифів та сучасні проблеми розвитку «зеленої» енергетики.

5. Відповідальність за порушення законодавства при здійсненні господарської діяльності в електроенергетичній сфері.

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ, ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ДОГОВОРІВ У ЦЬЙ СФЕРІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.

ПИТАННЯ 1.

Поняття та загальна характеристика господарських відносин в електроенергетичній сфері

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН В ЕНЕРГОПОСТАЧАННІ ВИЗНАЧАЮТЬСЯ:

- статтями 275–277 ГК України;
- **ПОЛОЖЕННЯМИ ЗАКОНІВ УКРАЇНИ:**

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII;
- «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку України» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР;
- «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 року № 74/94-ВР;
- **«Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»** від 22 вересня 2016 року № 1540-VIII;
- «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV;
- «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» від 5 квітня 2005 року № 2509-IV;
- «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 року № 1682-III;
- «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року № 222-VIII;
- «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 року № 2210-III;
- «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року № 1264-XII.

Важливе значення при укладанні угод та вирішенні спорів між учасниками відносин на енергоринку, особливо у межах зовнішньоекономічної діяльності, у Міжнародних комерційних судах має правозастосовна практика Енергетичного Співтовариства та Європейського Союзу, зокрема рішення Суду Європейського Союзу (Європейського Суду, Загального Суду), практика Європейської Комісії та Секретаріату Енергетичного Співтовариства щодо застосовування положень актів законодавства ЄС.

Слід зазначити, що законодавство у сфері електроенергетики достатньо мінливе. Протягом останніх років втратили чинність

кілька законів та десятки підзаконних НПА, якими регулювалися відносини між учасниками ринку електроенергії.

Електроенергетика – це галузь економіки України, що забезпечує споживачів електричною енергією.

Електрична енергія – енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товаром, призначеним для купівлі-продажу.

Виробництво електричної енергії – діяльність, пов'язана з перетворенням енергії з енергетичних ресурсів будь-якого походження в електричну енергію за допомогою технічних засобів.

Регулювання відносин в електроенергетиці має особливості, обумовлені особливим народногосподарським значенням енергетичної галузі, а також об'єктивними умовами її функціонування:

- постійним і безперервним збалансуванням виробництва і споживання електричної енергії, для забезпечення якого встановлюється єдине диспетчерське (оперативно-технологічне) управління об'єднаною енергетичною системою України;
- централізованим теплопостачанням споживачів теплоелектроцентралями і котельнями, які входять до об'єднаної енергетичної системи України.

На основі статті 3 «Принципи функціонування ринку електричної енергії» Закону України «Про ринок електричної енергії» **функціонування ринку електричної енергії здійснюється на принципах:**

- 1) забезпечення енергетичної безпеки України;
- 2) забезпечення безпеки постачання електричної енергії споживачам, захисту їхніх прав та інтересів;
- 3) створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

4) збереження цілісності, забезпечення надійного та ефективного функціонування ОЕС України, єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею;

5) забезпечення балансу між попитом та пропозицією електричної енергії;

6) розвитку міждержавних перетинів з енергосистемами суміжних держав;

7) енергоефективності та захисту навколишнього природного середовища;

8) сприяння розвитку альтернативної та відновлюваної енергетики;

9) добросовісної конкуренції;

10) рівності прав на продаж та купівлю електричної енергії;

11) вільного вибору електропостачальника споживачем;

12) недискримінаційного і прозорого доступу до системи передачі та систем розподілу;

13) недискримінаційної участі в ринку електричної енергії;

14) незалежного державного регулювання;

15) недискримінаційного ціно- та тарифоутворення, що відображає економічно обґрунтовані витрати;

16) відповідальності учасників ринку за недотримання правил ринку, правил ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку, кодексу системи передачі, кодексу систем розподілу, кодексу комерційного обліку, правил роздрібного ринку, інших нормативно-правових актів і нормативних документів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії, та умов договорів, що укладаються на цьому ринку;

17) співробітництва та інтеграції ринку електричної енергії на регіональному та загальноєвропейському рівнях.

Державна політика в електроенергетиці базується на **принципах**:

- державного регулювання діяльності в електроенергетиці;
- забезпечення раціонального споживання палива і енергії;
- додержання єдиних державних норм, правил і стандартів усіма суб'єктами відносин в електроенергетиці;
- сприяння розвитку конкурентних відносин на ринку електричної енергії;
- збереження цілісності та забезпечення надійного і ефективного функціонування об'єднаної енергетичної системи України, єдиного диспетчерського (оперативно-технологічного) управління нею;
- забезпечення стабільного фінансового стану електроенергетики;
- забезпечення відповідальності енергопостачальників та споживачів та інших.

Державне управління в електроенергетиці здійснюють органи виконавчої влади, уповноважені КМУ. Центральним органом є Міністерство енергетики України.

До повноважень КМУ у сфері електроенергетики належить:

- 1) затвердження Енергетичної стратегії України;
- 2) визначення вимог до уповноваженого банку та переліку уповноважених банків ринку електричної енергії;
- 3) утворення оператора ринку, гарантованого покупця;
- 4) прийняття рішення про покладення спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів та умов (порядку) виконання таких спеціальних обов'язків;
- 5) затвердження порядку проведення конкурсу з визначення постачальників універсальних послуг, постачальників «останньої надії»;
- 6) затвердження порядку надання звільнення, передбаченого статтею 24 Закону «Про ринок електричної енергії»;

- 7) затвердження порядку забезпечення постачання електричної енергії захищеним споживачам;
- 8) затвердження річного прогнозного паливно-енергетичного балансу;
- 9) затвердження порядку проведення конкурсу на будівництво генеруючої потужності та заходів з енергоефективності/управління попитом;
- 10) затвердження особливостей регулювання правових, економічних та організаційних відносин, пов'язаних з продажем електричної енергії на тимчасово окуповану територію, а також відносин, пов'язаних з виробництвом, передачею, розподілом, постачанням, купівлею, продажем і використанням електричної енергії на тимчасово окупованій території України;
- 11) затвердження порядку проведення аукціону з розподілу квот підтримки, встановлення річних квот підтримки;
- 12) інші повноваження, визначені законами.

Міністерство енергетики України

- забезпечує проведення державної політики в ПЕК;
- сприяє структурній перебудові ПЕК та здійснює в межах своїх повноважень координацію його діяльності;
- бере участь у формуванні, регулюванні та вдосконаленні ринку паливно-енергетичних ресурсів;
- здійснює відповідно до законодавства функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери управління Міністерства тощо.

До повноважень Міністерства енергетики України у сфері електроенергетики належать:

- 1) формування та реалізація державної політики в електроенергетичному комплексі з урахуванням положень Енергетичної стратегії України;

- 2) формування державної політики з нагляду (контролю) у сфері електроенергетики;
- 3) розроблення державних цільових програм;
- 4) розроблення і затвердження правил безпеки постачання електричної енергії та здійснення моніторингу безпеки постачання електричної енергії;
- 5) розроблення і затвердження галузевих технічних регламентів відповідно до Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності»;
- 6) затвердження нормативних характеристик технологічних витрат електричної енергії на її передачу та розподіл електричними мережами;
- 7) погодження інвестиційних програм оператора системи передачі та операторів систем розподілу;
- 8) розроблення порядку формування прогнозного балансу електричної енергії ОЕС України;
- 9) формування та затвердження прогнозного балансу електричної енергії ОЕС України;
- 10) здійснення в межах своєї компетенції науково-технічної політики в електроенергетичному комплексі;
- 11) здійснення інших повноважень, визначених Законом «Про ринок електричної енергії», іншими законами України та покладених на нього КМУ.

Органом державного регулювання діяльності в електроенергетиці є **Національна комісія регулювання електроенергетики та комунальних послуг України** (НКРЕКП)

- регулює діяльність суб'єктів природних монополій у сфері електроенергетики;
- бере участь у формуванні та забезпеченні реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування оптового ринку електроенергії України;
- сприяє конкуренції у сфері виробництва та постачання енергії;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- забезпечує проведення цінової та тарифної політики;
- бере участь у регулюванні платіжно-розрахункових відносин оптового ринку електроенергії;
- розробляє та затверджує правила користування електроенергією;
- видає суб'єктам господарювання ліцензії на виробництво, передачу та постачання електричної енергії;
- здійснює контроль за додержанням суб'єктами господарювання умов здійснення ліцензованої діяльності;
- застосовує встановлені законом **санкції** до суб'єктів господарювання – порушників законодавства про електроенергетику;
- діє на основі Закону України «**Про природні монополії**» від 20.04.2000 року та ЗУ «Про НКРЕКП», інших НПА.

Основною формою роботи НКРЕКП є засідання, які проводяться відповідно до затвердженого Комісією регламенту. Виключно на засіданнях Комісії розглядаються питання:

- ліцензування;
- стосовно проектів законів та інших НПА і пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань енергетики;
- затвердження щорічного звіту про діяльність Комісії;
- застосування санкцій щодо ліцензіатів у разі невиконання умов і правил здійснення ліцензованої діяльності та порушення законодавства;
- прийняття постанов і розпоряджень;
- планування роботи Комісії.

Державний нагляд в електроенергетиці здійснюють:

- Державна інспекція енергетичного нагляду України (Держенергонагляд):

На Держенергонагляд під час здійснення контролю у сфері електроенергетики покладається:

1) здійснення державного енергетичного нагляду за електричними установками і мережами учасників ринку (крім споживачів);

2) здійснення державного енергетичного нагляду за дотриманням учасниками ринку (крім споживачів) вимог правил та інших нормативно-правових актів і нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, технічного стану електричних установок і мереж, а саме за:

- забезпеченням надійного та безпечного постачання електричної енергії споживачам;

- відповідністю схем електропостачання (зовнішніх та внутрішніх) категорійності споживачів та їхніх струмоприймачів;

- наявністю та станом резервних автономних джерел живлення на об'єктах споживачів електричної енергії першої категорії і особливої групи першої категорії з надійності електропостачання;

- організацією та періодичністю проведення спеціальної підготовки працівників, які забезпечують оперативно-технологічне управління і технічне обслуговування обладнання на об'єктах електроенергетики, періодичністю перевірки рівня знань зазначених працівників щодо вимог відповідних нормативно-правових актів та нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, технічного стану електричних установок і мереж;

- дотриманням встановленого нормативними документами з питань електроенергетики порядку застосування оператором системи передачі, оператором системи розподілу та електропостачальником заходів з обмеження та/або припинення постачання електричної енергії споживачам;

- дотриманням особливого режиму відключення та/або обмеження електропостачання захищених споживачів;

- забезпеченням належного технічного стану елементів обладнання системної протиаварійної автоматики, встановлених у учасників ринку (у тому числі споживачів);

3) участь у роботі комісій з розслідування причин і наслідків аварій і пожеж на обладнанні електричних мереж учасників ринку, які призвели до порушення режимів роботи інших учасників ринку;

4) надання центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики в електроенергетичному комплексі, висновку щодо пріоритетності технічних рішень для розвитку системи передачі та систем розподілу, передбачених проектами інвестиційних програм оператора системи передачі та операторів систем розподілу, а також результатів перевірок здійснення учасниками ринку реконструкції та модернізації енергетичного обладнання електричних станцій;

5) виконання інших функцій відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії»;

■ **Державна інспекція з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії:**

– наглядає за електричними і тепловикористовуючими установками та тепловими мережами споживачів.

Державне регулювання діяльності в електроенергетиці провадиться шляхом надання ліцензій на здійснення окремих видів діяльності в цій галузі, формування тарифної політики, встановлення порядку здійснення контролю за діяльністю суб'єктів електроенергетики, інших учасників оптового ринку електричної енергії та відповідальності за порушення ними умов і правил здійснення діяльності на цьому оптовому ринку.

Господарська діяльність з виробництва, передачі, розподілу електричної енергії, постачання електричної енергії споживачу, трейдерська діяльність, здійснення функцій оператора ринку та гарантованого покупця провадиться на ринку електричної енергії за умови отримання відповідної ліцензії.

Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва, передачі, розподілу електричної енергії, постачання

електричної енергії споживачу, трейдерської діяльності, здійснення функцій оператора ринку та гарантованого покупця затверджуються НКРЕКП. Нею ж видаються ліцензії на провадження відповідної господарської діяльності.

ПИТАННЯ 2.

Правове регулювання відносин на ринку електро- та теплопостачання

В Україні діє ринок електроенергії. Основні умови діяльності учасників ринку електричної енергії та взаємовідносин між ними визначаються НПА, зокрема:

- 1) правилами ринку, які, в тому числі, визначають правила функціонування балансуючого ринку та ринку допоміжних послуг;
- 2) правилами ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку;
- 3) кодексом системи передачі, кодексом систем розподілу;
- 4) кодексом комерційного обліку;
- 5) правилами роздрібного ринку;
- 6) іншими НПА.

Ринок електричної енергії – система відносин, що виникають між учасниками ринку під час здійснення купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілу, постачання електричної енергії споживачам.

Але сам собою ринок існувати не може. Його робота організується та здійснюється **учасниками ринку електричної енергії**, зокрема такими, як:

- виробник;
- електропостачальник;
- трейдер;

- оператор системи передачі;
- оператор системи розподілу;
- оператор ринку;
- гарантований покупець та споживач, які провадять свою діяльність на ринку електричної енергії у порядку, передбаченому Законом України «Про ринок електричної енергії».

Мабуть чи не найважливішим учасником є **споживач** – фізична особа, у тому числі фізична особа – підприємець, або юридична особа, що купує електричну енергію для власного споживання.

Проте якщо споживачі діляться за формою діяльності на комерційних та побутових, за розміром на невеликих і великих, то електропостачальники поділяються на наступні групи:

- **постачальник допоміжних послуг** – учасник ринку, який відповідає встановленим правилами ринку вимогам щодо надання допоміжних послуг та зареєстрований відповідно до правил ринку для надання таких послуг;

- **постачальник послуг комерційного обліку** – суб'єкт господарювання, який надає послуги комерційного обліку на ринку електричної енергії відповідно до вимог Закону України «Про ринок електричної енергії»;

- **постачальник «останньої надії»** – визначений відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії» електропостачальник, який за обставин, встановлених Законом України «Про ринок електричної енергії», не має права відмовити споживачу в укладенні договору постачання електричної енергії на обмежений період часу;

- **постачальник універсальної послуги** – визначений відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії» електропостачальник, який виконує зобов'язання щодо надання універсальної послуги.

З 1 липня 2019 року відбувся перехід на нову модель ринку електричної енергії. Новий ринок «на добу наперед» та «внутрішньодобовий ринок» функціонально є біржею, на якій визначається єдина ціна на електроенергію за принципом маржинального ціноутворення на основі балансу сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Об'єктами електроенергетики є:

- електричні станції (крім ядерної частини атомних електростанцій) та підстанції;
- електричні мережі, підключені до об'єднаної енергосистеми України.

Об'єкти електроенергетики можуть перебувати у ***різних формах власності***.

Уся сукупність електростанцій, електричних мереж, інших об'єктів електроенергетики, що об'єднані спільним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної енергії при централізованому управлінні цим режимом складає ***об'єднану енергетичну систему України***.

Сьогодні у сфері електроенергетики склалася патова ситуація. Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР не діє з 1 липня 2019 року. В Україні повинен працювати ринок електроенергії за правилами названого нами вище Закону України «Про ринок електричної енергії». Проте закупівля електричної енергії і досі здійснюється за правилами нечинного Закону України «Про електроенергетику» через ДП «Енергоринок», яке досі працює. Тому ***розглянемо відносини у сфері електропостачання у сучасних реаліях***.

- Згідно із ЗУ «Про електроенергетику» в Україні діє ***єдиний оптовий ринок електричної енергії***;
- на цьому ринку здійснюється купівля всієї електроенергії, виробленої на електростанціях, потужність чи обсяг відпуску яких

більші за встановлені граничні показники, на вітро-електростанціях, та весь її оптовий продаж;

- функціонування інших оптових ринків електроенергії в Україні забороняється.

Єдиний оптовий ринок електроенергії України створюється на підставі **договору**;

- сторонами договору є суб'єкти господарської діяльності, пов'язаної з диспетчерським управлінням об'єднаною енергетичною системою України, виробництвом електроенергії на електростанціях, передачею електроенергії магістральними та міждержавними електромережами, постачанням електроенергії місцевими (локальними) електромережами, оптовим постачанням електроенергії;

- у договорі визначаються мета та умови діяльності, права, обов'язки та відповідальність сторін;

- договір погоджується з Міненерго, НКРЕКП, АМК України;

- невід'ємною частиною договору є **Правила оптового ринку електричної енергії України**, які визначають механізм функціонування ринку, порядок розподілу навантажень між генеруючими джерелами, правила формування ринкової ціни на електричну енергію.

Оптовий ринок електроенергії функціонує з додержанням таких **вимог**:

- всі суб'єкти з виробництва та постачання електроенергії мають рівноправний доступ до оптового ринку та послуг електромереж після отримання відповідної ліцензії на право здійснення цих видів діяльності;

- електроенергія продається та купується за Правилами оптового ринку електроенергії України;

- ціни на електроенергію генеруючих компаній та оптові ціни визначаються за Правилами оптового ринку електричної енергії України;

- всі учасники оптового ринку укладають договори купівлі-продажу електричної енергії з суб'єктом господарювання, який

здійснює оптове постачання електроенергії відповідно до договору оптового ринку електроенергії.

Оптове постачання електроенергії відповідно до договору оптового ринку електроенергії здійснює Державне підприємство «Енергоринок», створене постановою КМУ від 5 травня 2000 року № 755 *«Про утворення державного підприємства "Енергоринок"»*

■ Його завданням є впровадження ефективних механізмів організації оптового ринку електричної енергії та значного поліпшення стану справ із розрахунками за енергоресурси.

ДП «Енергоринок» на основі двосторонніх договорів здійснює:

■ **закупівлю** електроенергії у **всіх** її продавців – учасників оптового ринку: у виробників електроенергії, у суб'єктів господарювання – власників електроенергії, виробленої з давальницької сировини, а також тих, які отримали електроенергію за угодами на її імпорт;

■ **оптове постачання** електричної енергії енергопостачальникам, тобто учасникам оптового ринку, які купують електроенергію на цьому ринку з метою продажу її споживачам;

■ **укладення та забезпечення виконання** угод про передачу електричної енергії з суб'єктом господарювання, який отримав ліцензію на таку передачу магістральними та міждержавними електричними мережами;

■ **організаційне та матеріально-технічне забезпечення** функціонування оптового ринку електроенергії;

■ виконання функцій **розпорядника системи розрахунків та розпорядника коштів** оптового ринку та інших функцій відповідно до статуту підприємства.

Прийняття Закону України «Про ринок електричної енергії» передбачає низку організаційних та структурних змін щодо правового статусу ДП «Енергоринок». Відповідно до концепції, яка закладена у Законі, ДП «Енергоринок» буде реорганізовано шляхом

поділу на двох окремих суб'єктів господарювання – оператора ринку та гарантованого покупця у організаційно-правовій формі державного підприємства. Перший буде працювати як «своєрідна денна енергобіржа», а другий – виконувати функцію згладжування цінових коливань для споживача і виконання зобов'язань перед «зеленою» енергетикою. Протягом перехідного періоду залишається працювати стара модель «єдиного покупця», коли всі суб'єкти енергетики (генеруючі компанії, розподільчі компанії, постачальники електроенергії) формують Оптовий ринок електроенергії. ДП «Енергоринок» є комерційним оператором Оптового ринку електроенергії і тим самим «єдиним покупцем» електричної енергії. Тобто на перехідний період правовий статус ДП «Енергоринок» характеризується тим, що це унітарне державне підприємство та суб'єкт природної монополії. Після завершення перехідного періоду повинна бути впроваджена модель двосторонніх договорів з балансуємим ринком [1].

Відповідно до нових умов ринку електричної енергії потребує лібералізації ринок оптових продаж енергетичного вугілля. Механізм лібералізації вугільного ринку передбачає: корпоративну реструктуризацію всіх вугільних шахт, які перебувають у державній власності; надання всім вугледобувним компаніям свободи у виборі покупців та у постачанні вугілля до енергогенеруючих компаній на підставі двосторонніх контрактів; ліквідацію ДП «Вугілля України» та торговельної компанії «Вугілля України»; ренатурацію закритих шахт; здійснення виплат по звільненню для шахтарів, які підлягають скороченню у зв'язку з ліквідацією збиткових шахт [2, с. 36].

Для проведення розрахунків за закуплену та спожиту електроенергію енергопостачальники, що здійснюють господарську діяльність з постачання електричної енергії на закріпленій території, їх відокремлені підрозділи та оптовий постачальник електричної енергії відкривають в установах уповноваженого банку **поточні**

рахунки із спеціальним режимом використання. Перелік таких рахунків в уповноваженому банку для зарахування коштів за електричну енергію затверджується та доводиться до відома споживачів НКРЕКП.

Споживачі, які купують електричну енергію у енергопостачальників, що здійснюють постачання електроенергії на закріпленій території, **вносять плату за поставлену їм електроенергію виключно на поточний рахунок** із спеціальним режимом використання енергопостачальника в уповноваженому банку.

З цього рахунку оптового постачальника зазначені **кошти спрямовуються виключно:** енергогенеруючим компаніям та іншим суб'єктам господарювання, які провадять продаж електричної енергії оптовому постачальнику електроенергії; підприємству, яке здійснює диспетчерське управління об'єднаною енергетичною системою та передачу електроенергії магістральними електричними мережами; на поточний рахунок оптового постачальника електроенергії; іншим особам, які мають право на отримання коштів з інвестиційної складової оптового тарифу на електроенергію, затвердженої НКРЕКП, в тому числі на спільне фінансування розвитку нетрадиційних джерел.

Порядок визначення уповноваженого банку, в якому відкриваються розподільчі рахунки для зарахування коштів за електричну енергію, Порядок і терміни відкриття розподільчих рахунків для зарахування коштів за електричну енергію та Положення про порядок проведення розрахунків за електричну енергію затверджені постановою КМУ від 19 липня 2000 року № 1136 «Про врегулювання відносин на оптовому ринку електричної енергії України», яка також втратила чинність 1 липня 2019 року. Тому логічно, що уже сьогодні уповноважений банк визначається на основі чинної постанови КМУ «Про Затвердження вимог до уповноваженого банку ринку електричної енергії» від 5 вересня 2018 року № 709.

НКРЕКП врегульовує такі тарифи:

- на передачу і постачання електроенергії місцевими (локальними) електромережами;
- на електроенергію, вироблену на теплоелектроцентралях, для потреб споживачів території здійснення ліцензованої діяльності;
- на електроенергію, вироблену на вітрових електростанціях.

Підприємства, які постачають електроенергію мережами, що не є їх власністю, повинні купувати електроенергію на оптовому ринку електроенергії та вносити плату за користування місцевими (локальними) електромережами. Постачання електроенергії споживачам цими підприємствами здійснюється за тарифами, які обумовлюються в договорах на постачання електричної енергії.

Регулювання тарифів на *теплову енергію* здійснюють Рада міністрів АРК, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації.

ПИТАННЯ 3.

Правовий режим договорів електропостачання

Статтею 4 «Договірне забезпечення функціонування ринку електричної енергії» Закону України «Про ринок електричної енергії» визначено, що учасники ринку електричної енергії провадять свою діяльність на ринку електричної енергії на договірних засадах. **Для забезпечення функціонування ринку електричної енергії укладаються такі види договорів:**

- двосторонній договір купівлі-продажу електричної енергії (двосторонній договір);
- про участь у ринку «на добу наперед» та/або внутрішньодобовому ринку;

- про купівлю-продаж електричної енергії на ринку «на добу наперед»;
- про купівлю-продаж електричної енергії на внутрішньодобовому ринку;
- про участь у балансуєчому ринку;
- про врегулювання небалансів;
- про надання послуг з розподілу;
- про надання послуг з передачі;
- про надання допоміжних послуг;
- про надання послуг з диспетчерського (оперативно-технологічного) управління;
- про приєднання до системи передачі;
- про приєднання до системи розподілу;
- про доступ до пропускнує спроможності міждержавних перетинів;
- про постачання електричної енергії споживачу;
- про постачання електричної енергії постачальником універсальних послуг;
- про постачання електричної енергії постачальником «останньої надії»;
- про надання послуг комерційного обліку електричної енергії;
- про купівлю-продаж електричної енергії за «зеленим» тарифом;
- про купівлю-продаж електричної енергії між гарантованим покупцем та суб'єктом господарювання, який за результатами аукціону набув право на підтримку;
- інші договори, передбачені відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії.

Найбільш поширеним серед них є **договір купівлі-продажу електричної енергії на внутрішньодобовому ринку** – договір, укладений в електронній формі між оператором ринку та учасником внутрішньодобових торгів на купівлю-продаж електричної

енергії за результатами внутрішньодобових торгів, відповідно до якого здійснюється одночасне прийняття учасниками внутрішньодобових торгів прав та зобов'язань з купівлі-продажу електричної енергії за результатами проведення відповідних внутрішньодобових торгів, а також **двосторонній договір** – договір купівлі-продажу електричної енергії, укладений між двома учасниками ринку поза організованими сегментами ринку, крім договору постачання електричної енергії споживачу.

Електропостачальником є суб'єкт господарювання, який здійснює продаж електричної енергії за договором постачання електричної енергії споживачу. А **споживачами** енергії виступають суб'єкти господарювання та громадяни, які використовують енергію для власних потреб на підставі договору про її продаж та купівлю. Споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником.

Споживачі електричної енергії **мають право:**

- на підключення до електромережі у разі виконання правил користування електричною енергією;
- вибору постачальника, отримання інформації щодо якості електроенергії, цін, порядку оплати, умов та режимів її споживання;
- на отримання електроенергії з якісними характеристиками відповідно до державних стандартів;
- на відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення їхніх прав згідно з законодавством.

Споживач енергії **зобов'язаний**

- дотримуватись вимог нормативно-технічних документів та договору, забезпечувати безпечну експлуатацію своїх енергетичних установок та їх належний технічний стан.

Відносини споживачів електроенергії, електропостачальних та електропередавальних організацій регулюються **Правилами роздрібного ринку електричної енергії**, затвердженими постановою НКРЕКП від 14 березня 2018 року № 312.

■ Користування електричною енергією здійснюється на підставі **договору про постачання електричної енергії споживачу** – домовленості двох сторін (електропостачальника і споживача), що є документом певної форми, яка передбачає постачання всього обсягу фактичного споживання електричної енергії споживачем у певний період часу одним електропостачальником за вільними цінами.

Постачання електричної енергії здійснюється електропостачальником на підставі договору про постачання електричної енергії споживачу, який розробляється електропостачальником на основі Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу.

Часто між електропостачальником та споживачем є посередник – оператор системи.

Оператор системи не має права відмовити в розподілі (передачі) електричної енергії електропостачальникам та споживачам до межі балансової належності їх електроустановок, у приєднанні до його мереж інших операторів системи, у тому числі оператора малої системи розподілу, або інших замовників послуги приєднання до електричних мереж за умови дотримання ними вимог законодавства України, зокрема законодавства у сфері енергетики.

Оператор системи забезпечує на своїй території діяльності недискримінаційний доступ до електричних мереж електропостачальнику, який має намір здійснювати діяльність з постачання електричної енергії споживачам, електроустановки яких приєднані

на території діяльності відповідного оператора системи. Оператор системи розподілу укладає договір електропостачальника про надання послуг з розподілу електричної енергії, зміст якого визначається оператором системи.

Споживачі укладають договір споживача про розподіл (передачу) електричної енергії шляхом приєднання до публічного договору за наявності чинного паспорта точки розподілу. У разі надання послуги з приєднання до електричних мереж ініціатором укладення договору споживача про надання послуг з розподілу (передачі) електричної енергії є оператор системи.

На роздрібному ринку постачання (продаж) електричної енергії споживачу здійснюється за договором про постачання електричної енергії споживачу обраним споживачем електропостачальником, який отримав відповідну ліцензію, за вільними цінами, крім постачання електричної енергії постачальником універсальної послуги або постачальником «останньої надії».

Договір між електропостачальником та споживачем укладається, як правило, шляхом приєднання споживача до розробленого електропостачальником договору на умовах комерційної пропозиції, опублікованої електропостачальником.

Взаємовідносини між постачальниками і споживачами **теплової енергії** визначені **Правилами користування тепловою енергією**, затвердженими постановою КМУ від 3 жовтня 2007 року № 1198, Правилами надання послуги з постачання теплової енергії та доданими до них згідно із постановою КМУ від 21 серпня 2019 року № 830 «Про затвердження Правил надання послуги з постачання теплової енергії і типових договорів про надання послуги з постачання теплової енергії»;

– типовим договором з індивідуальним споживачем про надання послуги з постачання теплової енергії (із здійсненням обслуговування і поточного ремонту внутрішньобудинкової системи теплопостачання);

- типовим договором з індивідуальним споживачем про надання послуги з постачання теплової енергії;
- типовим договором з колективним споживачем про надання послуги з постачання теплової енергії;
- типовим колективним договором про надання послуги з постачання теплової енергії;
- типовим договором з власником (користувачем) будівлі про надання послуги з постачання теплової енергії.

За договором про постачання теплової енергії в гарячій воді чи у вигляді пари

- енергопостачальна організація бере на себе зобов'язання постачати споживачеві теплову енергію в потрібних йому обсягах;
- споживач зобов'язується оплачувати одержану теплову енергію за встановленими тарифами (цінами) в терміни, передбачені договором.

Споживач *може з дозволу* енергопостачальної організації приєднати до своїх мереж інших *субспоживачів* і укласти з ними договори на постачання їм теплової енергії. *На вимогу* енергопостачальної організації споживач *зобов'язаний*, за наявної технічної можливості, приєднувати до своїх теплових мереж інших субспоживачів.

Субспоживачі укладають договір про користування тепловою енергією із споживачем або безпосередньо з енергопостачальною організацією.

ПИТАННЯ 4.

Види «зелених» тарифів та сучасні проблеми розвитку «зеленої» енергетики

Ще 1 липня 1994 року в Україні було прийнято Закон «Про енергозбереження», покликаний урегулювати відносини за участі

держави, суб'єктів господарювання та громадян у сфері енергозбереження, зокрема щодо видобування, переробки, транспортування, зберігання, вироблення та використання паливноенергетичних ресурсів, забезпечення заінтересованості підприємств, організацій та громадян в енергозбереженні, упровадженні енергозберігаючих технологій, розробці й виробництві менш енергоємних машин та технологічного обладнання, закріплення відповідальності учасників відносин у сфері енергозбереження. Закон України «Про енергозбереження» містить важливі та потрібні економіці й соціальній сфері норми, проте прямо не вказує на потребу в переведенні економіки та соціальної сфери на виробництво та споживання «зеленої» енергії.

У 2000-х рр. економічно розвинені держави світу почали ухвалення нормативних актів, покликаних стимулювати генерацію (отримання) енергії з альтернативних класичним джерел. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» було прийнято 20 лютого 2003 року, проте Україна тоді ж активно стимулювала вирощування на значних площах родючих земель ріпаку та іноземне інвестування в будівництво в Україні заводів із виготовлення біопалива. Тоді ж нами пропонувалася структура загальнодержавної програми вироблення та використання енергії з альтернативних джерел [3]. Через застосування різноманітних засобів регулюючого впливу держави на суб'єктів господарювання у сфері енергетики як названих у статті 12 ГК України, так і в будь-яких інших не заборонених законом або прямо передбачених актах спеціального законодавства про енергетику, держава може стимулювати розвиток активності підприємств та домогосподарств, що генерують «зелену» енергію. Здебільшого так і робиться. Проте єдиний комплексний державний підхід у цій царині відсутній. Сьогодні ані пропонована нами, ані жодна інша програма, покликана сприяти розвитку альтернативної енергетики, в Україні ефективно не реалізовується. Ставлення держави до «зеленої» енергетики було

й залишається достатньо перемінним та варіативним, а законодавство формувалося і продовжує формуватися під впливом інтересів тих або інших бізнес-груп. Складається враження, що законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти приймаються хаотично.

Україна сформувала законодавство про «зелену» енергетику та встановила «зелені» тарифи на електричну енергію, отриману з альтернативних джерел, після появи такого законодавства й тарифів у значній кількості держав світу. Певний вплив на українське законодавство чинять акти ЄС, набуття членства в якому є перспективним завданням для України. Поміж них можна назвати **Директиву Європейського парламенту та Ради ЄС 2009/82/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел від 23 квітня 2009 року.**

У західноєвропейських державах більш ніж 20 років активно розвивається «зелена» енергетика, а Україна помітно відстає. Стимулювати громадян України, суб'єктів господарювання-резидентів та особливо залучити іноземні інвестиції, потрібні для побудови станцій з отримання «зеленої» енергії, можна лише за рахунок надання значних пільг як засобу регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Роль таких пільг із початку становлення законодавства про альтернативну енергетику й до сьогодні виконують високі «зелені» тарифи, що й нині є найвищими серед усіх європейських держав. Таким чином, склалася ситуація, за якої питома вага «зеленої» енергетики в Україні є відносно невеликою, а «зелені» тарифи є найвищими в Європі.

Завдяки високим «зеленим» тарифам, держава отримала хоча б невелику кількість «зелених» промислових електростанцій та мініелектростанцій (енергоустановок) на базі окремих домогосподарств. Однак навіть за невеликої питомої ваги в межах держави електроенергії, що ними виробляється (приблизно 2% від усієї енергії), Україна вже зараз не може викупувати у власників елек-

тростанцій (енергоустановок) електроенергію за наявними «зеленими» тарифами. Через це 2019 рік запам'ятався спробами держави тими чи іншими способами (зокрема й нехтуванням правила дії зворотної сили закону) зменшити або скасувати виплати власникам «зелених» мініелектростанцій (енергоустановок).

Визначити тенденції розвитку законодавства про «зелену» енергетику України можна через навіть поверхневий аналіз останнього нормативного акту. 25 березня 2020 року було прийнято **Постанову НКРЕКП № 725 «Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств»**. Цією Постановою було змінено чинні до цього «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств.

Критеріями диференціації тарифів визначено:

- дату введення в експлуатацію генеруючих установок;***
- установлену потужність генеруючих установок;***
- джерело енергії.***

За датою введення в експлуатацію генеруючих установок розмір «зеленого» тарифу знижується (так, «зелений» тариф на електричну енергію, вироблену з енергії сонячного випромінювання генеруючими установками приватних домогосподарств, установлена потужність яких не перевищує 30 кВт та які введені в експлуатацію з 01 квітня 2013 року до 31 грудня 2014 року, становить 989,62 коп./кВт·год (без ПДВ), а з 01 січня 2017 року до 31 грудня 2019 року – 499,27 коп./кВт·год (без ПДВ).

Критерій установленної потужності генеруючих установок («до 30 кВт·год» та «до 50 кВт·год») на тариф не впливає. Він передбачений у зв'язку з тим, що з 2019 року максимальний розмір генерування електричної енергії мініелектростанціями приватного домогосподарства було збільшено із 30 до 50 кВт·год.

Критерій джерела енергії визначає 3 таких джерела:

- енергію сонячного випромінювання;
- енергію вітру;
- комбіновану енергію вітру та сонячного випромінювання.

За цим критерієм «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену генеруючими установками приватних домогосподарств, установлена потужність яких не перевищує 50 кВт та які введені в експлуатацію з 01 січня 2019 року до 31 грудня 2019 року, становлять у разі вироблення електричної енергії:

- з енергії сонячного випромінювання – 499,27 коп./кВт·год (без ПДВ);
- з енергії вітру – 320,96 коп./кВт·год (без ПДВ);
- з енергії вітру та сонця на комбінованих вітро-сонячних генеруючих системах – 451,72 коп./кВт·год (без ПДВ).

Як видно з аналізу тарифу за цим критерієм, для держави більш безпечною та «чистішою» («зеленішою») виглядає енергія сонця, ніж вітру чи з комбінованих джерел. Складно сказати напевно, чи відповідає це дійсності, адже офіційні висновки експертів із цього питання широкому загалу невідомі. Але якщо вірити даним із держави, що зацікавлена у видобутку та спалюванні вуглеводнів, аніж у розвитку «зеленої» енергетики, то вітроенергетика все ж таки може завдавати певну шкоду навколишньому природному середовищу. Можна навести осміяну в мережі Інтернет фразу незмінного президента Російської Федерації від 10 липня 2019 року про те, що вітряки так трясуться, що аж хробаки вилізають із землі [4]. Також у разі надпотужного вітру (урагану) вітроустановки можуть упасти й завдати шкоди майну та/або життю чи здоров'ю людей або тварин. Тому слід підтримати встановлення нижчих «зелених» тарифів для енергії з вітроустановок, ніж для енергії, згенерованої сонячними панелями.

Виглядає неповним установлення «зелених» тарифів для електричної енергії, згенерованої лише із двох джерел енергії трьома

типами генеруючих систем. Видається, що законодавство має розширитися завдяки встановленню «зелених» тарифів на вироблення електричної енергії мінігідроелектростанціями, зокрема на гірських річках і струмках, станціями чи установками генерування енергії морських припливів, внутрішньої енергії землі тощо.

Отже, розмір «зеленого» тарифу із плином часу поступово знижується. Із цією тенденцією в законодавстві України про «зелені» тарифи на електричну енергію слід погодитися. Генеруючі установки мають устанавлюватися приватними домогосподарствами передусім із метою забезпечення електричною енергією власних потреб. Мета отримання додаткового доходу для домогосподарства повинна бути другорядною і мати факультативний характер. Завдяки використанню дешевої електричної енергії, домогосподарства можуть виготовити більш дешеву продукцію рослинництва, тваринництва, індивідуального ремісництва тощо для власного споживання та/або реалізації за правилами промислу. У разі здійснення домогосподарством будь-якого не забороненого законодавством та офіційно зареєстрованого (легітимованого в правовому полі України) виду підприємницької діяльності таке домогосподарство отримує вагомі конкурентні переваги та може претендувати на лідерські позиції на місцевому ринку певного продукту.

Таким чином, держава в особі органу законодавчої влади (ВР України), органів виконавчої влади (КМУ, НКРЕКП) загалом хаотично й безсистемно регулює діяльність у сфері «зеленої» енергетики, допускаючи порушення прав окремих груп виробників енергії. Однак в основному вектор розвитку законодавства є вірним. Найвищі «зелені» тарифи для найперших виробників позитивно вплинули на появу сектору «зеленої» енергетики. Із плином часу та завдяки розширенню цього сектору держава цілком виправдано поступово зменшує «зелені» тарифи, які не повинні бути вищими за середньоєвропейські. Тенденція на поступове зниження «зелених» тарифів повинна бути збережена за умови

обов'язкового дотримання правил дії зворотної сили закону. Справедливою є і диференціація «зелених» тарифів за джерелом походження енергії з перевагою енергії сонячного випромінювання над енергією вітру. Проте за цим критерієм законодавство має бути розширене в бік установлення тарифів на енергію, отриману від мінігідроелектростанцій, від станцій, що акумулюють енергію припливів та відливів, теплову енергію землі тощо. Тактичне коригування «зелених» тарифів має відбуватися в напрямку встановлення максимально високих тарифів для генеруючих систем нових для України типів (що використовують енергію води, землі тощо) та поступового зниження тарифів для генеруючих систем (енергоустановок), що генерують енергію сонячного випромінювання та вітру. Стратегічне коригування «зелених» тарифів повинне мати на меті поступове зниження всіх «зелених» тарифів, які необхідно встановити на рівні, нижчому від тарифів на електроенергію для населення.

ПИТАННЯ 5.

Відповідальність за порушення законодавства при здійсненні господарської діяльності в електроенергетичній сфері

У разі порушення енергопостачальником, який здійснює постачання електроенергії на закріпленій території, умов і правил здійснення ліцензованої діяльності з постачання електроенергії.

НКРЕКП або інші контролюючі органи застосовують до цього енергопостачальника такі санкції:

- попередження про необхідність усунення порушень;
- штрафу;

- зупинення дії ліцензії;
- анулювання ліцензії.

Статтею 77 «Відповідальність за порушення законодавства, що регулює функціонування ринку електричної енергії» Закону України «Про ринок електричної енергії» наведено **перелік правопорушень на ринку електричної енергії**, якими є:

1) порушення ліцензіатами відповідних ліцензійних умов провадження господарської діяльності;

2) недотримання вимог нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії;

3) порушення вимог нормативно-правових актів, нормативно-технічних документів, нормативних документів з питань технічної експлуатації електричних станцій і мереж, енергетичного обладнання і мереж електроенергетичних підприємств та споживачів, виготовлення, монтажу, налагодження та випробування енергоустановок і мереж, виконання проектних робіт на енергоустановках і мережах;

4) крадіжка електричної енергії, самовільне підключення до об'єктів електроенергетики, споживання електричної енергії без приладів обліку;

5) розкомплектування та пошкодження об'єктів електроенергетики, розкрадання майна таких об'єктів;

6) пошкодження приладів обліку, використання приладів обліку електричної енергії, неповіренних або неатестованих в установленому порядку;

7) неподання або несвоєчасне подання звітності, передбаченої Законом України «Про ринок електричної енергії», а також надання недостовірної інформації у такій звітності;

8) необґрунтована відмова в доступі до системи передачі або системи розподілу або у приєднанні до системи передачі або системи розподілу;

9) створення перешкод у здійсненні державного енергетичного нагляду (контролю);

10) порушення правил охорони об'єктів електроенергетики;

11) дії, що перешкоджають оперативному персоналу та посадовим особам об'єктів електроенергетики виконувати свої службові обов'язки;

12) припинення постачання електричної енергії споживачам, що не допускають порушень своїх договірних зобов'язань перед оператором системи передачі та/або оператором системи розподілу та/або електропостачальником;

13) неукладення договорів відповідно до вимог Закону України «Про ринок електричної енергії» та інших НПА, що регулюють функціонування ринку електричної енергії;

14) пошкодження цілісності пломб, повірочного тавра тощо;

15) відмова у доступі уповноважених працівників постачальників послуг комерційного обліку до приміщень, де розташовані лічильники електричної енергії, якщо обов'язок надання такого доступу встановлений законодавством;

16) невиконання постанов, розпоряджень, наказів, рішень та приписів суб'єктів владних повноважень на ринку електричної енергії, а також створення перешкод для виконання службових обов'язків посадовими особами таких суб'єктів;

17) неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації оператору системи передачі, оператору системи розподілу та суб'єктам владних повноважень на ринку електричної енергії, якщо обов'язковість подання такої інформації встановлена законом, а також неподання копій документів, пояснень та іншої інформації на законну вимогу Регулятора;

18) несанкціоноване втручання в роботу об'єктів електроенергетики.

Частиною 4 названої вище статті 77 ЗУ «Про ринок електричної енергії» встановлено розміри штрафних санкцій, в межах яких **НКРЕКП приймає рішення про покарання учасників ринку (крім споживачів) у таких розмірах:**

1) **до 10 % річного доходу (виручки)** вертикально інтегрованого суб'єкта господарювання, що визначається як сумарна вартість доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) всіх електроенергетичних підприємств, що входять до складу такого вертикально інтегрованого суб'єкта господарювання, – на вертикально інтегрованого суб'єкта господарювання за порушення вимог щодо відокремлення і незалежності оператора системи передачі, передбачених Законом «Про ринок електричної енергії»;

2) **до 10 % річного доходу (виручки)** оператора системи передачі – на оператора системи передачі за порушення вимог щодо відокремлення і незалежності оператора системи передачі, передбачених Законом «Про ринок електричної енергії»;

3) **до 10 % річного доходу (виручки)** оператора системи розподілу – на оператора системи розподілу за порушення вимог щодо відокремлення і незалежності оператора системи розподілу, передбачених Законом «Про ринок електричної енергії»;

4) **від 5 тисяч до 100 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян** – на суб'єктів господарювання, що провадять господарську діяльність на ринку електричної енергії, що підлягає ліцензуванню:

а) за провадження господарської діяльності на ринку електричної енергії за відсутності остаточного рішення про сертифікацію, прийнятого щодо відповідного суб'єкта;

б) за порушення ліцензійних умов провадження відповідного виду господарської діяльності на ринку електричної енергії, що підлягає ліцензуванню;

в) за недотримання вимог нормативно-правових актів, що регулюють функціонування ринку електричної енергії;

г) за відмову в доступі до системи передачі або системи розподілу в непередбачених законом випадках;

5) **від 1 тисячі до 10 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян** – на суб'єктів господарювання, що провадять господарську діяльність на ринку електричної енергії, що підлягає ліцензуванню:

а) за невиконання або несвоєчасне виконання рішень НКРЕКП, прийнятих у межах його повноважень;

б) за неподання, несвоєчасне подання або подання завідомо недостовірної інформації НКРЕКП, оператору системи передачі, оператору системи розподілу, якщо обов'язковість подання такої інформації встановлена законодавством, а також за неподання копій документів, пояснень та іншої інформації на законну вимогу НКРЕКП;

б) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в галузі електроенергетики, у разі виявлення правопорушень на ринку електричної енергії приймає у межах своїх повноважень рішення про накладення штрафів на учасників ринку (крім споживачів) у таких розмірах:

а) за ухилення від виконання або несвоєчасне виконання приписів – **до 5 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян**;

б) за неподання інформації або подання завідомо недостовірної інформації, передбаченої нормативно-правовими актами, що регулюють засади функціонування об'єднаної енергетичної системи України і постачання електричної енергії, – **до 1 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян**.

Рішення НКРЕКП про застосування санкцій за правопорушення, названі вище, може бути прийнято протягом 30-денного строку з дня складення акта перевірки.

Застосування санкцій, наведених вище, не допускається, якщо правопорушення було виявлено через п'ять або більше років після його скоєння (у разі триваючого порушення – його припинення) або виявлення його наслідків.

Наведене положення відповідає законодавчій нормі. На практиці суб'єкти господарювання – порушники можуть спробувати її оскаржити у судовому порядку, оскільки за загальним правилом, закріпленим у статті 257 ЦК України, загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Також суперечливим виглядає термін «виявлення його наслідків».

Тим більше це можна намагатися робити, оскільки право на оскарження рішення про застосування санкцій НКРЕКП передбачено частиною 8 статті 77 ЗУ «Про ринок електричної енергії».

Сьогодні є чинним ***Положення про порядок накладення на суб'єктів господарювання штрафів за порушення законодавства в галузі електроенергетики та сфері теплостачання*** затверджене постановою КМУ від 21 липня 1999 року № 1312.

Згідно із ним ***накладати на суб'єктів господарювання штрафи мають право:***

- НКРЕКП;
- державні інспектори з експлуатації електричних станцій і мереж;
- державні інспектори з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії.

Штрафи за порушення законодавства в галузі електроенергетики та сфері теплостачання накладаються на суб'єктів господарювання за:

- неподання інформації або подання завідомо недостовірної інформації, передбаченої в ліцензіях на виробництво, передачу або постачання електричної енергії та в нормативно-правових актах,

що регулюють питання функціонування об'єднаної енергетичної системи, технічного стану та організації експлуатації електричних, теплових, тепловикористовувальних установок і мереж і споживання енергії – **у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;**

■ ухилення від виконання або несвоєчасне виконання рішень, приписів, розпоряджень, інших розпорядчих документів НКРЕКП, Державної інспекції з експлуатації електричних станцій і мереж, Державної інспекції з енергетичного нагляду за режимами споживання електричної та теплової енергії та порушення умов ліцензій – **у розмірі до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.**

Суб'єкт господарювання сплачує штраф за порушення законодавства в галузі електроенергетики протягом 30 днів з дня прийняття постанови (розпорядження) про його накладення, а за порушення законодавства у сфері теплопостачання – у 15-денний строк з дня прийняття постанови (розпорядження) про його накладення.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Особливості господарських відносин в електроенергетичній сфері України.
2. Характеристика основних об'єктів електроенергетики України.
3. Принципи державної політики в електроенергетиці.
4. Компетенція Міністерства енергетики та захисту довкілля України у сфері електроенергетики.
5. Правова характеристика об'єктів електроенергетики.
6. Принципи державної політики в електроенергетиці.
7. Ліцензування господарської діяльності у сфері електроенергетики.
8. Структура та компетенція НКРЕКП.

9. Державний нагляд у сфері електроенергетики.
10. Характеристика єдиного оптового ринку електроенергії.
11. Правовий статус державного підприємства «Енергоринок».
12. Права та обов'язки споживачів електроенергії.
13. Характеристика договору про постачання електричної енергії.
14. Відповідальність енергопостачальника та споживача енергії.
15. Законодавство про «зелені» тарифи та перспективи розвитку «зеленої» енергетики.

Тема 4

Правове регулювання господарських відносин у сфері транспорту

1. Загальна суб'єктно-методологічна характеристика відносин у сфері транспорту.
2. Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності автомобільного транспорту.
3. Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності залізничного транспорту.
4. Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності водного транспорту.
5. Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності авіаційного транспорту.

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ І ЗВ'ЯЗКУ, ВИДИ ТАКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ, ВИДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЦІЙ СФЕРІ ТА ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ.

ПИТАННЯ 1.

Суб'єктно-методологічна характеристика відносин у сфері транспорту

Правовідносини у сфері транспорту мають комплексний характер. Відносини, пов'язані із володінням, користуванням та розпорядженням транспортними засобами громадянами України та інших держав, і регулюванням подібних питань, розглядаються як цивільно-правові.

Правовідносини, пов'язані із володінням, користуванням та розпорядженням транспортними засобами громадянами України та інших країн, що здійснюють підприємницьку діяльність без отримання статусу юридичної особи, а також підприємствами, установами, організаціями та їх об'єднаннями з метою отримання прибутку чи досягнення іншого соціально-економічного ефекту, мають розглядатися як господарсько-правові.

Правовідносини, пов'язані із забезпеченням безпеки дорожнього руху, організації процесів дорожнього руху, оподаткуванням власників транспортних засобів, їх використанням з метою наповнення Державного та місцевих бюджетів, є адміністративно-правовими.

До суб'єктів відносин у сфері транспорту слід віднести:

1) громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які володіють, користуються і розпоряджаються транспортними засобами з метою задоволення власних побутових потреб;

2) громадян України та іноземців, які володіють, користуються і розпоряджаються транспортними засобами здійснюючи підприємницьку діяльність як суб'єкти підприємницької діяльності без отримання статусу юридичної особи. Слід зазначити, що хоча Конституція України, ГК України та інші нормативні акти надають право здійснювати підприємницьку діяльність особам без грома-

дьянства, на практиці виникає значна кількість дрібних перепон, що у сукупності зводять таку можливість нанівець;

3) підприємства, установи, організації та їх об'єднання, створені на основі різних форм власності та в різних організаційно-правових формах суб'єктів господарювання, які володіють, користуються і розпоряджаються транспортними засобами, здійснюють їх огляд та ремонт з метою отримання прибутку або досягнення інших соціально-економічних ефектів;

4) органи державної влади та місцевого самоврядування, а також недержавні організації, які прямо чи опосередковано впливають на виробництво транспортних засобів, їх реалізацію, використання у підприємницькій діяльності суб'єктами господарювання та у повсякденному побутовому житті фізичними особами, оподаткування операцій з продажу та використання транспортних засобів, організацію дорожнього руху, здійснюють огляд транспортних засобів та нагляд і контроль за усією транспортною інфраструктурою тощо. До державних органів, що є суб'єктами транспортного права, належить вся система органів законодавчої, виконавчої та судової влади [5, с. 13].

Методами пошуку напрямів подолання проблем у транспортних відносинах є методи, які застосовуються при вивченні окремих аспектів цивільного, господарського та адміністративного права.

Адміністративні методи є найбільш швидкими у виконанні. За допомогою адміністративних методів держава в особі своїх органів виконавчої влади або їхніх посадових осіб шляхом прямих вказівок чи примусу досягає необхідних результатів у управлінні транспортною системою країни.

За допомогою **цивільно-правових методів** здійснюється регулювання правовідносин між фізичними особами, суб'єктами господарювання та державними органами у випадку їх рівності.

Крім цього, усі суб'єкти господарювання, їх об'єднання та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а також різні державні органи знаходяться під об'єктивним впливом **правового господарського порядку**, сформованого на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. **Загальне підпорядкування суб'єктів транспортних відносин, які здійснюють господарську діяльність, правовому господарському порядку складає *господарсько-правовий метод регулювання правовідносин у сфері транспорту***.

В Україні функціонує залізничний, морський, річковий, повітряний, трубопровідний транспорт, які являють собою єдину транспортну систему, в якій усі види транспорту тісно пов'язані і взаємодіють.

Економічний розвиток країни створює необхідні умови для функціонування єдиної транспортної системи. Єдність системи забезпечує можливість встановлювати з урахуванням господарських потреб сферу найбільш ефективного використання кожного виду транспорту, планувати в масштабі країни запровадження найбільш досконалих технологічних та організаційних форм взаємодії різних видів транспорту, здійснювати за допомогою державних органів координацію роботи різних видів транспорту з метою вдосконалення транспортного процесу і зниження транспортних витрат.

Єдність транспортної системи країни і її подальший розвиток залежать від удосконалення взаємодії видів транспорту. Взаємодія видів транспорту полягає у злагодженості й узгодженості операцій

на різних видах транспорту, що беруть участь у загальному перевізному процесі.

Під транспортною системою розуміються усі види транспорту і всі ланки транспортного процесу на шляху від місця виробництва до місця споживання в їх взаємодії; або комплекс різних видів транспорту, що знаходяться в залежності і взаємодії при виконанні перевезень.

Згідно з чинним транспортним законодавством ***єдину транспортну систему України становлять:***

- транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен);
- промисловий залізничний транспорт;
- відомчий транспорт;
- трубопровідний транспорт;
- шляхи сполучення загального користування.

Єдина транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки вантажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України.

Соціально-економічна єдність різних видів транспорту відповідає їх технологічній єдності. В економіці сучасної країни усі види транспорту при обслуговуванні суб'єктів господарювання і громадян взаємодіють і доповнюють один одного. Морські та річкові порти пов'язані з промисловими і сільськогосподарськими районами залізничними дорогами, автомобільними дорогами. У великих містах – центрах промисловості і торгівлі, а також великих центрах залізничного й автомобільного транспорту працюють аеропорти. Крім цього авіапорти є й у великих центрах

річкового і морського транспорту – в Києві, Черкасах, Дніпропетровську, Запоріжжі, Херсоні, Миколаєві, Маріуполі, Бердянську, Керчі, Севастополі, Одесі. Зрозуміло, що через тимчасову анексію АРК транспортні вузли у Керчі та Севастополі Україною не використовуються, а країною-агресором використовуються в обмеженому обсязі. А безперервність залізничних доріг забезпечується морськими і річковими паромами.

У сучасному світі близько 80 % перевезень вантажів здійснюється двома або більше видами транспорту одночасно за посередництва **договору перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні**. Сьогодні такі перевезення ще називають інтермодальними.

Вимогою часу стає розробка та закріплення у відповідному законі «Про змішані перевезення» основних понять такого виду правовідносин.

Так, по-перше, необхідно визначити, що перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні – перевезення вантажів від вантажовідправника до вантажоодержувача перевізниками різними видами транспорту (двома або більше) за єдиним перевізним документом під відповідальністю оператора змішаного перевезення або при відсутності такого – кожного з перевізників на своїй ділянці шляху прямування вантажу.

По-друге, визначити, що міжнародне змішане (комбіноване) перевезення – перевезення вантажу, в якому доставка вантажу від відправника до одержувача відбувається між двома та більше державами та здійснюється різними видами транспорту, але не менш ніж двома, за єдиним транспортним документом.

По-третє, наступним чином визначити статус оператора змішаного перевезення – суб'єкт господарювання, який за дорученням клієнта та за його рахунок виконує або організовує виконання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні на умовах та в строки, визначені договором змішаного перевезення та іншими зобов'язаннями.

По-четверте, договір змішаного перевезення – це договір, укладений оператором змішаного перевезення або перевізником з вантажовласником на доставку вантажу двома та більше видами транспорту за єдиним транспортним документом [6, с. 40–41].

Морський транспорт активно взаємодіє з річковим транспортом. Часто річковим шляхом здійснюється вихід до моря (в Україні Дніпром та Дунаєм). Автомобільний транспорт часто є зв'язковою ланкою між іншими видами транспорту. Так, в містах-портах перевезти товари та вантажі до аеропорту можливо за допомогою автомобілів; від залізниці перевезення товарів та вантажів до портів та аеропортів здійснюється автомобілями; від пунктів перекачки трубопроводів до станцій, портів і аеропортів вантажі перевозяться автомобільним транспортом. Залізничні дороги вільно стикуються та взаємодіють з автомобільними у багатьох сотнях станцій; з морським та річковим транспортом – у десятках портів та ін.

Особливу увагу в регулюванні діяльності суб'єктів різних видів транспорту законодавство приділяє забезпеченню якості надання послуг (здійсненні перевезень вантажів та пасажирів). Основними засобами забезпечення якості на транспорті та основними засобами впливу держави на діяльність суб'єктів транспортної діяльності є **ліцензування, стандартизація і сертифікація**.

Зараз надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів автомобільним та іншим транспортом загального користування підлягає ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року № 222-VIII. Згідно з ним транспортні підприємства за умов дотримання певних вимог можуть отримувати ліцензії.

Ліцензія видається суб'єктам господарювання за плату спеціальним органом ліцензування – органом виконавчої влади,

визначеним Кабінетом Міністрів України, або спеціально уповноваженим виконавчим органом рад для ліцензування певних видів господарської діяльності.

Ліцензування на транспорті загального користування спрямоване на визначення початкових і поточних умов надання послуг з перевезень, а також найважливіших параметрів обслуговування споживачів.

Завданням ліцензування на транспорті загального користування згідно із Законом України «Про автомобільний транспорт» є:

- сприяння становленню сучасного ринку послуг, його захист від недобросовісних суб'єктів підприємницької діяльності та стимулювання впровадження нових видів послуг;
- створення конкурентного середовища;
- захист прав споживачів та ринку послуг від небезпечних перевезень;
- забезпечення надання послуг за встановленими рівнями якості;
- забезпечення використання сертифікованих і дозволених для використання транспортних засобів;
- забезпечення доступності послуг.

Відшкодування витрат, пов'язаних з видачею ліцензій на перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом загального користування, пасажирів і багажу на таксі та з контролем виконання ліцензіатами ліцензійних умов, здійснюється відповідно до закону про Державний бюджет України за рахунок плати за ліцензії.

Стандартизація на транспорті здійснюється згідно із Законом України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року № 1315-VII. Стандартизацією у сфері транспорту можна визнати діяльність, що

полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості у транспортній сфері.

Державна система стандартизації на транспорті спрямована на:

- забезпечення відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню;
- керування різноманітністю, застосовність, сумісність, взаємозамінність об'єктів стандартизації;
- забезпечення раціонального виробництва шляхом застосування визнаних правил, настанов і процедур;
- забезпечення охорони життя та здоров'я;
- забезпечення прав та інтересів споживачів;
- забезпечення безпечності праці;
- збереження навколишнього природного середовища і економія всіх видів ресурсів;
- усунення технічних бар'єрів у торгівлі та запобігання їх виникненню, підтримка розвитку і міжнародної конкурентоспроможності продукції.

Здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності у транспортній сфері вимагає проведення тарифної політики, завданнями якої є:

- задоволення підприємницького інтересу, розвиток автомобільного транспорту, стимулювання впровадження новітніх технологій перевезень, застосування сучасних зразків автомобільних транспортних засобів;
- підвищення можливостей суб'єктів підприємницької діяльності, які належать до автомобільного транспорту загального користування, щодо забезпечення потреб споживачів у послугах,

залучення інвестицій у його розвиток та досягнення сталих економічних умов роботи;

- стимулювання конкуренції і появи нових суб'єктів підприємницької діяльності, які належать до автомобільного транспорту загального користування;

- забезпечення балансу між платоспроможним попитом на послуги та обсягом витрат на їх надання;

- забезпечення стабільності, прозорості і прогнозованості тарифів.

Взаємодія між собою суб'єктів господарювання різних видів транспорту під час перевезень пасажирів та вантажів визначається кодексами (статутами) окремих видів транспорту, а також укладеними на їх основі договорами (вузловими угодами). Розроблення та укладання вузлових угод здійснюється в установленому КМУ порядку.

Для забезпечення успішної взаємодії між різними видами транспорту необхідна координація їхньої роботи. Статтею 3 Закону України «Про транспорт» серед завдань державного управління у галузі транспорту визначено координацію роботи різних видів транспорту. Координацією в даному випадку є узгодження дій відповідних органів та ланок транспорту з метою досягнення злагодженості й ефективності при виконанні завдань з перевезення пасажирів та вантажів.

Координація діяльності всіх видів транспорту в Україні здійснюється Міністерством інфраструктури України. Координація діяльності всіх видів транспорту в межах окремих регіонів здійснюється комісіями з координації роботи транспорту, що утворюються органами місцевої влади та самоврядування і діють відповідно до положення, яке затверджується КМУ [5, с. 52].

ПИТАННЯ 2.

Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності автомобільного транспорту

Автомобільний транспорт є незамінним видом транспорту в єдиній транспортній системі України та будь-якої іншої країни. Зараз він є одним із найдешевших і безперечно одним із найзручніших. В багатьох випадках, пов'язаних з особливостями рельєфу місцевості автомобільний транспорт є незамінним. Особливо важливою є роль автомобільного транспорту в містах. Для ефективного використання автомобілів, визначення їх оптимальної кількості, вдосконалення роботи, підвищення її показників потрібна постійна оптимізація державного регулювання діяльності в сфері автомобільного транспорту. Основним завданням державного регулювання діяльності автомобільного транспорту є формування ринку його послуг шляхом реалізації єдиної економічної, інвестиційної, науково-технічної та соціальної політики. Державне регулювання залежить від видів автомобільного транспорту.

Згідно з чинним законодавством **до складу автомобільного транспорту входять:**

- підприємства автомобільного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів;
- авторемонтні і шиноремонтні підприємства;
- рухомий склад автомобільного транспорту;
- транспортно-експедиційні підприємства;
- автовокзали і автостанції;
- навчальні заклади;
- ремонтно-будівельні організації та соціально-побутові заклади;
- інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.

Також Закон України «Про транспорт» виділяє окремо серед видів транспорту міський електричний та відомчий транспорт. Однак в нашій класифікації за великим рахунком можна віднести їх до автомобільного транспорту.

До складу міського електротранспорту входять:

- підприємства міського електротранспорту, що здійснюють перевезення пасажирів та вантажів;
- рухомий склад;
- трамвайні і тролейбусні лінії;
- ремонтно-експлуатаційні депо;
- службові приміщення;
- фунікулери;
- канатні дороги;
- ескалатори;
- заводи по ремонту рухомого складу і виготовленню запасних частин;
- споруди енергетичного господарства та зв'язку;
- промислові, ремонтно-будівельні, торговельні та постачальницькі організації;
- навчальні заклади;
- науково-дослідні та проектно-конструкторські установи;
- заклади охорони здоров'я, відпочинку, фізичної культури і спорту та інші культурно-побутові заклади і підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу міського електротранспорту.

До складу відомчого транспорту входять транспортні засоби підприємств, установ та організацій.

Розкриваючи склад автомобільного транспорту, Закон України «Про автомобільний транспорт» виділяє:

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- автомобільний транспорт загального користування: перевізники, автостанції, автовокзали, виконавці ремонту і технічного обслуговування автомобільних транспортних засобів, вантажні термінали (автопорти), вантажні автомобільні станції та контейнерні пункти; автомобільні транспортні засоби перевізників, що використовуються ними для надання послуг з перевезень пасажирів і вантажів;
- відомчий автомобільний транспорт: автомобільні транспортні засоби суб'єктів підприємницької діяльності, установ та організацій, що використовуються ними тільки для власних потреб;
- індивідуальний автомобільний транспорт: автомобільні транспортні засоби фізичних осіб, що використовуються ними тільки для власних потреб.

Виходячи із цієї класифікації законодавець приділяє підвищені вимоги до транспорту загального користування в порівнянні з відомчим та індивідуальним автомобільним транспортом. Проте суб'єкти першого виду автомобільного транспорту мають більш ефективну підтримку з боку держави.

Фінансування діяльності підприємств автомобільного транспорту загального користування здійснюється відповідно до щорічних законів України «Про державний бюджет». Багато підприємств (особливо державних та комунальних) прямо фінансується з Державного бюджету. Саме з цим джерелом пов'язане організаційне, науково-технічне та методичне забезпечення, державне регулювання та контроль, міжнародна діяльність автомобільного транспорту загального користування.

Державне регулювання діяльності підприємств автомобільного транспорту здійснюється:

- Верховною Радою України, яка приймаючи закони та постанови визначає основні напрями державної політики

у сфері автомобільного транспорту, законодавчі основи її реалізації;

– **Кабінетом Міністрів України**, що як вищий орган виконавчої влади здійснює загальне державне регулювання діяльності автомобільного транспорту;

– **Міністерством інфраструктури України**, яке забезпечує проведення державної політики на автомобільному транспорті через свої територіальні органи, службу міжнародних автомобільних перевезень. Органи Міністерства інфраструктури України організують контроль за виконанням законодавства про автомобільний транспорт та підготовку пропозицій щодо його вдосконалення, у встановленому порядку беруть участь у здійсненні стандартизації та сертифікації, ліцензування перевезень, формують пропозиції щодо тарифної політики, відповідно до законодавства забезпечують захист прав споживачів послуг автомобільного транспорту загального користування;

– **місцевими державними адміністраціями**, що організують та контролюють автомобільні перевезення відповідно до законодавства.

Основними функціями державного регулювання діяльності автомобільного транспорту є:

- формування ринку послуг;
- контроль за виконанням законодавства про автомобільний транспорт;
- нормативно-правове регулювання з питань автомобільного транспорту;
- ліцензування діяльності перевізників;
- стандартизація і сертифікація;
- організація та контроль автомобільних перевезень;
- тарифна, інноваційна та інвестиційна політика;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- державне замовлення на соціально значущі послуги автомобільного транспорту загального користування;
- захист прав споживачів послуг автомобільного транспорту.

Державний контроль на автомобільному транспорті здійснюють Міністерство інфраструктури України, його територіальні органи, у тому числі служба міжнародних автомобільних перевезень, та урядовий орган державного управління на автомобільному транспорті, а також інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до законодавства.

Розвиток автомобільного транспорту загального користування здійснюється відповідно до загальнодержавної програми розвитку і вдосконалення транспорту.

Відповідно до загальнодержавної програми розвитку та вдосконалення транспорту ВР АПК, обласними та Київською і Севастопольською міськими радами затверджуються регіональні програми розвитку автомобільного транспорту загального користування, якими визначається мережа автобусних маршрутів загального користування на відповідній території.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень сприяють створенню сталих та безпечних умов роботи автомобільного транспорту загального користування.

Розвиток автомобільного транспорту загального користування забезпечується підтримкою органів державної влади шляхом створення умов для:

- надання соціально значущих його послуг;
- придбання автомобільних транспортних засобів та засобів їх технічного обслуговування і ремонту;
- стимулювання розвитку ринку його послуг.

Інвестиційну політику на автомобільному транспорті загального користування реалізують суб'єкти підприємницької

діяльності шляхом використання своїх внутрішніх ресурсів, зовнішніх інвестиційних ресурсів, а також позичкових та залучених коштів. Інвестиційні проекти на автомобільному транспорті загального користування, спрямовані на реалізацію положень загальнодержавної програми розвитку та вдосконалення транспорту, регіональних програм розвитку автомобільного транспорту загального користування, реалізуються на конкурсних засадах у порядку, визначеному КМУ.

Слід зазначити, що автомобільному транспорту приділяється особлива увага у вирішенні проблеми перевезень пасажирів у межах міста. Законом України «Про автомобільний транспорт», іншими законами та підзаконними актами визначаються вимоги до підприємств-превізників пасажирів, до власне транспортних засобів, встановлюються правила проведення конкурсів щодо отримання дозволу на перевезення пасажирів міськими та міжміськими маршрутами, визначаються умови проведення таких конкурсів та передбачаються вимоги до учасників та зобов'язання переможців та ін.

ПИТАННЯ 3.

Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності залізничного транспорту

Залізничний транспорт України є найбільш розвиненим у порівнянні з іншими видами вітчизняного транспорту. Так, Україна входить до 10 країн світу з найвищими показниками інтенсивності пасажирських перевезень, до 10 країн світу з найвищими показниками інтенсивності вантажоперевезень і до 20 країн з найбільшою протяжністю залізничних шляхів. Виконання значних завдань зумовлює наявність великої кількості різноманітних правовідносин у сфері залізничного тран-

спорту. Для врегулювання цих правовідносин в Україні діють закони і підзаконні акти.

До складу залізничного транспорту України входять:

- підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів;
- рухомий склад залізничного транспорту;
- залізничні шляхи сполучення;
- промислові, будівельні, торговельні та постачальницькі підприємства;
- навчальні заклади;
- технічні школи;
- дитячі дошкільні заклади;
- заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури;
- науково-дослідні, проектно-конструкторські організації;
- підприємства промислового залізничного транспорту;
- інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують діяльність і розвиток залізничного транспорту.

Основу техніки або технічного оснащення залізничного транспорту в Україні складають: залізничний шлях із штучними спорудами, станції та інші розмежувальні пункти з пасажирськими, вантажними та екіпірувальними пристроями, рухомий склад, депо, пристрої енергопостачання, спеціальні засоби для врегулювання руху та управління експлуатаційною роботою, засоби зв'язку.

Серед НПА, якими регулюється діяльність залізничного транспорту, виділяється Статут залізниць України. На підставі цього Статуту Міністерство інфраструктури затверджує:

- а) Правила перевезення вантажів;

- б) Технічні умови навантаження і кріплення вантажів;
- в) Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України;
- г) інші нормативні документи.

Нормативні документи, що визначають порядок і умови перевезень, користування засобами залізничного транспорту, безпеки руху, охорони праці, громадського порядку, перетину залізничних колій іншими видами транспорту і комунікаціями, пожежної безпеки, санітарні норми та правила на залізничному транспорті, є обов'язковими для всіх суб'єктів господарювання і фізичних осіб на території України.

Статут залізниць України крім загальних положень містить розділи, які регулюють:

- вантажне господарство, пристрої для обслуговування пасажирів;
- планування та організацію перевезення вантажів;
- залізничні під'їзні колії;
- перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні за участю залізниць та інших видів транспорту;
- перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу і пошти;
- відповідальність залізниці, вантажовідправників, вантажодержувачів і пасажирів; акти, претензії, позови.

Крім цього одним з основних НПА, яким регулюється окреслена діяльність є Закон України від 4 липня 1996 року № 273/96-ВР «Про залізничний транспорт». У ньому є розділи:

- загальні положення;
- основні економічні та фінансові засади діяльності залізничного транспорту;
- безпека руху, охорона вантажів та об'єктів на залізничному транспорті, організація його роботи в умовах надзвичайних обставин;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- трудові відносини і дисципліна працівників залізничного транспорту;
- транспортне забезпечення зовнішньоекономічних зв'язків України та взаємодія з іншими видами транспорту;
- права, обов'язки та відповідальність на залізничному транспорті;
- заключні положення.

Крім вітчизняних НПА, якими регулюється діяльність у сфері залізничних перевезень, основними актами законодавства також є міжнародні конвенції, ратифіковані Верховною Радою України. Зокрема, 5 червня 2003 року Україна приєдналася до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) від 9 травня 1980 року. Дана Конвенція містить наступні розділи:

- загальні положення;
- структура і діяльність організації (Міжурядової організації міжнародних залізничних перевезень);
- арбітраж;
- різні положення;
- внесення змін та доповнень до Конвенції;
- заключні положення.

Також Конвенція містить заяви та застереження (Україна також приєдналася до Конвенції із застереженнями). Значний обсяг Конвенції займають Протокол про привілеї та імунітети Міжурядової організації міжнародних залізничних перевезень; додаткові повноваження для перевірки рахунків; додаток А «Єдині правила до договору про міжнародне залізничне перевезення пасажирів і багажу»; додаток В «Єдині правила до договору про міжнародне залізничне перевезення вантажів»; додаток І «Регламент міжнародних залізничних перевезень небезпечних вантажів»; додаток ІІІ «Регламент міжнародних залізничних перевезень контейнерів»; додаток ІV «Регламент міжнародних залізничних перевезень вантажобагажу».

Проте більшу питому вагу серед НПА, якими регулюється господарська діяльність та цивільно-правові відносини на залізничному транспорті, займають підзаконні нормативно-правові акти. Серед них виділяються постанови КМУ.

Основними є постанови:

«Про порядок обслуговування громадян залізничним транспортом» від 19 березня 1997 року № 252;

«Про затвердження Положення про Державну адміністрацію залізничного транспорту України» від 29 лютого 1996 року № 262;

«Про проїзд великогабаритних та великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами» від 18 січня 2001 року № 30;

«Про заходи державної підтримки залізничного транспорту» від 2 червня 1998 року № 769;

«Про встановлення пільгового тарифу на перевезення дітей залізничним транспортом» від 28 липня 2004 року № 976;

«Про забезпечення охорони вантажів, що перевозяться залізничним транспортом» від 22 лютого 1994 року № 106;

«Про посилення контролю за ввезенням і транзитом підакцизних товарів залізничним транспортом» від 4 березня 1997 року № 206 та інші.

Велике значення мають також накази Міністерства інфраструктури України:

«Про затвердження Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги та Коефіцієнтів, що застосовуються до Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги» від 26 березня 2009 року № 317;

«Про затвердження Правил технічної експлуатації залізниць України» від 20 грудня 1996 року № 411;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

«Про затвердження Правил перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України» від 27 грудня 2006 року № 1196;

«Про встановлення Тарифів на перевезення пасажирів, багажу та вантажобагажу залізничним транспортом у міжнародному сполученні» від 19 березня 2008 року № 306;

«Про затвердження Правил пожежної безпеки на залізничному транспорті» від 21 грудня 2009 року № 1322;

інші накази.

Особливістю правового регулювання у сфері залізничного транспорту є те, що ця діяльність крім іншого регулюється Законом України «Про природні монополії».

Також основною особливістю господарської та іншої діяльності у сфері залізничного транспорту є наявність структури, що одночасно є і суб'єктом господарювання і органом господарського керівництва. Ця структура має назву «Укрзалізниця».

До реформи у сфері залізничного транспорту та утворення АТ «Укрзалізниця» функціонувало шість залізниць під централізованим управлінням Державної адміністрації залізничного транспорту (Укрзалізниці):

– Донецька;

– Львівська;

– Одеська;

– Південна;

– Південно-Західна;

– Придніпровська залізниця, які мали статус юридичних осіб та виступали перевізниками згідно з договорами перевезення вантажів та пасажирів.

Після утворення АТ «Укрзалізниця» на базі Державної адміністрації залізничного транспорту України, а також підприємств, установ та організацій залізничного транспорту загального користування, які було реорганізовано шляхом злиття,

АТ «Укрзалізниця» стало правонаступником усіх прав і обов'язків Державної адміністрації залізничного транспорту України та підприємств залізничного транспорту. Залізниці вже стали відокремленими підрозділами у складі створеного акціонерного товариства, 100 відсотків акцій якого закріплено в державній власності. Отже, єдиним перевізником при здійсненні перевезення залізничним транспортом виступає АТ «Укрзалізниця», яке є монопольним суб'єктом господарювання державного сектору економіки [7, с. 91].

Правовий статус «Укрзалізниці» визначається положенням «Про Державну адміністрацію залізничного транспорту України», затвердженим постановою КМУ від 29 лютого 1996 року № 262. Сьогодні Положення є чинним.

Згідно із названим положенням Державна адміністрація залізничного транспорту (Укрзалізниця) є органом управління залізничним транспортом загального користування, підвідомчим Міністерству інфраструктури. Укрзалізниця здійснює централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому і міжнародному сполученні та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць у сфері організації цього процесу. Хоча фактично сьогодні за розпорядженням КМУ управління АТ «Укрзалізниця» здійснюється Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Реформування АТ «Укрзалізниця» триває.

Основними завданнями Укрзалізниці Положення про Укрзалізницю визначає:

- 1) організацію злагодженої роботи залізниць і підприємств з метою задоволення потреб суспільного виробництва і населення в перевезеннях;
- 2) забезпечення ефективної експлуатації залізничного рухомого складу, його ремонту та оновлення;

- 3) розроблення концепцій розвитку залізничного транспорту;
- 4) вжиття заходів для забезпечення безпеки функціонування залізничного транспорту, його інфраструктури та надійності його роботи.

З метою виконання покладених на неї завдань **Укрзалізниця має повноваження:**

1) здійснювати пов'язані з експлуатаційною діяльністю функції щодо:

- направлення рухомого складу відповідно до планів перевезень;
- розроблення узгодженого графіка руху поїздів і плану їх формування;
- формування і реалізації єдиної тарифної та цінової політики на залізничному транспорті;
- відкриття єдиного рахунку та організації проведення розрахунків за перевезення вантажів і пасажирів залізницями і використання рухомого складу, а також розподілу між залізницями коштів (зокрема, валютних надходжень), отриманих від перевезень в прямому сполученні (з урахуванням конкретної участі кожної залізниці в цих перевезеннях);
- розроблення та впровадження нових маршрутів вантажних і пасажирських перевезень у внутрішньому та міжнародному залізничному сполученні;
- організації проведення розрахунків із залізницями іноземних держав за міжнародні перевезення;
- розроблення технічних вимог до нових видів рухомого складу та обладнання залізничного транспорту, формування замовлень для промисловості і організація контролю за їх виготовленням;
- придбання рухомого складу і контейнерів, забезпечення їх капітального ремонту та модернізації на підприємствах, розташованих як на території України, так і за її межами;

2) сприяти:

– забезпеченню потреб залізничного транспорту у матеріально-технічних, паливно-енергетичних, залучених фінансових ресурсах та послугах, які пов'язані із здійсненням запозичень, зокрема юридичних та тих, що надають міжнародні рейтингові агенції;

– формуванню ринку транспортних і транспортно-експедиційних послуг, утворенню нових організаційних структур усіх форм власності на залізничному транспорті;

– наданню державної підтримки розвитку залізничного транспорту з метою забезпечення його сталої роботи;

3) здійснювати функції з управління майном, що перебуває у загальнодержавній власності та закріплене за підприємствами, в частині:

– затвердження статутів (положень) підприємств, контролю дотримання та прийняття рішень у зв'язку з порушенням їх вимог;

– укладення і розірвання контрактів з керівниками підприємств (крім начальників залізниць);

– здійснення контролю за ефективністю використання і збереженням закріпленого за підприємствами державного майна;

– підготовки разом з місцевими органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування пропозицій Мінтрансзв'язку щодо розмежування державного майна між загальнодержавною, республіканською (Автономної Республіки Крим) і комунальною власністю;

– участі у підготовці міжнародних договорів України з питань загальнодержавної власності;

4) розробляти та погоджувати в установленому порядку умови перевезень експортних, імпорتنих і транзитних вантажів;

5) розробляти плани перевезення вантажів залізничним транспортом у прямому, змішаному і міжнародному сполученні, представляти інтереси залізниць під час погодження цих планів у відповідних органах;

6) здійснювати реалізацію єдиної інвестиційної політики, координувати планування розвитку залізниць та підприємств, визначати єдину політику здійснення запозичень залізницями та підприємствами, координувати діяльність залізниць та підприємств у сфері запозичень, безпосередньо брати участь в її реалізації, у тому числі на міжнародних ринках капіталу, залучати юридичних радників, банки, інші фінансові установи, фінансових консультантів, проводити роботу з міжнародними рейтинговими агенціями та залучати інших осіб, послуги яких необхідні для здійснення запозичень;

7) забезпечувати розвиток ремонтної бази залізничного транспорту, розроблення і впровадження в практику сучасних засобів автоматизації, телемеханіки, зв'язку, енергетики, обчислювальної техніки;

8) вживати заходів для забезпечення безпеки руху поїздів, розслідувати причини аварій, розробляти норми безпеки руху відповідно до вимог міжнародних стандартів і законодавства України;

9) організовувати роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів;

10) представляти інтереси залізничного транспорту України у міжнародних організаціях і спілках залізничників;

11) брати участь у підготовці міжнародних угод щодо забезпечення потреб залізничного транспорту України у матеріально-технічних, паливно-енергетичних, залучених фінансових ресурсах та послугах, пов'язаних із здійсненням запозичень, а також у підготовці та проведенні міжнародних нарад, конференцій, інших форумів з питань, пов'язаних з діяльністю залізниць;

12) здійснювати заходи, спрямовані на створення безпечних умов праці, соціальний захист працівників залізничного транспорту, впровадження єдиної системи оплати їхньої праці, поліпшення житлових і культурно-побутових умов;

13) формувати галузеві програми наукових, проектних і проектно-конструкторських розробок, координувати їх виконання, сприяти впровадженню в практику досягнень науки і техніки, нових технологій та передового досвіду;

14) приймати у встановленому порядку рішення про закріплення транспортних засобів та їх передачу однією залізницею або підприємством іншим залізницям та підприємствам, що належать до сфери управління Укрзалізниці;

15) розробляти та здійснювати заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу залізничного транспорту на навколишнє природне середовище, контролювати додержання вимог національних і міжнародних документів з цих питань;

16) визначати категорії працівників залізничного транспорту, яким надано право на ношення форменого одягу, встановлювати формені знаки відмінності;

17) розробляти і здійснювати заходи стосовно захисту державної, службової та комерційної таємниці;

18) організувати роботу, пов'язану із забезпеченням мобілізаційної готовності і цивільної оборони підприємств залізничного транспорту, їх підготовкою до роботи в умовах особливого періоду, а також до дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

Серед прав Укрзалізниці виділяються права:

1) безпосередньо взаємодіяти з відповідними органами, підприємствами, установами, організаціями України та інших держав і укладати з ними договори з питань, що впливають з покладених на неї завдань;

2) утворювати цільовий інвестиційний фонд розвитку залізничного транспорту згідно із законодавством;

3) одержувати в установленому законодавством порядку від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місце-

вого самоврядування інформацію, документи і матеріали, а від Держстату, залізниць та підприємств залізничного транспорту – безоплатно дані, необхідні для виконання завдань і функцій Укрзалізниці;

4) укладати договори у сфері господарської діяльності, у тому числі зовнішньоекономічні договори (контракти) та договори в інтересах залізниць і підприємств.

ПИТАННЯ 4.

Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності водного транспорту

Водний транспорт України складається із морського та річкового транспорту.

До складу морського транспорту входять:

- підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів;
- порти і пристані;
- судна;
- судноремонтні заводи;
- морські шляхи сполучення;
- підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні і постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.

До складу річкового транспорту входять:

- підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів;

- порти і пристані;
- судна;
- суднобудівно-судноремонтні заводи;
- ремонтно-експлуатаційні бази;
- підприємства шляхового господарства;
- підприємства зв'язку;
- промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства;
- навчальні заклади;
- заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури;
- проектно-конструкторські організації;
- інші підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту.

Серед актів, якими регулюється діяльність у сфері водного транспорту, виділяються постанова Верховної Ради України «Про Концепцію розвитку водного господарства України» від 14 січня 2000 року № 1390-XIV і Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року» від 24 травня 2012 року № 4836-VI. Цими Концепцією і Програмою передбачається вжиття комплексу заходів, спрямованих на реалізацію державної політики щодо поліпшення забезпечення якісною водою населення і галузей економіки, розв'язання водогосподарських і екологічних проблем, створення умов для переходу до сталого та ефективного функціонування водогосподарського комплексу, транспортних відносин у сфері господарювання ці Концепція і Програма стосуються в частині використання води як об'єкта при транспортуванні її трубопровідним транспортом, а також в частині збереження та поліпшення водних шляхів.

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

Більшу питому вагу серед НПА, що регулюють транспортні правовідносини у сфері водного транспорту, мають підзаконні акти. Серед них виділяються Укази Президента України:

– «Про систему реагування на надзвичайні ситуації на водних об'єктах» від 15 червня 2001 року № 436/2001;

– «Про вдосконалення системи реагування на надзвичайні ситуації на водних об'єктах» від 3 червня 1999 року № 602/99 та інші; постанови Кабінету Міністрів України:

– «Про затвердження переліку внутрішніх водних шляхів, що належать до категорії судноплавних» від 12 червня 1996 року № 640;

– «Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру» від 8 квітня 1996 року № 413;

– «Про затвердження Порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду» від 12 липня 2005 року № 557;

– «Про затвердження порядку користування землями водного фонду» від 13 травня 1996 року № 502;

– «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для забезпечення експлуатаційно безпечного стану судноплавних шлюзів (шляхом поповнення статутного капіталу державного підприємства водних шляхів «Укрводшлях»)» від 5 березня 2008 року № 188 та інші.

Проте загальними законодавчими актами у сфері водного транспорту є Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР і Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року № 176/95-ВР.

Водний кодекс України більшою мірою спрямований на забезпечення використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Однак у ньому містяться норми, якими регулюються правовідносини у сфері транспорту.

Гідрографічною одиницею є район річкового басейну.

В Україні встановлюються 9 районів річкових басейнів:

- район басейну річки Дніпро;
- район басейну річки Дністер;
- район басейну річки Дунай;
- район басейну річки Південний Буг;
- район басейну річки Дон;
- район басейну річки Вісла;
- район басейну річок Криму;
- район басейну річок Причорномор'я;
- район басейну річок Приазов'я.

У межах цих басейнів утворюються басейнові ради.

Басейнова рада – це консультативно-дорадчий орган у межах території річкового басейну, утворений при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, інтегрованого управління ними.

Але в більшій мірі Водний кодекс врегульовує питання водоко-ристування, аніж питання використання водних шляхів підприємствами транспорту.

Статтями 53 та 67 Водного кодексу визначено особливості користування водними об'єктами відповідно для потреб повітряного та водного транспорту.

У статті 67 зазначається, що річки, озера, водосховища, канали, інші водойми, а також внутрішні морські води та територіальне море є внутрішніми водними шляхами загального користування, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю чи частково заборонено.

Перелік внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних, затверджується КМУ.

Всі судна та інші плавучі засоби мають бути обладнані ємкостями для збирання льяльних та інших забруднених вод, які

повинні систематично передаватися на спеціальні очисні споруди для очищення та знезараження.

Забороняється заходження в територіальне море суден, які не провели заміну ізольованого баласту і не обладнані цистернами і закритими фановими системами для збирання стічних вод будь-якого походження чи установками для очищення та знезараження цих вод, що відповідають міжнародним стандартам.

Користування водними об'єктами для плавання на маломірних суднах (веслових, моторних човнах) дозволяється з дотриманням правил, що встановлюються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими Радами за погодженням з Українською державною інспекцією Регістру і безпеки судноплавства.

Статтею 101 Кодексу передбачено зобов'язання власників засобів водного транспорту, трубопроводів, плавучих та інших споруд на водних об'єктах, а також інших суб'єктів господарювання та громадян забезпечувати охорону вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин.

Серед усіх НПА, що регулюють діяльність у сфері водного транспорту найбільш комплексним є **Кодекс торговельного мореплавства України**. Цей акт складається із 11 розділів і містить до 400 статей.

Розділ I має назву «Загальні положення» і серед іншого визначає які відносини ним регулюються – відносини, що виникають з торговельного мореплавства, тобто з діяльності, пов'язаної з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибних та інших морських промислів, розвідки та видобування корисних копалин, виконання буксирних, криголамних і рятувальних операцій, прокладання кабелю, також для інших господарських, наукових і культурних цілей; органи, що

здійснюють регулювання торговельного мореплавства – Міністерство інфраструктури України; основні джерела права у сфері торговельного мореплавства – вітчизняні та іноземні НПА, міжнародні договори України, правові звичаї; особливості застосування окремих (колізійних) норм; сферу дії Кодексу: правила Кодексу поширюються: 1) на морські судна – під час їх прямування як морськими шляхами, так і річками, озерами, водосховищами та іншими водними шляхами, якщо спеціальним законодавством чи міжнародними договорами України не встановлено інше; 2) на судна внутрішнього плавання – під час їх прямування морськими шляхами, а також річками, озерами, водосховищами та іншими водними шляхами під час здійснення перевезення із заходом в іноземний морський порт. Також міститься обмовка, що правила Кодексу торговельного мореплавства України, за винятком передбачених у ньому випадків, не поширюються на судна, що плавають під військово-морським прапором України.

Розділ II «Судно» складається із 4-х глав.

Торговельне судно означає самохідну чи несамохідну плавучу споруду, що використовується:

1) для перевезення вантажів, пасажирів, багажу і пошти, для рибного чи іншого морського промислу, розвідки і добування корисних копалин, рятування людей і суден, що зазнають лиха на морі, буксирування інших суден та плавучих об'єктів, здійснення гідротехнічних робіт чи піднімання майна, що затонуло в морі;

2) для несення спеціальної державної служби (охорона промислів, санітарна і карантинна служби, захист моря від забруднення тощо);

3) для наукових, навчальних і культурних цілей;

4) для спорту;

5) для інших цілей.

Риболовне судно – це будь-яке торговельне судно, що використовується для рибного або іншого морського промислу.

Знаряддя промислу є невід'ємною частиною риболовного судна, у зв'язку з чим морські події, пов'язані з пошкодженням знарядь промислу риболовного судна іншими суднами, класифікуються як зіткнення суден у морі.

Ядерне судно – це судно, що обладнане ядерною енергетичною установкою.

Судна України можуть перебувати у всіх формах власності, а ядерне судно має перебувати тільки у державній власності. Особливістю правовідносин у торговельному мореплаванні є те, що крім **власника судна**, яким є суб'єкт права власності або особа, яка здійснює відносно закріпленого за нею судна права, до яких застосовуються правила про право власності, ще виділяється **судновласник судна** – юридична або фізична особа, яка експлуатує судно від свого імені, незалежно від того, чи є вона власником судна, чи використовує на інших законних підставах.

Кожне судно повинно мати свою назву, яку йому присвоює власник. Крім цього будь-якому судну, що має обладнання зв'язку, присвоюється позивний сигнал, а також, залежно від його технічної оснащеності, – ідентифікаційний номер суднової станції супутникового зв'язку і номер вибірного виклику суднової радіостанції. Порядок присвоєння судну назви та ідентифікаційного номера суднової станції супутникового зв'язку, позивного сигналу, номера вибірного виклику суднової станції визначається Міністерством інфраструктури України.

Судно може бути допущене до плавання тільки після того, як буде встановлено, що воно задовольняє вимоги безпеки мореплавання, охорони людського життя і навколишнього природного середовища.

Українські **судна підлягають реєстрації** у Державному судновому реєстрі України або у Судновій книзі України, порядок ведення яких встановлюється Кабінетом Міністрів України. При цьому судно може бути зареєстровано у Державному судновому реєстрі України або

Судновій книзі України тільки в одному морському порту України, який пізніше за бажанням власника можна буде змінити на інший.

Судно одержує право плавання під Державним прапором України з часу реєстрації його у Державному судновому реєстрі України або Судновій книзі України та свідоцтва про одержання права плавання під цим прапором.

Судно повинно мати такі основні суднові документи:

- свідоцтво про право плавання під Державним прапором України (судновий патент);
- свідоцтво про право власності на судно;
- класифікаційне свідоцтво;
- обмірне свідоцтво (для суден, що підлягають технічному нагляду класифікаційного товариства);
- свідоцтво про мінімальний склад екіпажу;
- список осіб суднового екіпажу (суднова роль);
- список пасажирів, що перебувають на судні;
- судновий журнал;
- машинний журнал (для суден з механічним двигуном);
- санітарний журнал;
- суднове санітарне свідоцтво;
- пасажирське свідоцтво, якщо судно перевозить більше 12 пасажирів;
- дозвіл на право користування судною радіостанцією, журнал (щоденник радіослужби) та інші документи відповідно до Регламенту радіозв'язку;
- свідоцтво про вантажну марку, у передбачених законодавством випадках;
- журнал реєстрації заходів щодо запобігання забрудненню моря.

Риболовне судно довжиною 24 і більше метрів, крім зазначених вище документів повинно мати міжнародне свідоцтво про безпеку риболовного судна.

За рішенням суду, господарського суду або голови Морської арбітражної комісії судно може бути арештоване. Арешт судна означає будь-яке затримання судна або обмеження в його пересуванні, що здійснюються для забезпечення морських вимог під час перебування судна в морському порту України. Право суду, господарського суду або Морської арбітражної комісії здійснювати арешт суден не обмежує прав капітана морського порту і начальника морського порту щодо затримання суден в порядку, передбаченому законодавством.

Судно може бути арештоване тільки на морські вимоги, тобто вимоги, що виникають з права власності та інших майнових прав на судно, будівництва судна, управління, експлуатацію або комерційне використання судна, заставу судна чи здійснення заходів, пов'язаних з рятуванням судна, а саме вимоги у зв'язку із:

- 1) заподіянням шкоди в результаті втрати або пошкодження майна у зв'язку з експлуатацією судна;
- 2) заподіянням шкоди в результаті позбавлення життя або ушкодження здоров'я на суші або на воді у прямому зв'язку з експлуатацією судна;
- 3) заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу;
- 4) винагородою, що належить за здійснення рятувальних заходів або виконання вимог будь-яких договорів про рятування;
- 5) компенсацією та іншими сумами, що належать за усунення або спробу усунення загрози заподіяння шкоди, за вжиття запобіжних заходів чи здійснення аналогічних операцій;
- 6) підняттям, віддаленням або знищенням судна, що стало уламками, чи його вантажу та викликаними цим витратами;
- 7) будь-яким договором використання або фрахтування судна;
- 8) будь-яким договором перевезення вантажу або пасажирів на судні;

9) втратою чи пошкодженням вантажу, включаючи багаж, під час перевезення або у зв'язку з ним;

10) загальною аварією;

11) лоцманським проведенням та сплатою лоцманських зборів;

12) буксируванням;

13) постачанням продуктів харчування, матеріалів, палива, запасів, обладнання, включаючи контейнери, для експлуатації судна або утримання його;

14) будівництвом, ремонтом, перебудовою або переобладнанням судна;

15) зборами в порту, каналі та інших судноплавних водах, а також у доці;

16) заробітною платою та іншими коштами, що належать капітану, членам командного складу та іншим членам екіпажу у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків на борту судна, включаючи витрати на репатріацію і внески за соціальним страхуванням, що сплачуються від їх імені;

17) дисбурсменськими витратами, які здійснюються щодо судна капітаном, власником, фрахтувальником або агентом;

18) страховою премією, включаючи внески за взаємне страхування, що сплачуються стосовно судна його власником або фрахтувальником за бербоут-чартером;

19) будь-якою комісійною, брокерською або агентською винагородою, що сплачується стосовно судна його власником або фрахтувальником за бербоут-чартером;

20) будь-яким спором про право власності на судно або володіння ним;

21) будь-яким спором між двома або кількома власниками судна щодо використання судна і розподілу прибутку;

22) заставою судна;

23) будь-яким спором, що виникає з договору купівлі-продажу судна.

Проте крім наявності морських вимог для арешту судна повинні виконуватися особливі умови, передбачені нормами Кодексу торговельного мореплавства України.

Звільнення заарештованого судна з-під арешту можливе у разі надання забезпечення морської вимоги в прийнятній формі та достатнього за розміром.

Виключення судна із Державного суднового реєстру України або Суднової книги України здійснюється у разі:

- 1) визнання судна непридатним для подальшої експлуатації і ремонту;
- 2) втрати судном права плавання під Державним прапором України;
- 3) загибелі судна або пропажі його безвісти.

До екіпажу судна, як зазначається у **розділі III «Екіпаж судна»** входять капітан, інші особи командного складу і суднова команда.

До командного складу судна, крім капітана, належать:

помічники капітана, суднові механіки, електромеханіки, радіо-спеціалісти, судновий лікар, боцман. До командного складу судновласник може віднести інших суднових спеціалістів.

Суднова команда складається з осіб, які виконують службові обов'язки на судні та не належать до командного складу судна.

Міністерством інфраструктури України встановлюється мінімальний склад екіпажу, при якому допускається вихід судна в море. До членів екіпажу встановлюються певні кваліфікаційні вимоги. Також вони мають бути визнані придатними для цього за станом здоров'я. Члени екіпажу можуть мати різне громадянство, а капітаном судна, зареєстрованого у Державному судновому реєстрі України або Судновій книзі України, має бути громадянин України.

На **капітана судна** покладається управління судном, у тому числі судноводіння, вжиття всіх заходів, необхідних для

забезпечення безпеки плавання, запобігання забрудненню морського середовища, підтримання порядку на судні, запобігання завданню будь-якої шкоди судну, людям і вантажу, що перебувають на ньому.

Капітан судна внаслідок свого службового становища визнається представником судновласника і вантажовласника щодо дій, викликаних потребами судна, вантажу або плавання, а також позовів, що стосуються довіреного йому майна, якщо на місці немає інших представників судновласника або вантажовласника. У випадку необхідності капітан має повноваження проводити попереднє розслідування морської події, а також є органом дізнання; засвідчує факт народження дитини і укладення шлюбу; засвідчує заповіти і факти смерті.

Капітан судна має право володіти вогнепальною зброєю; має право у разі нестачі продовольства провести ревізію необхідної кількості продовольства, що є в розпорядженні осіб, які перебувають на судні, і ревізію вантажу, що перебуває на судні і який може бути використаний для харчування; у разі невідкладної потреби в грошах має право продати частину дорученого йому майна, яке не є необхідним для продовження плавання; без його згоди ніхто з осіб суднового екіпажу не може бути призначений на судно. Проте у його значно менше прав ніж обов'язків. Серед основних обов'язків крім названих виділяються зобов'язання із надання допомоги у морі; надання медичної допомоги; обов'язки у разі воєнної небезпеки, піратських дій, небезпеки захоплення судна; дії у разі небезпеки загибелі судна; обов'язки щодо підтримання порядку на судні.

Розділ IV «МОРЕПЛАВСТВО У ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ МОРІ, ВНУТРІШНІХ ВОДАХ, АКВАТОРІЯХ МОРСЬКИХ ПОРТІВ» є одним із центральних у Кодексі торговельного мореплавства і складається із 6 глав.

Морський порт – державне транспортне підприємство, призначене для обслуговування суден, пасажирів і вантажів на відведених порту території і акваторії, а також перевезення вантажів і пасажирів на суднах, що належать порту.

Для забезпечення безпеки мореплавства на морські порти покладається здійснення таких **функцій**:

- 1) забезпечення безпечного руху в портових водах, безпечної стоянки та обробки суден;
- 2) утримання у справному стані гідротехнічних споруд, засобів зв'язку і електрорадіонавігації, що перебувають у володінні порту;
- 3) утримання у справному стані засобів навігаційного устаткування на підхідних каналах і акваторії порту;
- 4) контроль і підтримання оголошених глибин;
- 5) визначення районів обов'язкового використання буксирів;
- 6) забезпечення виконання вимог чинного законодавства України щодо охорони навколишнього природного середовища;
- 7) надання допомоги потерпілим;
- 8) вжиття ефективних заходів для прийняття з суден забруднених і стічних вод (для нафтоперевантажувальних портів також вод, що містять нафту), сміття та інших речовин, шкідливих для навколишнього природного середовища і здоров'я людини, а також зменшення обсягів утворення та для знешкодження, переробки, безпечного складування або захоронення виробничих, побутових та інших відходів.

Морський порт забезпечує:

- 1) навантаження, розвантаження і обслуговування суден у порядку черговості їх приходу в порт;
- 2) перевантаження вантажів з інших видів транспорту на судно і у зворотному порядку, складські операції з вантажами;
- 3) обслуговування пасажирів морського транспорту, перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти;
- 4) допоміжні операції, необхідні для забезпечення життєдіяльності порту;

5) інші види діяльності відповідно до статусу порту.

Для забезпечення ефективної діяльності у морському порту справляються цільові портові збори: корабельний, причальний, якірний, канальний, маяковий, вантажний, адміністративний та санітарний та інші види зборів, що можуть встановлюватися законодавчими актами України. Розмір цих портових зборів устанавлюється КМУ, а використання портових зборів допускається виключно за їх цільовим призначенням.

Морський порт очолює **начальник порту**, який призначається згідно з чинним законодавством України. А державний нагляд за мореплавством у порту здійснює капітан морського торговельного (морського рибного) порту, який підпорядкований Міністерству інфраструктури України і очолює Інспекцію державного портового нагляду. Капітан морського торговельного (морського рибного) порту діє відповідно до Положення про капітана морського торговельного (морського рибного) порту, що затверджується Міністерством інфраструктури України.

У морських портах **капітан порту** і **Інспекція державного портового нагляду**, яку він очолює, входять до складу порту.

До функцій капітанів морських портів належать:

1) нагляд за дотриманням чинного законодавства і правил мореплавства, а також міжнародних договорів України щодо мореплавства;

2) реєстрація суден у Державному судновому реєстрі України, Судновій книзі України і видача суднових документів, якщо інше не передбачено чинним законодавством України;

3) видача документів;

4) перевірка суднових документів, а також дипломів і кваліфікаційних свідоцтв;

5) видача посвідчень моряка особам, які входять до складу суднового екіпажу;

- 6) нагляд за дотриманням вимог щодо порядку заходження суден у порт і виходу з порту;
- 7) нагляд за дотриманням вимог щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища;
- 8) оформлення приходу суден у порт і виходу з порту;
- 9) керівництво лоцманською службою і службою регулювання руху суден, нагляд та контроль за ними;
- 10) організація і нагляд за криговим проведенням суден на підходах до порту в межах його акваторії;
- 11) видача дозволів на підняття майна, що затонуло в морі, а також на проведення в межах території та акваторії порту будівельних, гідротехнічних та інших робіт;
- 12) облік та розслідування аварійних морських подій.

З метою забезпечення безпеки мореплавства на підходах до морських портів, у межах вод цих портів, а також між морськими портами незалежно від прапора держави, під яким плаває судно, і форми власності судна проведення суден здійснюється виключно державними морськими лоцманами. **Лоцманська служба порту** підпорядковується капітану порту. Із суден, що користуються послугами державних морських лоцманів, справляється лоцманський збір, порядок справляння і розмір якого встановлюються Міністерством інфраструктури України за погодженням з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

У районах інтенсивного судноплавства (портові та узбережні води, вузькості, перетин морських шляхів) рішенням Міністерства інфраструктури України створюються **служби регулювання руху суден**, що здійснюють радіолокаційне обслуговування суден. Зона дії і порядок руху суден в зоні встановлюються Правилами плавання у цій зоні, що затверджуються Міністерством інфраструктури України.

У морському порту або поза його територією як постійні представники судновласника діють **агентські організації (морський агент)**, які за договором морського агентування за винагороду зобов'язуються надавати послуги в галузі торговельного мореплавства.

Плата за послуги агентських організацій всіх форм власності встановлюється Міністерством інфраструктури України за погодженням з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

При виконанні договору морського агентування морський агент, що діє від імені судновласника, може також діяти на користь іншої договірної сторони, якщо вона її на те уповноважила і якщо судновласник не заперечує.

Морський агент виконує формальності та дії, пов'язані з прибуттям, перебуванням і відходом судна, допомагає капітану судна у налагодженні контактів з службами порту, місцевими органами державної виконавчої влади, в організації постачання і обслуговування судна в порту, оформляє митні документи та документи на вантаж, інкасує суми фрахту та інші суми для оплати вимог судновласника, що виникають з договору перевезення, сплачує за розпорядженням судновласника і капітана судна суми, пов'язані з перебуванням у порту, залучає вантажі для морських ліній, здійснює збір фрахту, експедирування вантажу, наймання екіпажів для роботи на суднах, виступає від імені вантажовласника, а також договірною стороною учасників перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні.

При цьому морський агент зобов'язаний:

1) здійснювати добросовісно свою діяльність відповідно до інтересів судновласника або іншого довірителя і звичайної практики морського агентування;

2) діяти в межах своїх повноважень;

3) не передавати здійснення своїх функцій іншій особі (суб'єкту), якщо тільки він не був уповноважений на це своїм довірителем.

Розділи V «Морські перевезення», VI «Фрахтування суден», VII «Морське буксирування», VIII «Морське страхування» тісно пов'язані з укладанням відповідних договорів. Ці договори регулюють різні правовідносини і дають початок іншим.

Морські перевезення регулюються договорами.

За **договором морського перевезення вантажу** перевізник або фрахтівник зобов'язується перевезти доручений йому відправником вантаж з порту відправлення в порт призначення і видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (одержувачу), а відправник або фрахтувальник зобов'язується сплатити за перевезення встановлену плату (фрахт).

Фрахтувальником і фрахтівником визнаються особи, що уклали між собою договір фрахтування судна (чартер).

Відправник повинен своєчасно передати перевізнику всі документи стосовно вантажу, як того вимагають портові, митні, санітарні та інші адміністративні правила. **Відправник** відповідає перед перевізником за збитки, заподіяні внаслідок несвоечасної передачі, неправильності або неповноти цих документів.

Морська транспортна організація загального користування (**перевізник, фрахтівник**):

а) зобов'язана прийняти будь-який запропонований для перевезення вантаж, якщо на судні є вільні приміщення, придатні для перевезення, і вантаж може бути перевезений без шкоди для раніше прийнятих до перевезення вантажів;

б) не вправі віддавати перевагу одному вантажовласнику перед іншим стосовно приймання вантажів і умов перевезення, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством України;

в) зобов'язана публікувати тарифи та умови перевезень.

Тобто договори про морські перевезення за загальним правилом можна вважати публічними договорами.

Як і для інших господарських договорів відносно договорів про морські перевезення діє правило, згідно з яким морські транспортні організації загального користування (перевізники) не мають права укладати договори з вантажовласниками про звільнення від відповідальності або її зменшення, яку ця організація (перевізник) повинна нести за втрату, нестачу і пошкодження або прострочення у доставці вантажу.

Договір морського перевезення вантажу повинен бути укладений у письмовій формі.

Документами, що підтверджують наявність і зміст договору морського перевезення вантажу, є:

1) **рейсовий чартер** – якщо договір передбачає умову надання для перевезення всього судна, його частини або окремих судових приміщень;

2) **коносамент** – якщо договір не передбачає умови, зазначеної в пункті 1;

3) інші письмові докази.

Рейсовий чартер повинен містити основні реквізити:

найменування сторін, судна і вантажу, порту відправлення і призначення (або місця направлення судна). До рейсового чартеру можуть бути включені за згодою сторін інші умови і застереження. Рейсовий чартер підписується фрахтівником (перевізником) і фрахтувальником або їх уповноваженими представниками.

У коносаменті зазначаються:

1) найменування судна, якщо вантаж прийнято до перевезення на визначеному судні;

2) найменування перевізника;

3) місце приймання або навантаження вантажу;

- 4) найменування відправника;
- 5) місце призначення вантажу чи, при наявності чартеру, місце призначення або направлення судна;
- 6) найменування одержувача вантажу (іменний коносамент) або зазначення, що коносамент видано «наказу відправника», або найменування одержувача з зазначенням, що коносамент видано «наказу одержувача» (ордерний коносамент), або визначенням, що коносамент видано на пред'явника (коносамент на пред'явника);
- 7) найменування вантажу, його маркування, кількість місць чи кількість та/або міра (маса, об'єм), а в необхідних випадках – дані про зовнішній вигляд, стан і особливі властивості вантажу;
- 8) фрахт та інші належні перевізнику платежі або зазначення, що фрахт повинен бути сплачений згідно з умовами, викладеними в рейсовому чартері або іншому документі, або зазначення, що фрахт повністю сплачено;
- 9) час і місце видачі коносаменту;
- 10) кількість складених примірників коносаменту;
- 11) підпис капітана або іншого представника перевізника.

Законодавством (у статтях 156–158 Кодексу торговельного мореплавства України) також передбачено можливість відмови сторін від договору на етапах до відходу судна, під час рейсу, а також у примусовому порядку без відмови сторін.

Строк дії договору (термін доставки вантажу) визначається у договорі. Якщо строк у договорі не встановлено, то вантаж доставляється у звичайно прийнятні терміни. Фрахт та інші платежі, належні перевізнику, а також термін оплати визначаються договором морського перевезення вантажу. За прострочений фрахт відправник (фрахтувальник) або одержувач платить пеню відповідно до умов договору морського перевезення вантажу або за ставками, встановленими Міністерством інфраструктури України. При цьому особливістю договору морського перевезення вантажу є те, що будь-яке відхилення судна від наміченого шляху з метою рятування на морі людей,

суден і вантажів, а також інше розумне відхилення, якщо воно не викликане неправильними діями перевізника **не вважається порушенням договору морського перевезення вантажу.**

Ціна договору зазначається в ньому самому. Всі належні перевізнику платежі сплачуються відправником вантажу (фрахтувальником).

У випадках, передбачених договором відправника (фрахтувальника) з перевізником, а при перевезенні в каботажі – чинними на морському транспорті України правилами, допускається переведення платежів на одержувача.

Одержувач зобов'язаний при прийманні вантажу сплатити перевізнику, якщо це не було зроблено раніше вантажовідправником (вантажодержувачем), належний фрахт, внести плату за простій, відшкодувати зазначені перевізником витрати, пов'язані з вантажем, а у випадку загальної аварії – зробити аварійний внесок або надати належне забезпечення.

Перевізник може не видавати вантаж до виплати сум або надання забезпечення.

Проте крім сплати суми за надання послуг із перевезення вантажу під час прийому вантажу одержувач зобов'язаний відшкодувати витрати, зроблені перевізником за рахунок вантажу, внести плату за простій судна в порту вивантаження, а також сплатити фрахт і плату за простій у порту навантаження, якщо це передбачено в коносаменті або іншому документі, на підставі якого перевозився вантаж, а у випадку загальної аварії – внести аварійний внесок або надати належне забезпечення.

Перевізник може не видавати вантаж до сплати сум або надання забезпечення, зазначених у частині першій цієї статті.

Право утримання вантажу перевізник зберігає у випадку здачі його на склад, що не належить одержувачу, за умови повідомлення власника складу про таке право.

Після видачі вантажу одержувачу перевізник втрачає право вимоги від відправника чи фрахтувальника платежів, не внесених

одержувачем, за винятком випадків, коли перевізник не зміг здійснити право утримання вантажу з незалежних від нього причин.

Одержувач і перевізник мають право (кожний) вимагати до видачі вантажу огляду та/або перевірки його кількості. Викликані цим витрати несе той, хто вимагав огляду вантажу та перевірки його кількості.

За збитки, що є результатом втрати або пошкодження вантажу, перевізник несе відповідальність у таких розмірах:

- 1) за втрату і недостачу вантажу – у розмірі дійсної вартості втраченого вантажу і вантажу, якого не вистачає;
- 2) за пошкодження або зіпсуття вантажу – у сумі, на яку знизилась вартість вантажу.

Перевізник також повертає одержаний ним фрахт, якщо він не входить у ціну втраченого вантажу або вантажу, якого не вистачає.

До вимог, що виникають з договору морського перевезення вантажу, застосовується річний строк позовної давності незалежно від того, здійснюється перевезення у каботажному чи закордонному сполученні.

Зазначений термін обчислюється:

- 1) за вимогами щодо відшкодування збитків від втрати вантажу – після закінчення тридцяти днів з дня, коли вантаж повинен бути виданий, а при перевезенні у змішаному сполученні – після закінчення чотирьох місяців з дня прийняття вантажу до перевезення;
- 2) за вимогами щодо відшкодування збитків від нестачі або пошкодження вантажу, щодо прострочення доставки або затримання з видачею вантажу і щодо повернення перебору або стягнення недобору провізних платежів – з дня видачі вантажу, а якщо вантаж не було видано – з дня, коли повинен був бути виданий;
- 3) за вимогами щодо нестачі масових однорідних вантажів, що перевозяться наливом, навалом або насипом, у випадках, передбачених угодою сторін, – з дня підписання ними акта щорічної інвентаризації;

4) за вимогами щодо відшкодування збитків за неподачу судна або його подачу із запізненням, щодо плати за простій судна, а також премій за дострокове навантаження або вивантаження вантажу – з дня закінчення місяця, що настає за тим, у якому почалося або повинно було початися перевезення;

5) у решті випадків – з дня настання події, що стала підставою для заявлення вимоги.

За **договором морського перевезення пасажир** перевізник зобов'язується перевезти пасажир і його каютний багаж у пункт призначення, а в разі здачі пасажиром багажу – також доставити багаж у пункт призначення і видати його уповноваженій на отримання багажу особі; пасажир повинен сплатити встановлену плату за проїзд, а при здачі багажу – і плату за провезення багажу.

Строк дії договору охоплює час перебування пасажир та його каютного багажу на судні, час посадки на судно і висадки, а також доставки пасажир водним шляхом з берега на судно і назад, якщо плата за доставку входить у вартість квитка або якщо судно, що використовується для цього допоміжного перевезення, було надано перевізником. Перевезення іншого багажу, який не є каютним багажем, охоплює час з моменту прийняття його перевізником, службовцем або агентом перевізника на березі або на борту судна до моменту його видачі перевізником, службовцем або агентом перевізника.

Доказом укладення договору морського перевезення пасажир і сплати вартості проїзду є виданий перевізником квиток. Здача перевізнику багажу засвідчується багажною квитанцією.

Ціною договору є вартість проїзного квитка.

Договір морського перевезення пасажир є публічним договором.

Пасажир має право в будь-який час до відходу судна, а після початку рейсу – в будь-якому порту, в який судно зайде для посадки

або висадки пасажирів, відмовитись від договору морського перевезення. Пасажир, який повідомив перевізника про відмову від перевезення, має право отримати назад плату за проїзд і провіз багажу в порядку і терміни, встановлені Міністерством інфраструктури України. Як правило, ця сума є нижчою від суми вартості купленого квитка.

Перевізник має право відмовитися від договору лише у випадках:

- 1) воєнних або інших дій, що можуть загрожувати небезпекою захоплення судна або вантажу;
- 2) блокади порту відправлення або призначення;
- 3) затримання судна за розпорядженням властей з причин, що не залежать від сторін договору;
- 4) залучення судна для спеціальних потреб держави.

Договір буде припинено без згоди сторін якщо:

- 1) судно загине або буде силоміць захоплене;
- 2) судно буде визнане непридатним для плавання.

За умовами договору пасажир може мати різні права. Але загальними незалежно від зазначення у договорі є права:

- 1) перевозити з собою дітей безкоштовно або на пільгових умовах;
- 2) перевозити з собою каютний багаж безкоштовно в межах установлених норм;
- 3) здавати для перевезення багаж за плату за тарифом.

Перевізник відповідає за шкоду, заподіяну внаслідок смерті пасажирів або ушкодження його здоров'я, а також в результаті втрати або пошкодження багажу, якщо подія, внаслідок якої було заподіяно шкоду, сталася під час перевезення і була наслідком вини або недбалості перевізника, його працівників, агентів, які діють у межах своїх службових обов'язків. Також він відповідає за нестачу або пошкодження прийнятого до перевезення багажу, а також за прострочення в його доставці, якщо не доведе, що нестача, пошкодження або прострочення в доставці сталися не з його вини.

За **договором морського круїзу** одна сторона – організатор круїзу зобов'язується здійснити колективну морську подорож (круїз) за певною програмою і надати учасникові круїзу всі пов'язані з цим послуги (морське перевезення, харчування, побутове та екскурсійне обслуговування тощо), а інша сторона – учасник круїзу зобов'язується сплатити за це встановлену плату.

Документом, що підтверджує наявність договору морського круїзу, є іменна путівка або інший прирівняний до неї документ, виданий організатором круїзу.

В усьому іншому договорі морського круїзу є подібним до двох попередніх договорів.

За **договором фрахтування судна** на певний час судновласник зобов'язується за обумовлену плату (фрахт) надати судно фрахтувальнику для перевезення пасажирів, вантажів та для інших цілей торговельного мореплавства на певний час.

Надане фрахтувальнику судно може бути укомплектоване екіпажем (тайм-чартер) або не споряджене і не укомплектоване екіпажем (бербоут-чартер).

Договір фрахтування судна на певний час повинен бути укладений у письмовій формі. Наявність і зміст договору фрахтування судна на певний час можуть бути доведені виключно письмовими доказами.

У договорі фрахтування судна на певний час вказуються найменування сторін договору, назва судна, його технічні і експлуатаційні дані (вантажопідйомність, вантажомісткість, швидкість тощо), район плавання, мета фрахтування, розмір фрахту, термін дії договору, місце приймання і здавання судна.

Строк договору вказується у ньому самому. У цей строк фрахтувальник може в межах прав, що надаються йому за договором фрахтування судна на певний час, укласти від свого імені самостійний договір фрахтування судна з третьою особою (суборенду).

Укладання такого договору не звільняє фрахтувальника від виконання договору, укладеного ним з судновласником.

Ціна договору (фрахт) сплачується судновласнику фрахтувальником в порядку і терміни, передбачені договором фрахтування судна на певний час. Фрахтувальник звільняється від сплати фрахту і витрат щодо судна за час, протягом якого судно було непридатне для експлуатації внаслідок неморехідного стану, за винятком випадків, коли непридатність судна настала з вини фрахтувальника.

Фрахтувальник відповідає за збитки, викликані рятуванням, пошкодженням або загибеллю судна, якщо збитки сталися з його вини.

За **договором лізингу судна** власник судна (лізингодавець) зобов'язується передати фрахтувальнику (лізингоодержувачу) судно без екіпажу для використання з метою торговельного мореплавства на визначений термін, після закінчення якого до лізингоодержувача переходить право власності на судно.

Лізингоодержувач зобов'язується сплатити лізингову плату, в яку включаються плата за користування судном і його вартість за договором морського лізингу.

Договір лізингу повинен бути укладений у письмовій формі. Наявність і зміст договору лізингу судна можуть бути доведені виключно письмовими доказами.

У договорі лізингу судна повинні бути вказані найменування сторін, мета договору, назва судна, рік побудування судна, його клас, вантажопідйомність або вантажомісткість, потужність двигунів, швидкість ходу і витрата пального, термін користування, після закінчення якого до лізингоодержувача переходить право власності на судно, розмір і термін внесення лізингової плати, місце і час передачі судна лізингоодержувачу та інші необхідні дані.

За **договором морського буксирування** власник одного судна зобов'язується за винагороду відбуксирувати інше судно чи плавучий об'єкт на певну відстань або буксирувати його протягом певного часу, чи для виконання маневру.

Предметом договору є власне буксирування. **Ціна договору**, тобто винагорода за буксирування як і **строк дії договору** розпочинається з початку буксирування і закінчується після його закінчення та визначаються сторонами у самому договорі.

Відповідальність за шкоду, заподіяну при буксируванні судну, що буксирується, або іншому плавучому об'єкту чи майну і вантажу, що знаходяться на ньому, у випадку, коли капітан буксируючого судна управляє буксирувальною операцією, у разі відсутності іншої угоди сторін, **несе власник буксируючого судна**, якщо ним не буде доведено відсутність його вини.

Відповідальність за шкоду, завдану при буксируванні буксируючому судну чи майну і вантажу, що знаходяться на ньому, у випадку, коли капітан судна, що буксирується, або іншого плавучого об'єкта управляє буксирувальною операцією, у разі відсутності іншої угоди сторін, **несе власник судна, що буксирується**, або іншого плавучого об'єкта, якщо ним не буде доведено відсутність його вини.

За **договором портового буксирування** буксировласник за винагороду здійснює ввід у порт або вивід з порту суден та інших плавучих об'єктів, виконання маневрів судна, що буксирується, швартовних та інших операцій у портових водах.

Договір портового буксирування може бути укладено в усній формі.

Управління портовим буксируванням здійснює капітан судна (об'єкта), що буксирується, якщо договором не встановлено інше. Угода про покладення обов'язків управління буксируванням на капітана судна, що буксирує, може доводитися тільки письмовими доказами.

З метою забезпечення безпеки плавання в портових водах начальником порту може бути встановлено обов'язкове використання буксирів для входу, виходу і переміщення в акваторії порту, виконання маневрів, швартовних та інших операцій, а також визначено умови буксирування.

За **договором міжпортового буксирування** власник одного судна (буксира) зобов'язується за винагороду буксирувати інше судно або інший плавучий об'єкт з одного порту (пункту) до іншого порту (пункту).

Договір міжпортового буксирування укладається у письмовій формі і містить умови про порти (пункти) відправлення і призначення, про час буксирування, про права і обов'язки сторін, про відповідальність за порушення договору, про ті особливості об'єктів, що буксируються і можуть впливати на безпеку буксирування, про інші обставини, які сторони вважають за необхідне обумовити окремо.

Управління міжпортовим буксируванням здійснюється капітаном судна, що буксирує. Капітан такого судна не має права втручатися у внутрішньосуднове життя судна (об'єкта), що буксирується.

У разі призначення власником буксируючого судна начальником буксирувальної операції особи, яка не є капітаном одного з буксирів, правовідносини цієї особи з капітанами буксирів і об'єкта, що буксирується, визначаються договором міжпортового буксирування.

За **договором морського страхування** страховик зобов'язується за обумовлену плату (страхову премію) у разі настання передбачених у договорі небезпечностей або випадковостей, яких зазнає об'єкт страхування (страхового випадку), відшкодувати страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір, понесені збитки.

Наявність і зміст договору морського страхування можуть бути доведені виключно письмовими доказами.

Об'єктом морського страхування може бути будь-який пов'язаний з мореплавством майновий інтерес, як-то: судно, у тому числі і таке, що будується, вантаж, фрахт, плата за проїзд, орендна плата, очікуваний від вантажу прибуток і вимоги, що забезпечуються судном, вантажем і фрахтом, заробітна плата, інші види винагороди капітана, інших осіб суднового екіпажу, цивільна відповідальність судновласника і перевізника, а також ризик, взятий на себе страховиком (перестраховання). Об'єкт страхування повинен бути вказаний у договорі морського страхування.

Страховик зобов'язаний на вимогу страховальника видати йому за своїм підписом документ, що містить умови договору морського страхування (поліс, страховий сертифікат тощо). **Страховальник зобов'язаний** виплатити страховику страхову премію протягом обумовленого терміну. До сплати страхової премії договір морського страхування не вступає в силу, якщо в ньому не передбачено інше.

У разі укладення договору морського страхування страховальник зобов'язаний оголосити суму, на яку він страхує відповідний інтерес (страхова сума).

Якщо страхова сума оголошена нижче вартості застрахованого інтересу (страхової вартості), страховик відповідає за збитки пропорційно відношенню страхової суми до страхової вартості.

Якщо страхова сума, що зазначена в договорі морського страхування, перевищує страхову вартість, договір є недійсним щодо тієї частки страхової суми, яка перевищує страхову вартість.

До вимог, що виникають з договорів перевезення пасажирів і багажу, фрахтування судна без екіпажу, фрахтування судна на певний час, лізингу судна, буксирування, надання лоцманських послуг, морського страхування, угод, укладених капітаном судна

в силу наданих йому законом прав, здійснення рятувальних операцій, застосовується **дворічний строк позовної давності.**

Цей строк обчислюється:

1) за вимогами, що виникають з договору перевезення пасажирів і багажу:

стосовно пасажирів – з дня, коли пасажир залишив або повинен був залишити судно, а якщо вимога заявлена у зв'язку із заподіянням під час перевезення шкоди здоров'ю пасажирів, що спричинила його смерть, – з дня смерті пасажирів, але не більше трьох років з дня, коли пасажир залишив судно;

стосовно багажу – з дня видачі багажу або з дня, коли він мав бути виданий;

2) за вимогами, що виникають з договору фрахтування судна без екіпажу, фрахтування судна на певний час, лізингу судна, буксирування, надання лоцманських послуг, морського страхування, угод, укладених капітаном в силу наданих йому законом прав, – з дня виникнення права на позов;

3) за вимогами щодо відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок зіткнення суден, – з дня зіткнення суден;

4) за вимогами, що виникають із проведення рятувальних операцій, – з дня закінчення рятувальної операції.

Будь-яке судно, зареєстроване у Державному судовому реєстрі України або Судновій книзі України, може бути закладено згідно з чинним законодавством судновласником (іпотечним заставодавцем) для забезпечення зобов'язання кредиторів (іпотечному заставодержателю). Іпотечним заставодержателем може бути будь-який суб'єкт господарювання або фізична особа України чи іноземної держави, якій відповідно до законодавства України судно може бути відчужено.

Договір про іпотеку повинен бути укладений у письмовій формі.

У договорі про іпотеку зазначаються найменування, місцезнаходження сторін, суть вимоги, що забезпечується іпотекою, її розмір

і термін виконання зобов'язання, оцінка і місцезнаходження судна, а також будь-які інші умови, щодо яких за заявою однієї із сторін повинна бути досягнута згода.

Права і обов'язки сторін договору про іпотеку, а також порядок його оформлення визначаються законодавством держави іпотечного заставодержателя, якщо інше не встановлено угодою сторін. Іпотека не означає відчуження судна іпотечному заставодержателю, так само як іпотечний заставодавець не може розглядатися як особа, що втратила право власності на закладене судно.

Договір про іпотеку повинен бути нотаріально засвідчений за місцем реєстрації судна у Державному судовому реєстрі України або Судновій книзі України.

Іпотечний заставодавець морських суден зобов'язаний вести Книгу запису іпотек, форма і порядок ведення якої визначаються чинним законодавством.

Іпотечний заставодавець несе відповідальність за своєчасність і достовірність занесення відомостей про іпотеку у Книгу запису іпотек. Іпотечний заставодавець зобов'язаний відшкодувати потерпілим іпотечному заставодержателю або третій особі у повному обсязі збитки, заподіяні несвоєчасним внесенням записів у Книгу запису іпотек, неповними або неточними записами, а також ухиленням від обов'язку надати Книгу запису іпотек для ознайомлення.

Рішення суду, господарського суду, Морської арбітражної комісії про продаж арештованого судна або такого, що будується, публікується в одній з центральних газет протягом трьох днів підряд.

Публікація повинна містити:

- 1) найменування суду, що виніс рішення, дату його прийняття;
- 2) причини і підстави продажу;
- 3) спосіб, місце і час продажу;
- 4) інформацію про це судно або про судно, що будується;

5) звернення до кредиторів з пропозицією заявити про свої вимоги відносно цього судна або судна, що будується, протягом 60 днів з дня публікації;

6) інші істотні обставини.

На доповнення до публікації суд, господарський суд, Морська арбітражна комісія повинні принаймні за 30 днів до продажу судна або судна, що будується, надіслати рекомендованим листом сповіщення про час і місце продажу судна або судна, що будується, з повідомленням про вручення:

1) органу, що зареєстрував судно або право власності на судно, що будується;

2) всім зареєстрованим держателям іпотеки і морських вимог.

Витрати, зумовлені арештом або затриманням судна чи судна, що будується, і наступним їх продажем, враховуючи витрати на утримання судна з моменту його арешту чи затримання, репатріацію екіпажу судна і розподіл виручки від продажу, сплачуються з виручки від продажу у першу чергу.

Залишок виручки від продажу розподіляється у розмірі, необхідному для відшкодування відповідних вимог у порядку черговості, передбаченої вище.

У разі, коли права іпотечного заставодержателя перейшли до іншої особи будь-яким законним способом, цей перехід прав повинен бути підтверджений належним чином засвідченою декларацією особи, на користь якої ці права переходять. Декларація містить опис і необхідний доказ правомірності переходу права власності і, можливо, осіб, на користь яких це право переходить.

На підставі цього документа у Книзі запису іпотек робиться запис імені особи, яка вступає в права іпотечного заставодержателя всього судна або його частини.

Розділ IX «Надзвичайні морські події» складається із 7 глав і має на меті регулювання правовідносин, що виникають внаслідок

негативного впливу на мореплавство різноманітних сил природи та самих учасників торговельного мореплавства. Із положеннями цього розділу тісно пов'язані норми **розділів X «Обмеження відповідальності судновласника» і XI «Претензії та позови».**

Загальною аварією визнаються збитки, яких зазнано внаслідок зроблених навмисно і розумно надзвичайних витрат або пожертвувань з метою врятування судна, фрахту і вантажу, що перевозиться на судні, від загальної для них небезпеки.

Загальна аварія розподіляється між судном, фрахтом і вантажем пропорційно їх вартості.

До загальної аварії належать:

1) збитки, спричинені викиданням за борт вантажу або принадлежностей судна, а також збитки від пошкодження судна або вантажу під час вжиття заходів загального рятування, зокрема внаслідок проникнення води в трюми через відкриті для викидання вантажу люки або інші зроблені для цього отвори;

2) збитки, заподіяні судну або вантажу під час гасіння пожежі на судні, включаючи збитки від здійсненого з цією метою затоплення судна, що загорілося;

3) збитки, заподіяні навмисною посадкою судна на міліну і зняттям такого судна з мілини;

4) збитки від пошкодження двигунів, інших машин або котлів судна, що знаходиться на мілині, заподіяні намаганням зняти судно з мілини;

5) надзвичайні витрати, пов'язані з перевантаженням вантажу, палива або предметів постачання із судна в ліхтери, з найманням ліхтерів та із зворотним завантаженням на судно, зроблені у разі посадки судна на міліну;

6) збитки від пошкодження або загибелі вантажу, палива або предметів постачання, заподіяні переміщенням їх на судні, вивантаженням із судна, зворотним завантаженням і укладанням, а також

під час зберігання у тих випадках, коли самі витрати на виконання цих операцій визнаються загальною аварією;

7) витрати, зроблені з метою отримання допомоги як за договором про рятування, так і без нього, у тій мірі, в якій рятувальні операції здійснювалися з метою запобігання небезпеці для судна, фрахту і вантажу;

8) збитки від забруднення навколишнього природного середовища, яке виникло внаслідок загальної аварії;

9) втрата фрахту, спричинена втратою вантажу, у тих випадках, коли втрата вантажу відшкодовується в порядку розподілу загальної аварії, при цьому із фрахту виключаються витрати, що були б зроблені перевізником вантажу для його отримання, але внаслідок пожертвування зроблені не були.

До загальної аварії також належать або прирівнюються:

1) витрати, спричинені вимушеним заходом судна в місце сховища або поверненням у порт відправлення внаслідок нещасного випадку або будь-якої іншої надзвичайної обставини, що спричинила необхідність такого заходу або повернення заради загальної безпеки;

2) витрати, пов'язані з виходом судна з початковим вантажем або його частиною з місця сховища або з порту відправлення, куди воно було змушене повернутися;

3) витрати, пов'язані з переміщенням вантажу, палива або предметів постачання в порту відправлення, заходу або місці сховища, зроблені заради загальної безпеки або для отримання можливості полагодити суднові пошкодження, спричинені нещасним випадком чи іншими надзвичайними обставинами, якщо ці полагодження були необхідні для безпечного продовження рейсу;

4) витрати на зберігання, включаючи обґрунтоване страхування, на зворотне завантаження та укладання вантажу, палива або предметів постачання, вивантажених або переміщених; але якщо судно визнано непридатним до плавання, якщо воно не

продовжило свого початкового рейсу, витрати на зберігання приймаються на загальну аварію до дати визнання судна непридатним до плавання або відмови від рейсу чи до дати закінчення вивантаження вантажу, якщо судно буде визнано непридатним до плавання або відмовилося від рейсу до такої дати;

5) витрати на заробітну плату і утримання суднового екіпажу, на паливо і предмети постачання, зроблені у зв'язку з продовженням даного рейсу в результаті заходу судна в місце сховища або повернення його в порт відправлення; однак якщо судно визнано непридатним до плавання або якщо воно не продовжило початкового рейсу, такі витрати приймаються на загальну аварію до дати визнання судна непридатним до плавання або відмови від рейсу чи до дати завершення вивантаження вантажу, якщо судно було визнане непридатним до плавання або відмовилося від рейсу до такої дати;

6) витрати на заробітну плату і утримання суднового екіпажу, що виникли під час затримки судна в інтересах загальної безпеки в будь-якому місці внаслідок нещасного випадку або іншої надзвичайної обставини, чи для ремонту пошкоджень, заподіяних такою обставиною, якщо ремонт пошкоджень є необхідним для безпечного продовження рейсу. Витрати на паливо, предмети постачання і портові витрати, що виникли під час затримки, відшкодовуються у порядку розподілу загальної аварії, за винятком витрат, що виникли через ремонт, який не приймається на загальну аварію;

7) витрати, спричинені необхідністю переходу судна з місця сховища в інше місце через неможливість здійснити ремонт у першому місці сховища, а також витрати на такий перехід, включаючи тимчасовий ремонт і буксирування;

8) вартість тимчасового ремонту судна, проведеного з метою загальної безпеки в порту відправлення, заходження або в місці сховища, а також вартість тимчасового ремонту пошкоджень, що приймаються на загальну аварію; однак вартість тимчасового

усунення випадкових пошкоджень, необхідних тільки для завершення даного рейсу, відшкодовується лише у межах тих відвернутих витрат, що були б віднесені до загальної аварії, якби це усунення не було виконано;

9) усі надзвичайні витрати, зроблені замість інших витрат, що були б віднесені до загальної аварії; однак вони відшкодовуються лише в межах відвернутих витрат незалежно від економії, отриманої будь-яким з учасників загальної аварії внаслідок таких замінюючих витрат.

На суму витрат, що відшкодовуються за загальною аварією (крім заробітної плати і утримання екіпажу, а також вартості палива і предметів постачання, не замінені під час рейсу), нараховуються два відсотки на користь сторони, яка здійснила ці витрати.

На суму витрат та інші суми, що відшкодовуються у порядку розподілу загальної аварії, нараховується 7 відсотків річних з моменту, коли ці витрати були проведені, до закінчення складання диспаші. Однак якщо в порядку відшкодування витрат, пов'язаних із загальною аварією, і збитків були зроблені будь-які виплати до закінчення складання диспаші, відсотки на сплачені суми нараховуються по день їх сплати.

Наявність загальної аварії встановлюється і розрахунок по її розподілу (диспаша) складається за заявою заінтересованих осіб диспашерами.

Сторона, яка вимагає розподілу загальної аварії, зобов'язана довести, що заявлені збитки або витрати дійсно повинні бути визнані загальною аварією.

Усі матеріали, на підставі яких складається диспаша, повинні бути доступними для огляду, і диспашер на вимогу заінтересованих осіб зобов'язаний за їх рахунок видати їм засвідчені копії цих матеріалів.

У процесі визначення виду аварії, обчислення розмірів загальної аварії та складання диспаші диспашер у разі неповноти

закону керується міжнародними звичаями торговельного мореплавства.

Збитки, що не підпадають підвказані вище, визнаються **окремою (незагальною) аварією**. Такі збитки не підлягають розподілу між судном, вантажем і фрахтом. Їх несе той, хто їх зазнав, або той, на кого падає відповідальність за їх спричинення.

Зокрема **не визнаються загальною аварією** навіть у разі наявності зазначених вище ознак,

1) вартість викинутого за борт вантажу, що самозайнявся, і вантажу, що перевозився на судні не у відповідності з правилами і звичаями торговельного мореплавства;

2) збитки, заподіяні (будь-яким чином) під час гасіння пожежі на борту судна, внаслідок дії диму або зігрівання;

3) збитки, заподіяні обрубанням уламків або частин судна, знесених або загублених в результаті нещасного випадку до проведення пожегертвувань з метою рятування від загальної небезпеки;

4) витрати, пов'язані з переміщенням або вивантаженням вантажу, палива або предметів постачання в порту відправлення чи заходу або в місці сховища, коли пошкодження судна виявлено в порту відправлення або заходу за умови, що протягом рейсу не трапилося ніякого нещасного випадку або іншої надзвичайної події, пов'язаної з таким пошкодженням, а також коли такі витрати було проведено виключно з метою переукладення вантажу через зміщення в процесі рейсу, якщо тільки таке переукладення не є необхідним заради загальної безпеки;

5) витрати на заробітну плату і утримання суднового екіпажу, на паливо і предмети постачання, зроблені за період ремонту пошкодження судна, навіть якщо ремонт є необхідним для безпечного продовження рейсу у випадках, коли пошкодження судна виявлено в порту відправлення або заходження, за умови, що протягом рейсу не трапилося ніякого нещасного випадку, пов'язаного з таким пошкодженням;

б) будь-які збитки або втрати, понесені судном або вантажем внаслідок збільшення тривалості рейсу (збитки від простою, зміни цін тощо).

Відносини, пов'язані з відшкодуванням збитків від зіткнення суден у внутрішніх водах або територіальному морі, регулюються законодавством держави, де трапилося зіткнення.

Якщо зіткнення трапилося у відкритому морі і спір у зв'язку із зіткненням розглядається в Україні, то застосовуються правила статей 297–304 Кодексу торговельного мореплавства України.

Якщо всі судна, що зіткнулися, ходять під одним прапором і не зачіпають інтересів третьої сторони, застосовується законодавство держави прапора цих суден незалежно від того, де трапилося зіткнення.

Якщо зіткнення сталося випадково або внаслідок непереборної сили, а також якщо неможливо встановити причини зіткнення, то збитки несе той, хто їх зазнав. Це положення застосовується і в тому разі, якщо судна або одне з них знаходилися в момент зіткнення на якорі чи були закріплені іншим способом. У цих випадках сторона, що зазнала збитків, має доводити, що причиною були неправомірні іншої сторони, яка, у свою чергу, доводитиме, що на неї діяла непереборна сила.

До вимог, що виникають із зіткнення суден застосовується дворічний строк позовної давності.

Власник судна відповідає за шкоду від забруднення, заподіяну внаслідок витоку з його судна або скиду з нього нафти чи інших речовин, шкідливих для здоров'я людей або живих ресурсів моря (забруднюючих речовин), за винятком випадків, передбачених нормами Кодексу торговельного мореплавства.

Шкода від забруднення – це шкода, заподіяна за межами судна забруднюючими речовинами морському середовищу, узбережжю або будь-яким іншим об'єктам (суднам, рибпромисловим

знаряддям тощо). Вона включає також вартість розумних заходів, вжитих будь-якою особою після події, що могла спричинити або спричинила витік чи скид забруднюючих речовин, для відвернення або зменшення шкоди від забруднення, а також збитки, заподіяні внаслідок вжиття таких заходів.

Власник судна не відповідає за шкоду від забруднення, якщо доведе, що ця шкода трапилася внаслідок:

- 1) дії непереборних сил;
- 2) воєнних дій, ворожих дій або народних заворушень;
- 3) поведінки третіх осіб, які діяли з наміром заподіяти шкоду;
- 4) несправності вогнів та інших навігаційних засобів, що сталася внаслідок недбалості або інших неправомірних дій властей, які відповідають за підтримання цих засобів у порядку;
- 5) аварійного скидання господарсько-фекальних вод або сміття внаслідок неприйняття їх портом у встановлений термін після своєчасного подання судном відповідної заяви.

Судно, що перевозить наливом як вантаж більше 2000 тонн нафти (будь-якої нафти, у тому числі сирої нафти, мазуту, важкого дизельного палива і мастил, а також китового і риб'ячого жиру), повинно мати відповідне дійсне свідоцтво, яке засвідчує, що відповідальність власника судна за заподіяну шкоду від забруднення нафтою забезпечена. Умови і порядок видачі, перевірки і визнання цього свідоцтва встановлюються Міністерством інфраструктури України.

Оператор ядерного судна відповідає за ядерну шкоду, заподіяну внаслідок ядерного інциденту з ядерним судном.

Ядерна шкода означає шкоду, заподіяну особі або майну радіоактивними властивостями або поєднанням радіоактивних властивостей з токсичними, вибуховими та іншими небезпечними властивостями ядерного палива, радіоактивних продуктів ядерного судна

або їх відходів, а також витрати, проведені з метою відвернення шкоди або зменшення її розміру.

Ядерною шкодою не є шкода, заподіяна самому ядерному судну, його устаткуванню, паливу і запасам продовольства.

До вимог про відшкодування шкоди від забруднення з суден і ядерної шкоди застосовується **трирічний строк позовної давності**.

Цей строк обчислюється з дня, коли потерпілий дізнався або повинен був дізнатися, що йому заподіяна така шкода, але не більше шести років з дня події, що спричинила забруднення, і п'ятнадцяти років – з дня події, що викликала ядерну шкоду. Якщо відповідальність оператора ядерного судна згідно із законодавством держави, що видала дозвіл на експлуатацію такого судна, або спеціальною постановою цієї держави, прийнятою у зв'язку з конкретним інцидентом, застрахована або забезпечена у фінансовому відношенні іншим способом на строк, що перевищує п'ятнадцять років, вимога про відшкодування шкоди задовольняється після закінчення строку, на який відповідальність була фактично забезпечена.

Якщо в період плавання або стоянки судна мала місце подія, що може бути приводом для пред'явлення судновласнику майнових вимог, капітан з метою забезпечення доказів для захисту прав і законних інтересів судновласників робить у встановленому порядку заяву про **морський протест**.

Заява про морський протест повинна містити опис обставин події і заходів, вжитих капітаном для забезпечення цілості довіреного йому майна.

Морський протест заявляється:

у порту України – нотаріусу або іншій посадовій особі, на яку законодавством України покладено здійснення нотаріальних дій;

в іноземному порту – консулу України або компетентним посадовим особам іноземної держави у порядку, встановленому законодавством цієї держави.

У порту України заява про морський протест робиться протягом двадцяти чотирьох годин з моменту оформлення приходу судна в порт. Якщо подія, що зумовлює необхідність заяви морського протесту, сталася в порту, протест повинен бути заявлений протягом двадцяти чотирьох годин з моменту події.

На підтвердження обставин, викладених у заяві про морський протест, капітан судна одночасно з заявою, чи в термін не більше семи днів з моменту прибуття в порт або з моменту події, якщо вона мала місце в порту, зобов'язаний подати нотаріусу або іншій посадовій особі на огляд судновий журнал і завірений капітаном витяг із суднового журналу.

Нотаріус або інша посадова особа на підставі заяви капітана, даних суднового журналу, опитування капітана, а в разі потреби – інших свідків зі складу суднового екіпажу складає акт про морський протест і засвідчує його своїм підписом і гербовою печаткою.

Прийняття заяви про морський протест від капітанів іноземних суден і складання у цих випадках актів про морський протест може здійснюватися відповідними консульськими представниками іноземних держав в Україні на умовах взаємності.

Судновласник відповідає за своїми зобов'язаннями майном, що йому належить, на яке згідно з чинним законодавством України може бути звернено стягнення.

Положення про відповідальність у морському мореплаванні в цілому співпадають із загальними положеннями про цивільно-правову та господарську відповідальність і визначаються нормами розділу 10 Кодексу торговельного мореплавання України.

Підлягають переважному задоволенню перед іншими вимогами, у тому числі перед вимогами, забезпеченими заставою:

1) у першу чергу – вимоги, що впливають з трудових взаємовідносин, вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної каліц-

твом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, і після їх повного відшкодування – вимоги щодо соціального страхування, оскільки всі ці вимоги стосуються відповідного судна;

2) у другу чергу – вимоги щодо ядерної шкоди і забруднення моря, а також знищення наслідків забруднення;

3) у третю чергу – вимоги каналних і портових зборів;

4) у четверту чергу – вимоги про винагороду за рятування і про сплату внесків, пов'язаних із загальною аварією;

5) у п'яту чергу – вимоги про відшкодування шкоди від зіткнення суден або іншої аварії на морі, від пошкодження портових споруд, іншого майна, що знаходиться в порту, а також засобів навігаційного устаткування;

6) у шосту чергу – вимоги, що виникають з дій, вчинених капітаном на підставі наданих йому законом прав з метою збереження судна або продовження рейсу;

7) у сьому чергу – вимоги про відшкодування шкоди щодо вантажу або багажу;

8) у восьму чергу – вимоги про сплату фрахту та інших платежів, належних за перевезення даного вантажу.

Визначені вимоги відшкодовуються у порядку черговості та у межах кожної черги пропорційно розміру вимог.

За законодавством України **право на заявлення претензій і позовів мають:**

1) у разі неподачі судна або подачі його з запізненням – відправник вантажу;

2) у разі втрати вантажу – його одержувач або відправник за умови представлення коносаменту;

3) у разі нестачі або пошкодження вантажу – одержувач або відправник за умови подання коносаменту, а також комерційного акта або відповідного документа, складеного за правилами, що існують в іноземному порту;

4) у разі прострочення доставки або затримки видачі вантажу – одержувач за умови представлення коносаменту;

5) у разі втрати або прострочення доставки багажу – пред'явник багажної квитанції, а у разі нестачі або пошкодження багажу – пред'явник комерційного акта;

6) у разі перебору провізних платежів – відправник або одержувач вантажу за умови представлення коносаменту.

Обставини, що можуть бути підставою для майнової відповідальності перевізника, відправників, одержувачів вантажу і пасажирів, засвідчуються комерційними актами або актами загальної форми. В іноземному порту ці обставини засвідчуються за правилами, що існують у даному порту.

Комерційний акт складається для засвідчення:

1) невідповідності між найменуванням, масою або кількістю місць вантажу або багажу в натурі і даними, зазначеними у перевізному документі;

2) пошкодження або зіпсуття вантажу або багажу;

3) виявлення вантажу або багажу без документів, а також документів без вантажу або багажу;

4) повернення перевізнику викраденого вантажу або багажу.

Відсутність комерційного акта не позбавляє права на пред'явлення претензії і позову, якщо буде доведено, що у складанні акта було відмовлено і ця умова була оскаржена.

До вчинення перевізнику вантажу позову, що виникає з морського перевезення вантажу, можливим є заявлення йому претензії.

Претензії заявляються перевізнику, який здійснював морське перевезення вантажу, а якщо перевезення не було здійснено, – перевізнику, який згідно з договором морського перевезення вантажу повинен був здійснити перевезення.

Претензії, що виникають з перевезення багажу, можуть бути заявлені перевізнику чи порту відправлення або призначення за розсудом заявника претензії.

Претензія повинна бути заявлена у письмовій формі.

До претензії повинні бути додані документи, що її підтверджують. Перевізні документи подаються в оригіналі. До претензії про нестачу, пошкодження або зіпсуття вантажу, крім документів, що підтверджують право на заявлення претензії, повинен бути доданий документ, що засвідчує вартість відправленого вантажу.

Претензії до перевізника, що впливають з договору перевезення вантажу, пасажирів і багажу, можуть бути заявлені протягом перших шести місяців строку позовної давності незалежно від того, здійснювалось перевезення у каботажному чи закордонному сполученні.

Перевізник зобов'язаний розглянути заявлену претензію протягом трьох місяців і сповістити заявника про задоволення чи відхилення її, а претензії, що впливають з перевезення у змішаному сполученні, – протягом шести місяців. З дня заявлення перевізнику претензії збігання терміну позовної давності припиняється до одержання відповіді на претензію або закінчення терміну, встановленого для відповіді.

До вимог, що впливають із розглянутих вище договорів та з інших правовідносин, застосовуються вказані Кодексом торговельного мореплавства України та названі вище строки позовної давності. До вимог, для яких строки позовної давності названим Кодексом не передбачені, застосовуються загальні строки позовної давності, встановлені цивільним законодавством України, якщо у міжнародних договорах України для цих вимог не встановлені інші строки давності.

ПИТАННЯ 5.

Правове регулювання господарських відносин у сфері діяльності авіаційного транспорту

До складу авіаційного транспорту входять:

- підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів і вантажів, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи;
- аеропорти;
- аеродроми;
- аероклуби;
- транспортні засоби;
- системи управління повітряним рухом;
- навчальні заклади;
- ремонтні заводи цивільної авіації;
- інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.

Основним комплексним нормативно-правовим актом, що регулює правовідносини у сфері повітряного транспорту, є Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року № 3393-VI. Ним регулюється діяльність користувачів повітряного простору України з метою задоволення інтересів України та її громадян і забезпечення безпеки авіації – усіх видів підприємств, організацій та установ, діяльність яких спрямована на створення умов та використання повітряного простору людиною за допомогою повітряних суден.

Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України, що є частиною території України.

Дія Кодексу поширюється на фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності та відомчої підпорядкованості, які

провадять діяльність у галузі авіації та використання повітряного простору України, а саме:

1) в Україні – на юридичних та фізичних осіб в частині, що їх стосується, крім суб'єктів державної авіації, на яких поширюється дія;

2) за межами України – на авіаційний персонал під час виконання ним службових обов'язків та цивільні повітряні судна України, їх експлуатацію і технічне обслуговування.

Державне регулювання відносин у сфері авіаційного транспорту цивільної авіації здійснюється **Міністерством інфраструктури України** за такими напрямками:

- забезпечення розвитку цивільної авіації;
- нагляд за безпекою польотів повітряних суден;
- сертифікація, реєстрація та ліцензування;
- регулювання використання повітряного простору і обслуговування повітряного руху;
- забезпечення пошуку та рятування повітряних суден, що зазнають чи зазнали лиха;
- захист авіації України від актів незаконного втручання в її діяльність;
- науковий супровід діяльності авіації та забезпечення її безпеки, який здійснюється як галузевими, так і міжгалузевими науково-дослідними організаціями і авіаційними підприємствами;
- сприяння зовнішньоекономічній і міжнародно-правовій діяльності цивільної авіації.

Безпосередньо регулювання відносин у сфері діяльності авіаційних підприємств здійснює **Державна авіаційна служба України**, яка діє на основі положення КМУ від 8 жовтня 2014 року № 520 «Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України».

Особливістю діяльності у сфері авіаційного транспорту є підвищена небезпека, і, як наслідок, вимога до усіх суб'єктів господарювання, що займаються діяльністю, пов'язаною з розробкою, виробництвом, ремонтом і експлуатацією цивільної авіаційної техніки, одержати від державного органу з питань сертифікації і реєстрації сертифікат, що підтверджує відповідність рівня технічної підготовки вказаних суб'єктів вимогам відповідних авіаційних правил України.

Діяльність у сфері авіаційного транспорту не може бути хаотичною, а тому вона повинна відповідати авіаційним правилам, які визначають і регулюють порядок діяльності авіації України з метою забезпечення безпеки польотів і екологічної безпеки.

До авіаційних правил належать:

- 1) норми льотної придатності цивільних повітряних суден;
- 2) норми будівництва і придатності до експлуатації аеродромів і аеропортів, систем регулювання використання повітряного простору України і обслуговування повітряного руху на території України;
- 3) правила сертифікації цивільних повітряних суден, аеродромів, виробництва авіаційної техніки, діяльності експлуатантів, авіаційного персоналу, використання повітряних трас і місцевих повітряних ліній;
- 4) правила реєстрації повітряних суден, аеродромів, повітряних трас і місцевих повітряних ліній;
- 5) стандарти і нормативи у галузі охорони навколишнього природного середовища.

До авіаційних правил також належать нормативні акти, що регулюють:

- 1) порядок будівництва, утримання і ремонту аеродромів і аеропортів;
- 2) порядок підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації авіаційного персоналу;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

3) порядок створення, сертифікації і реєстрації авіапідприємств, авіакомпаній, приватних фірм та інших організацій з метою використання повітряного простору України;

4) порядок організації, виконання і забезпечення польотів;

5) порядок організації, виконання, забезпечення і ліцензування авіаційних робіт;

6) порядок використання повітряного простору України, забезпечення аеронавігаційною інформацією;

7) порядок проведення пошукових і аварійно-рятувальних робіт;

8) порядок здійснення охорони навколишнього природного середовища;

9) порядок здійснення нагляду і контролю за безпекою польотів;

10) порядок проведення службового розслідування авіаційних подій;

11) порядок реалізації заходів щодо захисту авіації від актів незаконного втручання в її діяльність;

12) порядок здійснення забезпечення безпеки авіації та її профілактики;

13) порядок організації та виконання випробувальних і позатравних польотів;

14) взаємовідносини цивільної та державної авіації.

До авіаційних правил належать також інші нормативні акти, що регламентують діяльність авіації та її безпеку.

Авіаційні правила мають єдину структуру, містяться у **Зводі авіаційних правил України** і не повинні суперечити положенням Конвенції про міжнародну цивільну авіацію та Додаткам до неї.

Авіаційні правила затверджено наказом Державної авіаційної служби України від 6 березня 2019 року № 286 «Про затвердження Авіаційних правил України «Підтримання льотної придатності повітряних суден та авіаційних виробів, компонентів і обладнання та схвалення організацій і персоналу, залучених до виконання цих завдань».

Крім діяльності авіапідприємств та інших суб'єктів господарювання у сфері повітряного транспорту регулюванню підлягає і саме використання повітряного простору України.

Реалізацію державної політики у сфері використання повітряного простору України на підставі спільних рішень забезпечують уповноважений орган з питань цивільної авіації та Міністерство оборони України за такими напрямками:

- 1) забезпечення умов для діяльності національних і міжнародних користувачів повітряного простору України;
- 2) впровадження державної політики щодо використання повітряного простору України;
- 3) розроблення правил і процедур цивільно-військової координації під час організації повітряного руху;
- 4) здійснення контролю за дотриманням порядку та правил використання повітряного простору України;
- 5) забезпечення діяльності та розвитку об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України.

Основними об'єктами повітряного (авіаційного) транспорту є повітряні судна.

Повітряне судно – апарат, що підтримується в атмосфері у результаті його взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні.

Повітряні судна поділяються на державні, цивільні й експериментальні.

Державне повітряне судно – повітряне судно, що застосовується у військовій, прикордонній службі, службі цивільного захисту, в органах Національної поліції та митних органах.

Цивільне повітряне судно – повітряне судно, що не належить до державних повітряних суден.

Експериментальне повітряне судно – прототип повітряного судна, модифіковане або нове повітряне судно, на якому проводяться випробування або дослідно-конструкторські, експериментальні та науково-дослідні роботи.

Усі цивільні повітряні судна підлягають **обов'язковій реєстрації** і можуть бути зареєстровані тільки в одній державі. Вони заносяться до державного реєстру повітряних суден України та отримують реєстраційне посвідчення, що є фактом визнання його національної належності. Цивільні повітряні судна підлягають перереєстрації у державному реєстрі цивільних повітряних суден України у разі зміни власника повітряного судна, а також в інших випадках, передбачених правилами реєстрації цивільних повітряних суден України. Правила реєстрації цивільних повітряних суден України розробляються та вводяться в дію державним органом з питань сертифікації та реєстрації.

Реєстрацію планерів, дельтапланів, надлегких літальних апаратів, інших повітряних суден спортивного призначення, повітряних суден аматорської конструкції, аеростатичних апаратів, а також видачу посвідчень про їх реєстрацію здійснює відповідна федерація.

Державні повітряні судна підлягають реєстрації у реєстрі державних повітряних суден України. Правила реєстрації державних повітряних суден України встановлює Міністерство оборони України.

Повітряне судно виключається з відповідного державного реєстру повітряних суден у разі:

- зняття повітряного судна з експлуатації;
- передачі повітряного судна належним чином іншій державі, іноземному суб'єкту господарювання чи фізичній особі.

При виключенні повітряного судна з відповідного державного реєстру повітряних суден України реєстраційне посвідчення втрачає силу.

На зовнішню поверхню цивільних повітряних суден повинні бути нанесені державний і реєстраційний розпізнавальні знаки. Допускається також нанесення на повітряне судно додаткових знаків (символів, написів, емблем та ін.) за погодженням з державним органом з питань сертифікації і реєстрації.

Кожному цивільному повітряному судну України, обладнаному засобами радіозв'язку, надається позивний номер і позивний радіосигнал.

Виконання польотів повітряних суден у повітряному просторі України регламентується Авіаційними правилами України, затвердженими наказом Державної авіаційної служби України від 16 квітня 2019 року № 475 «Про затвердження Авіаційних правил України «Обслуговування повітряного руху».

Повітряним перевезенням є перевезення пасажирів, багажу, вантажу або пошти, яке здійснюється повітряним судном на підставі відповідного договору повітряного перевезення.

Повітряним рухом є політ повітряних суден або їх рух у зоні маневрування аеродрому.

У свою чергу, Авіаційні правила України визначають такі види польотів:

- *політ за правилами візуальних польотів (VFR flight)* – політ, що виконують відповідно до правил візуальних польотів;
- *політ за правилами польотів за приладами (IFR flight)* – політ, що виконують відповідно до правил польотів за приладами;
- *контрольований політ (controlled flight)* – будь-який політ, який потребує диспетчерського дозволу.

До польоту допускається повітряне судно, яке споряджене і перебуває у справному стані згідно з експлуатаційно-технічною документацією. У повітряному просторі України або в окремих його районах польоти повітряних суден можуть бути повністю заборонені.

нені або обмежені за висотою, у часі та напрямках у порядку, встановленому положенням про використання повітряного простору України.

Регулярні міжнародні польоти повітряних суден, під час яких повітряні судна перетинають державний кордон України та іншої держави, здійснюються на підставі міждержавних домовленостей і міжнародних угод, а нерегулярні міжнародні польоти можуть виконуватися за спеціальними дозволами, порядок видачі яких визначається органом державного регулювання діяльності авіації і погоджується з митними органами України.

Переліт державного кордону України повітряними суднами здійснюється по спеціально виділених коридорах. Переліт державного кордону України поза цими коридорами, якщо це не передбачено міжнародною угодою або іншими нормативними актами України, заборонено.

Як правило, польоти в Україні здійснюються повітряними перевізниками – будь-якими суб'єктами господарювання чи фізичними особами, які виконують повітряні перевезення, мають права експлуатанта авіаційної техніки.

Повітряні перевезення виконуються на підставі договору, існування та умови якого посвідчуються документом на перевезення, що видається авіаційним підприємством або уповноваженими ним організаціями чи особами (агентами).

Документами на перевезення є:

- квиток – при перевезенні пасажирів;
- багажна квитанція – при перевезенні речей пасажирів як багажу;
- відповідні документи – при перевезенні вантажу, пошти та інших предметів.

Чартерне повітряне перевезення виконується на підставі **договору чартера (фрахтування повітряного судна)**, за яким одна

сторона (фрахтівник) зобов'язується надати іншій стороні (фрахтувальнику) за плату всю місткість одного чи кількох повітряних суден на один або кілька рейсів для повітряного перевезення пасажирів, багажу, вантажу і пошти або для іншої мети, якщо це не суперечить чинному законодавству України.

За протиправні дії всі підприємства, установи, організації і фізичні особи, діяльність яких пов'язана з використанням повітряного простору України, розробкою, виготовленням, ремонтом та експлуатацією авіаційної техніки, здійсненням господарської і комерційної діяльності, обслуговуванням повітряного руху, забезпеченням безпеки авіації України, а також її управлінням і наглядом, несуть відповідальність, передбачену чинним законодавством України. За збереження багажу, вантажу, за прострочення у доставці пасажирів, багажу або вантажу, за втрату, пошкодження і прострочення у доставці пошти несе відповідальність перевізник.

Повітряний перевізник і виконавець повітряних робіт зобов'язані страхувати членів екіпажу і авіаційного персоналу, які перебувають на борту повітряного судна, власні, орендовані та передані їм в експлуатацію повітряні судна, а також свою відповідальність щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажирів, багажу, пошти, вантажу, прийнятим для перевезення; іншим користувачам повітряного транспорту а усі експлуатанти – третім особам, не нижче за рівень, встановлений КМУ. Страхування здійснюється українськими компаніями. За бажанням пасажирів чи іншого користувача повітряного транспорту можливе добровільне страхування шляхом укладання відповідного договору. Крім іншого з метою відшкодування шкоди потерпілим від авіаційної події, стихійного лиха і стимулювання профілактичної діяльності щодо підвищення безпеки авіації України, проведення пошукових і аварійно-рятувальних робіт у встановленому порядку створюється страховий фонд безпеки авіації України, кошти якого спрямовуються на здійснення діяльності авіації України. Цей фонд створюється за рахунок надхо-

дження відрахувань від платежів з обов'язкових видів страхування в розмірі, що визначається КМУ.

При здійсненні повітряних перевезень крім загальних правил повітряний перевізник має право встановити свої правила повітряних перевезень, які спрямовані на підвищення ефективності та якості перевезень і не містять умов та норм обслуговування пасажирів і клієнтури нижчих за рівень вимог, встановлених відповідним органом державної виконавчої влади.

На кожному цивільному повітряному судні при виконанні польотів повинні бути:

- 1) реєстраційне посвідчення;
- 2) посвідчення (сертифікат) про придатність до польотів;
- 3) свідоцтва про страхування:
 - членів екіпажу і авіаційного персоналу, який перебуває на борту;
 - повітряного судна;
 - відповідальності щодо відшкодування збитків, в тому числі перед третіми особами;
- 4) бортовий журнал повітряного судна;
- 5) порадник з льотної експлуатації повітряного судна;
- 6) дозвіл на бортові радіостанції;
- 7) посвідчення (сертифікати) на всіх членів екіпажу;
- 8) при виконанні міжнародних польотів – інші документи, передбачені міжнародними правилами.

Управління та обслуговування повітряного судна здійснюється його авіаційним персоналом.

Авіаційний персонал – особи, які пройшли спеціальну фахову підготовку, мають відповідне свідоцтво і здійснюють льотну експлуатацію, технічне обслуговування повітряних суден, організацію повітряного руху, технічну експлуатацію наземних засобів зв'язку, навігації, спостереження.

Наявність свідоцтва є необхідним для таких спеціальностей осіб авіаційного персоналу:

- 1) пілот повітряного судна;
- 2) диспетчер управління повітряним рухом (диспетчер служби руху);
- 3) персонал з технічного обслуговування повітряних суден;
- 4) члени випробувального екіпажу;
- 5) член екіпажу пасажирського салону (бортпровідник);
- 6) диспетчер із забезпечення польотів.

Авіаційний персонал повинен проходити процедуру сертифікації, а також підготовку, перепідготовку, підтвердження/відновлення та підвищення кваліфікації.

Екіпаж повітряного судна складається з осіб льотного складу, до якого належать особи льотного екіпажу та екіпажу пасажирського і вантажного салону, які під час польоту постійно виконують такі функції:

- 1) виконання процедур, передбачених керівництвом з льотної експлуатації повітряного судна;
- 2) обслуговування устаткування, механізмів та приладів, необхідних для польоту повітряного судна, а також обладнання, встановленого на повітряному судні та необхідного для виконання польотного завдання;
- 3) забезпечення процедур безпеки пасажирів на борту повітряного судна та їх обслуговування.

Важливе значення у сфері авіаційного транспорту мають **аеродроми** та **аеропорти**. Кожен аеродром повинен бути сертифікований на відповідність його нормам придатності до експлуатації з видачею державним органом з питань сертифікації і реєстрації відповідного сертифіката. Цим же органом здійснюється реєстрація цивільних аеродромів і занесення їх до державного

реєстру аеродромів України. Виключення аеродрому з реєстру здійснюється в разі його ліквідації або зняття з експлуатації. Аеропорт крім цих вимог має відповідати й іншим, більш високим вимогам. Аеропорт повинен мати поштовий, телеграфний, телефонний та інші види зв'язку, а також регулярне сполучення з найближчими населеними пунктами. А міжнародний аеропорт повинен забезпечувати митний, прикордонний, санітарний контроль, контроль на безпеку та інші види контролю, передбачені чинним законодавством.

Аеродроми, аеропорти та їх важливі об'єкти, а також обладнання повітряного транспорту, контрольно-пропускні пункти, огорожа, пункти контролю на безпеку пасажирів і членів екіпажу, ручної поклажі та багажу, інженерно-технічні засоби охорони і пожежної безпеки, засоби зв'язку та спеціальні технічні засоби контролю на безпеку повинні відповідати нормам, правилам і процедурам, передбаченим Українською державною програмою безпеки цивільної авіації.

Усі повітряні судна при виконанні перельотів користуються повітряними трасами і місцевими повітряними лініями. Останні як і аеродроми повинні бути сертифіковані на відповідність їх діючим в Україні нормам придатності повітряних трас і місцевих повітряних ліній до експлуатації з видачею відповідного сертифіката, а також мають бути зареєстровані державним органом по використанню повітряного простору України і занесені до Переліку повітряних трас і місцевих повітряних ліній України.

Особливу увагу в сфері авіаційних перевезень має забезпечення **авіаційної безпеки** – комплекс заходів, а також людські та матеріальні ресурси, призначені для захисту авіації від актів незаконного втручання у її діяльність.

Актом незаконного втручання в діяльність авіації є проти-правні дії, пов'язані з посяганнями на нормальну і безпечну діяльність авіації і авіаційних об'єктів, внаслідок яких сталися нещасні випадки з людьми, майнові збитки, захоплення чи викрадення повітряного судна, або такі, що створюють ситуацію для таких наслідків. Контроль на безпеку ручної поклажі, багажу, вантажу, пошти та бортового припасу, а також особистий контроль на безпеку пасажирів і членів екіпажу повітряного судна як на внутрішніх, так і на міжнародних лініях здійснюють служби авіаційної безпеки, органи внутрішніх справ і прикордонного контролю. На повітряному судні, що перебуває в польоті, контроль на безпеку в разі необхідності може бути проведено за рішенням командира повітряного судна незалежно від згоди пасажирів. Для зазначеної мети повітряне судно вважається таким, що перебуває у польоті, з часу зачинення всіх його зовнішніх дверей після завантаження і до часу відкриття будь-яких з цих дверей для розвантаження. Правила проведення контролю на безпеку, перелік осіб, що мають право проводити контроль на безпеку, перелік осіб, звільнених від проходження контролю на безпеку, передбачаються Українською державною програмою цивільної авіації. Її нормами визначається і порядок забезпечення виконання вимог авіаційної безпеки щодо охорони повітряних суден, важливих об'єктів, пожежної безпеки, підтримання пропускового і внутрішнього об'єктового режиму на аеродромах, в аеропортах та на інших авіаційних об'єктах, а також перелік небезпечних предметів і речовин, заборонених до здачі, прийому, зберігання і перевезення на цивільних повітряних суднах.

Через невиконання вимог щодо безпеки польотів, через технічні причини і погодні умови повітряні судна часто зазнають аварій. Тому правовому регулюванню пов'язаних із цим правовідносин у Повітряному кодексі України присвячено розділи XV «Пошук і рятування», XVII «Розслідування авіаційних подій», XVIII «Відповідальність за порушення законодавства в галузі авіаційної авіації».

Отже, основні положення функціонування авіаційного транспорту визначаються нормами Повітряного кодексу України. У їх розвиток було ухвалено значну кількість спеціальних НПА – законодавчих та підзаконних.

Серед міжнародних НПА виділяється ***Конвенція про цивільну авіацію***, підписана різними країнами 7 грудня 1944 року. Україна приєдналася до Конвенції 10 серпня 1992 року, а набрання нею чинності в Україні відбулося 9 вересня 1992 року. Конвенція складається із 22 глав і 96 статей і визначає положення, що стосуються аеронавігації, політу над територіями інших держав, правил польотів, запобігання поширенню хвороб, аеропортових та інших зборів, реєстрації повітряних суден, заходів сприяння аеронавігації, документації повітряних суден, міжнародних стандартів та рекомендованої практики, Міжнародної організації цивільної авіації, її органів та функцій, аеропортів та авіанавігаційних засобів, спорів і невиконання зобов'язань, війни і надзвичайного стану, питань ратифікації і приєднання до Конвенції.

Серед законодавчих актів, що регулюють правовідносини, пов'язані з авіаційним транспортом, виділяють ***Закон України «Про розвиток літакобудівної промисловості»*** від 12 липня 2001 року № 2660-III у редакції від 20 січня 2010 року № 1814-VI. Цей Закон спрямований на створення сприятливих умов для ефективного використання виробничого, науково-технічного потенціалу та підвищення експортних можливостей вітчизняного літакобудування, модернізації авіаційних підприємств, активізації інвестиційної діяльності, в тому числі іноземної, збільшення обсягів виробництва та експорту конкурентоспроможних на світовому ринку вітчизняних літаків, двигунів та авіаційного обладнання. Згідно з ним літакобудування визнається пріоритетною галуззю економіки.

Законом України «Про Загальнодержавну програму створення військово-транспортного літака Ан-70 та його закупівлі за державним оборонним замовленням» від 5 лютого 2004 року № 1462-IV було затверджено відповідну Загальнодержавну програму. Виконання Програми передбачено забезпечити у період з 2004 по 2022 роки. Програма містить розділи, в яких визначаються її мета і завдання, основні етапи виконання, фінансове забезпечення, організація та контроль виконання, очікувані результати. У розвиток названого Закону 20 вересня 2005 року КМУ було прийнято постанову за № 937 «Про порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення та закупівлі літака АН-70».

Закон України «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» від 21 березня 2017 року № 1965-VIII затверджує відповідну Програму. Ця Програма розроблена відповідно до конвенцій про міжнародну цивільну авіацію, про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, про злочини та деякі інші акти, що вчинюються на борту повітряних суден, та про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення, а також інших міжнародних актів.

Програма враховує вимоги Ради Безпеки ООН про спрямування спільних зусиль на запобігання і припинення терористичних актів, зокрема резолюції від 28 вересня 2001 року № 1373.

Серед підзаконних актів, якими регулюється діяльність авіаційного транспорту, виділяються **постанови Кабінету Міністрів України:**

- «Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України» від 30 червня 2015 року № 460;
- «про створення Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь

України у міжнародних авіаційних організаціях» від 28 вересня 1993 року № 819;

– «про порядок повітряного сполучення через державний кордон України» від 18 грудня 1995 року № 1017;

– «про серйозні недоліки в роботі та невідкладні заходи щодо поліпшення діяльності цивільної авіації» від 28 грудня 1996 року № 1587;

– «про Українську авіаційну транспортну компанію» від 3 листопада 1997 року № 1197;

– «про заходи щодо вдосконалення організації та проведення авіаційних робіт з пошуку і рятування» від 14 листопада 2012 року № 1037;

– «про створення об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України» від 19 липня 1999 року № 1281;

– «про затвердження Положення про використання повітряного простору України» від 6 грудня 2017 року № 954;

– «про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового авіаційного страхування цивільної авіації» від 6 вересня 2017 року № 676;

– «про затвердження Програми спрощення формальностей при міжнародних повітряних перевезеннях» від 26 квітня 2003 року № 622;

– «про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, які виділяються на надання кредитів для здійснення операцій з фінансового лізингу авіаційної техніки» від 14 квітня 2004 року № 469;

– «про затвердження Програми створення авіаційного комплексу спостереження та обладнання для вимірювального полігона» від 18 серпня 2005 року № 780;

– *розпорядження КМУ* «Про передачу цілісних майнових комплексів аеропортів цивільної авіації з державної у комунальну власність» від 8 січня 2002 року № 3-р;

– інші.

Виділяються **Укази Президента України:**

- «про заходи щодо забезпечення безпеки повітряного транспорту України» від 20 серпня 1992 року № 428/92;
- «про заходи щодо забезпечення розвитку цивільної авіації України» від 21 грудня 1994 року № 790/94;
- «про невідкладні заходи щодо забезпечення безпеки авіації України» від 15 січня 1998 року № 17/98;
- інші.

Проте найбільшу питому вагу серед підзаконних актів займають **накази міністерства інфраструктури (раніше – транспорту та зв'язку України)**. Серед основних із них можна назвати:

- «Про затвердження Положення про службу пожежної безпеки в авіаційному транспорті України» від 29 жовтня 1996 року № 336;
- «Про організацію повітряних перевезень літерними та підконтрольними рейсами» від 24 грудня 1996 року № 415;
- «Про затвердження Правил видачі свідоцтв авіаційному персоналу в Україні» від 7 грудня 1998 року № 486;
- «Про затвердження Правил аварійно-рятувального та проти-пожежного забезпечення польотів у цивільній авіації України» від 7 травня 2013 року № 286;
- «Про затвердження Правил сертифікації авіаційних тренажерів» від 6 серпня 2002 року № 529;
- «Про затвердження Інструкції про розслідування порушень порядку використання повітряного простору України» від 27 січня 2003 року № 50/18;
- «Про затвердження Програми підготовки авіаційного персоналу з авіаційної безпеки» від 18 червня 2007 року № 508;
- «Про затвердження Статуту Українського державного підприємства по забезпеченню паливно-мастильними матеріалами та заправці повітряних суден» від 25 лютого 2003 року № 137;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- «Про затвердження Положення про передпольотне інформаційне обслуговування на аеродромах цивільної авіації України» від 25 червня 2003 року № 458;
- «Про затвердження Правил авіаційного електрозв'язку в цивільній авіації України» від 23 вересня 2003 року № 736;
- «Про затвердження Інструкції з організації та здійснення об'єктивного контролю при обслуговуванні повітряного руху та виробничій діяльності цивільної авіації України» від 11 листопада 2003 року № 872;
- «Про затвердження Порядку надання знижок зі зборів за аеронавігаційне обслуговування в повітряному просторі України та аеропортове обслуговування в аеропортах України при виконанні авіакомпаніями внутрішніх та міжнародних рейсів» від 22 березня 2004 року № 237;
- «Про затвердження Правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну в повітряному просторі України» від 10 червня 2004 року № 486;
- інші.

Певну частину регулювання займають **накази Державної авіаційної служби України:**

- «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила охорони повітряних суден та інших важливих об'єктів цивільної авіації, забезпечення контролю доступу до них» від 7 серпня 2019 року № 1017;
- «Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 21 «Сертифікація повітряних суден, пов'язаних з ними виробів, компонентів та обладнання, а також організацій розробника та виробника» АПУ-21 (Part-21)» від 26 квітня 2019 року № 529;
- «Про затвердження Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо видачі свідоцтв та

сертифікатів диспетчерів управління повітряним рухом» від 31 травня 2018 року № 485;

- «Про затвердження Авіаційних правил України «Обслуговування повітряного руху» від 16 квітня 2019 року № 475;
- інші.

Також регулювання відносин у сфері цивільної авіації здійснюється **наказами Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації**, зокрема:

- «Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення авіаційної безпеки під час виконання авіаційних перевезень і робіт за межами України» від 5 червня 2006 року № 399 та інші.

Цими та іншими наказами визначаються особливості діяльності підприємств авіаційного транспорту України. Через обмеженість обсягів посібника не будемо розкривати зміст кожного наказу. Проте самі назви наказів свідчать про конкретність та вузькість предметів їх регулювання.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Загальна характеристика правових відносин у сфері транспорту.
2. Законодавство, що регулює господарську діяльність за участю різних видів транспорту.
3. Види та особливості господарських договорів у сфері транспорту.
4. Ліцензування господарської діяльності у сфері транспорту.
5. Законодавство про застосування транспортних засобів, що діють на основі енергії з екологічно чистих джерел.
6. Страхування у сфері транспорту.
7. Правове забезпечення захисту інтересів споживачів у сфері транспорту.

8. Види та правовий режим діяльності транспортних організацій.

9. Застосування правових звичаїв як джерела права у сфері транспорту.

10. Характеристика перевезень у прямому змішаному сполученні.

11. Правове регулювання перевезень міським електротранспортом.

12. Правила та порядок проведення річного конкурсу на перевезення пасажирів за міськими маршрутами.

13. Господарська відповідальність транспортних підприємств.

14. Правове забезпечення міжнародних перевезень морським транспортом.

15. Правовий статус морського порту та правовий режим його діяльності.

16. Характеристика Кодексу торговельного мореплавства України.

17. Особливості правового регулювання діяльності підприємств авіаційного транспорту.

18. Правове регулювання перевезень пасажирів та вантажів авіаційним транспортом.

19. Правовий статус учасників морських та річкових перевезень.

20. Характеристика договорів, що укладаються підприємствами морського та авіаційного транспорту.

Тема 5

Правове регулювання господарських відносин у сфері зв'язку і телекомунікацій

- 1. Види зв'язку. Суб'єкти у сфері зв'язку і телекомунікацій.**
- 2. Види та ознаки засобів державного управління господарською діяльністю у сфері зв'язку і телекомунікацій.**
- 3. Договірні відносини у сфері зв'язку і телекомунікацій.**

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗВ'ЯЗКУ ТА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ.

ПИТАННЯ 1.

Види зв'язку. Суб'єкти у сфері зв'язку і телекомунікацій

Господарська діяльність учасників відносин у сфері зв'язку крім загальних НПА врегульовується положеннями Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року № 1280-IV.

ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ Є:

- **електрозов'язок;**
- **поштовий зв'язок;**
- **фельд'єгерський зв'язок;**
- **спеціальний зв'язок.**

Суб'єктами господарювання у сфері зв'язку є:

- **Оператори** – підприємства, що здійснюють господарську діяльність для забезпечення функціонування засобів, споруд та мереж зв'язку;

■ **Суб'єкти господарювання та громадяни-СПД** всіх форм власності, що здійснюють діяльність шляхом укладення договору з оператором зв'язку

Метою державного регулювання у сфері телекомунікацій є максимальне задоволення попиту споживачів на телекомунікаційні послуги, створення сприятливих організаційних та економічних умов для залучення інвестицій, збільшення обсягів послуг та підвищення їх якості, розвитку та модернізації телекомунікаційних мереж з урахуванням інтересів національної безпеки.

Органом державного регулювання у сфері телекомунікацій є **національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації**.

Комісія підпорядковується Президенту України, підзвітна Верховній Раді України.

Положення про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, затверджується Президентом України.

Національна комісія для здійснення своїх повноважень може створювати та ліквідувати свої територіальні органи у випадках, передбачених у положенні про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. Територіальні органи діють на підставі положення, що затверджується національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації:

■ вносить пропозиції до органів державної влади щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів, стандартів у сфері телекомунікацій;

- видає нормативні акти з питань, що належать до компетенції національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, та контролює їх виконання;
- забезпечує державний нагляд за додержанням суб'єктами ринку законодавства про телекомунікації;
- здійснює реєстрацію у сфері надання телекомунікаційних послуг;
- встановлює Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій;
- здійснює повноваження з питань доступу до інфраструктури об'єкта доступу відповідно до закону;
- затверджує орієнтовний перелік видів телекомунікаційних послуг, форми опису телекомунікаційних послуг;
- здійснює розподіл, присвоєння, облік номерного ресурсу, видачу та скасування дозволів, нагляд за використанням номерного ресурсу;
- встановлює порядок надання послуг із перенесення абонентських номерів та порядок надання послуг національного роумінгу;
- відповідно до закону встановлює порядок відкриття номерного ресурсу, в якому забезпечується утворення персональних номерів абонентів, та порядок адміністрування, присвоєння абонентам і обслуговування персональних номерів, визначає організацію, яка здійснює централізоване технічне адміністрування персональних номерів та перенесених абонентських номерів;
- забезпечує контроль за якістю телекомунікаційних послуг та задоволенням попиту споживачів;
- здійснює відповідно до закону тарифне регулювання у сфері телекомунікацій та встановлює порядок взаєморозрахунків між операторами телекомунікацій;
- дає дозвіл операторам, провайдерам телекомунікацій на встановлення спеціальних тарифів для осіб з інвалідністю та соціально незахищених осіб на загальнодоступні телекомунікаційні послуги;

- здійснює організаційно-правове забезпечення загальнодоступних телекомунікаційних послуг та послуг пропуску трафіка;
- отримує безоплатно від операторів, провайдерів телекомунікацій необхідну для виконання своїх повноважень звітність та інформацію, у тому числі таку, що містить фінансово-економічні показники, у визначених національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, обсягах, формах і порядку;
- здійснює в установленому нею порядку визначення ринків певних телекомунікаційних послуг, проведення їх аналізу та визначення операторів, провайдерів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринках таких послуг;
- отримує безоплатно від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів виконавчої влади АРК, органів місцевого самоврядування документи, матеріали, статистичну та іншу інформацію, визначену законодавством;
- приймає в межах своєї компетенції рішення, які є обов'язковими для виконання суб'єктами ринку телекомунікацій;
- застосовує у межах своїх повноважень в установленому законодавством порядку адміністративні стягнення до суб'єктів ринку телекомунікацій;
- передає до Антимонопольного комітету України матеріали, що містять дані про ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
- звертається до суду з відповідними позовними заявами в разі порушення суб'єктами господарювання, що здійснюють діяльність на ринку телекомунікацій, законодавства про телекомунікації;
- регулює взаємодію операторів телекомунікацій при взаємоз'єднанні телекомунікаційних мереж, у тому числі щодо послуг пропуску трафіка, встановлює порядок маршрутизації трафіка;
- створює сприятливі організаційні та економічні умови для залучення інвестицій у сферу телекомунікацій;

- забезпечує рівні умови діяльності у сфері телекомунікацій;
- забезпечує досудове вирішення спорів між суб'єктами ринку телекомунікацій щодо взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж, у тому числі щодо послуг пропуску трафіка, надання послуг національного роумінгу, перенесення абонентських номерів та використання персональних номерів;
 - встановлює порядок ведення і веде реєстр операторів, провайдерів телекомунікацій;
 - розробляє та затверджує в межах своєї компетенції Регламент національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, а також інші НПА;
 - здійснює співробітництво з відповідними органами регулювання у сфері телекомунікацій інших держав;
 - видає офіційний друкований бюлетень і публікує в ньому нормативно-правові акти, відомості, передбачені Законом України «Про телекомунікації», а також оприлюднює і надає інформацію за запитом відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»;
 - здійснює інші повноваження, передбачені законодавством.

Для здійснення державного нагляду за ринком телекомунікацій уповноважені Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, посадові особи мають право:

- 1) доступу у встановленому законодавством порядку на територію і до приміщень операторів, провайдерів телекомунікацій, виробників та постачальників технічних засобів телекомунікацій;
- 2) перевіряти дотримання вимог законодавства про телекомунікації суб'єктами ринку телекомунікацій, їх відокремленими підрозділами;
- 3) давати в межах своїх повноважень суб'єктам ринку телекомунікацій обов'язкові для виконання приписи щодо усунення порушень нормативно-правових актів;

4) застосовувати в установленому законодавством порядку санкції за порушення законодавства про телекомунікації до суб'єктів ринку телекомунікацій;

5) безоплатно отримувати від суб'єктів ринку телекомунікацій необхідні для виконання завдань, покладених на національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, інформацію, пояснення та інші матеріали;

6) безоплатно отримувати від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування документи, матеріали, статистичну та іншу інформацію, необхідну для виконання функцій, покладених на національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації;

7) з метою розгляду звернень фізичних та юридичних осіб, що надходять до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, отримувати від операторів, провайдерів телекомунікацій необхідні документи та інформацію, а також видавати в установленому порядку приписи за результатами розгляду звернень;

8) інші права, визначені законодавством.

Комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, як колегіальний орган утворюється у складі **Голови Комісії** та шести **членів Комісії**.

Голова та члени комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, набуває повноважень з моменту призначення більше половини її загального кількісного складу.

Головою та членом національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, можуть

бути громадяни України, які мають повну вищу (профільну, економічну або юридичну) освіту, досвід роботи на керівних посадах не менше трьох років упродовж останніх десяти років.

Голова та член національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, не можуть бути власниками корпоративних прав операторів, провайдерів телекомунікацій, операторів поштового зв'язку, виробників телекомунікаційного обладнання, діяльність яких відповідно до Закону «Про телекомунікації» регулюється комісією, отримувати від них фінансову або матеріальну винагороду та допомогу чи займати будь-яку посаду, в тому числі на громадських засадах.

Термін повноважень Голови та члена національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, становить шість років. Одна й та ж особа не може бути Головою та/або членом комісії більше двох термінів підряд.

ПИТАННЯ 2.

Види та ознаки засобів державного управління господарською діяльністю у сфері зв'язку і телекомунікацій

Засоби державного управління господарською діяльністю у сфері зв'язку і телекомунікацій:

- **Ліцензування** господарської діяльності у сфері зв'язку служить для здійснення єдиної державної політики в цій сфері та захисту прав споживачів;
- **Тарифікація** – регулювання державою тарифів на послуги зв'язку та користування радіочастотами;
- **Стандартизація** – служить для забезпечення технічної єдності та взаємозв'язку процесів створення та застосування продукції та техніки зв'язку, її сумісності та взаємозамінюваності;

■ **Сертифікація** – процедура виявлення відповідності послуг та засобів зв'язку встановленим вимогам.

Метою стандартизації у сфері телекомунікацій є створення єдиної системи державних і галузевих стандартів та інших нормативних документів, які визначають вимоги до телекомунікаційних мереж, їх технічних засобів та якості телекомунікаційних послуг, а також гармонізація цих вимог з вимогами міжнародних нормативних документів.

Галузеві стандарти розробляються та затверджуються відповідно до законодавства України про стандартизацію з урахуванням стандартів та рекомендацій міжнародних організацій.

Метрологічне забезпечення у сфері телекомунікацій здійснюється центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку – **Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації** з метою забезпечення єдності і необхідної точності вимірювань відповідно до Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність».

Нормативною основою метрологічного забезпечення у сфері телекомунікацій є державні стандарти, інші нормативні документи державної системи забезпечення єдності вимірювань, а також галузеві нормативні документи.

Вимоги метрологічного забезпечення у сфері телекомунікацій є обов'язковими для виконання операторами, провайдерами телекомунікацій, виробниками технічних засобів телекомунікацій, іншими установами та організаціями, які проводять випробування технічних засобів телекомунікацій.

ПИТАННЯ 3.

Договірні відносини у сфері зв'язку і телекомунікацій

Під час здійснення господарської діяльності у сфері зв'язку складаються договірні відносини:

- договори про взаємодію операторів складаються на основі приблизних договорів домінуючих операторів і належать до договорів приєднання;
- договори технічного обслуговування мереж зв'язку, належать до договорів підряду і спрямовані на забезпечення підтримки функціонування всіх елементів зв'язку;
- договори про надання послуг зв'язку. До них належать агентські договори, по котрим підприємства підключають абонентів до мереж операторів та виконують інші дії в їх інтересах.

Споживачі під час замовлення та/або отримання телекомунікаційних послуг **мають право на:**

- 1) державний захист своїх прав;
- 2) вільний доступ до телекомунікаційних послуг;
- 3) безпеку телекомунікаційних послуг;
- 4) вибір оператора, провайдера телекомунікацій;
- 5) вибір виду та кількості телекомунікаційних послуг;
- 6) безоплатне отримання від оператора, провайдера телекомунікацій вичерпної інформації щодо змісту, якості, вартості та порядку надання телекомунікаційних послуг;
- 7) своєчасне і якісне одержання телекомунікаційних послуг;
- 8) отримання від оператора, провайдера телекомунікацій наявних відомостей щодо наданих телекомунікаційних послуг;
- 9) обмеження оператором, провайдером телекомунікацій доступу споживача до окремих видів послуг на підставі його власної письмової заяви;

10) повернення від оператора, провайдера телекомунікацій невикористаної частини коштів у разі відмови від передплачених телекомунікаційних послуг у випадках і порядку, визначених правилами надання і отримання цих послуг, а також договором приєднання щодо виконання благодійного телекомунікаційного повідомлення (у разі укладення такого договору);

11) відмову від телекомунікаційних послуг у порядку, встановленому договором про надання телекомунікаційних послуг;

12) відшкодування збитків, заподіяних унаслідок невиконання чи неналежного виконання оператором, провайдером телекомунікацій обов'язків, передбачених договором із споживачем чи законодавством;

13) оскарження неправомірних дій операторів, провайдерів телекомунікацій шляхом звернення до суду та уповноважених державних органів;

14) відмову від оплати телекомунікаційної послуги, яку вони не замовляли;

15) отримання відомостей щодо можливості та порядку відмови від замовленої телекомунікаційної послуги;

16) безоплатне отримання від оператора, провайдера телекомунікацій рахунків за надані телекомунікаційні послуги. За особистим зверненням споживача з урахуванням технічної можливості обладнання телекомунікаційної мережі нарахована до оплати сума за надані послуги повинна бути розшифрована тільки за той розрахунковий період, до якого споживач має претензії, із зазначенням номера абонента, якого викликав споживач, виду послуги, часу початку і закінчення кожного сеансу зв'язку, обсягу наданих послуг, суми коштів до сплати за кожний сеанс зв'язку. Телекомунікаційні послуги, які надаються знеособлено (анонімно), розшифровці не підлягають;

17) перенесення абонентського номера, користування персональним номером та отримання послуг національного роумінгу;

18) інші права, визначені законодавством України та договором про надання телекомунікаційних послуг.

Правовими основами діяльності операторів,
провайдерів телекомунікацій є:

- 1) рівні права операторів, провайдерів на ринку телекомунікацій України;
- 2) пріоритет інтересів споживачів телекомунікаційних послуг;
- 3) розвиток конкуренції в умовах функціонування операторів та/або провайдерів різних форм власності;
- 4) недопущення вчинення дискримінаційних дій з боку операторів, провайдерів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринках телекомунікаційних послуг проти інших суб'єктів цих ринків.

Оператори телекомунікацій мають право на:

- 1) здійснення діяльності у сфері телекомунікацій відповідно до законодавства;
- 2) отримання номерного ресурсу;
- 3) планування та розвиток власних мереж;
- 4) установа тарифів на телекомунікаційні послуги, що ними надаються, крім тих послуг, тарифи на які регулюються державою відповідно до законодавства;
- 5) присвоєння телефонних номерів споживачам у межах виділеного оператору номерного ресурсу та задіяння персональних номерів у порядку, встановленому національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації;
- 6) з'єднання телекомунікаційних мереж, що знаходяться в його власності або користуванні, з телекомунікаційними мережами, що знаходяться у власності або користуванні інших операторів;
- 7) скорочення переліку або припинення надання телекомунікаційних послуг споживачам, які порушують правила надання і отримання телекомунікаційних послуг, або на відключення кінцевого

обладнання споживача, якщо воно не має виданого в установленому законодавством порядку документа про підтвердження відповідності вимогам нормативних документів у сфері телекомунікацій, у порядку, визначеному цими правилами;

8) відключення на підставі рішення суду кінцевого обладнання, якщо воно використовується абонентом для вчинення протиправних дій або дій, що загрожують інтересам державної безпеки;

9) зупинення діяльності у сфері телекомунікацій відповідно до законодавства і в порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації та узгодженому з національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації;

10) установа телекомунікаційного обладнання в приміщеннях, що належать їм на правах найму, з дозволу власника приміщення;

11) інші права, передбачені законодавством України та договорами про надання телекомунікаційних послуг.

Провайдери телекомунікацій здійснюють діяльність у сфері телекомунікацій на підставі договору з оператором телекомунікацій – резидентом України.

Оператор, провайдер телекомунікацій несе перед споживачами за ненадання або неналежне надання телекомунікаційних послуг таку майнову відповідальність:

1) за ненадання оплачених телекомунікаційних послуг або надання їх в обсязі, меншому за оплачений, – у розмірі оплаченої вартості ненаданих послуг та штрафу в розмірі 25 відсотків вартості послуг;

2) за затримку передавання телеграми, що призвело до її невручення або до несвоечасного вручення, – штраф у розмірі 50 відсотків вартості оплаченої послуги, а також повернення споживачу отриманих за послугу грошей;

3) за безпідставне відключення кінцевого обладнання, – у розмірі абонентної плати за весь період відключення;

4) за безпідставні скорочення чи зміну переліку послуг, – у розмірі абонентної плати за один місяць;

5) в інших випадках – у розмірах, передбачених договором про надання телекомунікаційних послуг;

6) у разі неусунення протягом однієї доби із зафіксованого моменту подання абонентом заявки щодо пошкодження телекомунікаційної мережі, яке унеможливило доступ споживача до послуги або знизило до неприпустимих значень показники якості телекомунікаційної послуги, абонентна плата за весь період пошкодження не нараховується, а оператор телекомунікацій у разі неусунення пошкодження протягом п'яти діб із зафіксованого моменту подання абонентом відповідної заявки сплачує споживачу штраф у розмірі 25 відсотків добової абонентної плати за кожну добу перевищення цього терміну, але не більше ніж за три місяці.

Правила здійснення діяльності у сфері телекомунікацій є нормативно-правовим актом, що містить перелік організаційних, кваліфікаційних, технологічних вимог, обов'язкових для виконання при здійсненні певного виду діяльності у сфері телекомунікацій.

Адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет включає комплекс організаційно-технічних заходів, необхідних для забезпечення функціонування технічних засобів підтримки адресування, у тому числі серверів доменних назв українського сегмента мережі Інтернет, реєстру домену .UA в координації з міжнародною системою адміністрування мережі Інтернет, спрямованих на систематизацію та оптимізацію використання, обліку та адміністрування доменів другого рівня, а також створення умов для використання простору доменних імен на

принципах рівного доступу, захисту прав споживачів послуг Інтернет та вільної конкуренції.

Адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет здійснюється уповноваженою організацією для:

- 1) створення реєстру доменних назв і адрес мережі українського сегмента мережі Інтернет;
- 2) створення реєстру доменних назв у домені .UA;
- 3) створення та підтримки автоматизованої системи реєстрації та обліку доменних назв і адрес українського сегмента мережі Інтернет;
- 4) забезпечення унікальності, формування та підтримки простору доменних назв другого рівня в домені .UA;
- 5) створення умов для використання адресного простору українського сегмента мережі Інтернет на принципах рівного доступу, оптимального використання, захисту прав споживачів послуг Інтернет та вільної конкуренції;
- 6) представництва та захисту у відповідних міжнародних організаціях інтересів споживачів українського сегмента мережі Інтернет.

Укладення договору про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж здійснюється операторами, провайдерами телекомунікацій відповідно до обов'язкових вимог до договору про взаємоз'єднання, які встановлює національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.

Оператор телекомунікацій, який має намір щодо укладення договору про взаємоз'єднання або щодо зміни чи розірвання такого договору, зобов'язаний письмово подати свої пропозиції відповідному оператору.

Оператор телекомунікацій, який отримав письмову пропозицію від іншого оператора, повинен відповісти на неї протягом 20 календарних днів із дня її одержання.

Оператор телекомунікацій, який отримав письмову пропозицію щодо підключення, має право обґрунтовано відмовити у взаємоз'єднанні з телекомунікаційною мережею іншого оператора.

Оператор телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринку певних телекомунікаційних послуг не має права відмовити у взаємоз'єднанні з телекомунікаційною мережею іншого оператора в точках, зазначених у каталозі пропозицій операторів телекомунікацій щодо взаємоз'єднання з їхніми телекомунікаційними мережами, крім випадків, якщо телекомунікаційна мережа, яку пропонується приєднати, не відповідає вимогам Закону «Про телекомунікації».

Сторони договору про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж, які укладають договори, змінюють їх умови або припиняють дію, повинні повідомити про це національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, протягом 30 календарних днів від дня підписання відповідних документів.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, щоквартально публікує у своєму офіційному бюлетені перелік договорів, укладених між операторами телекомунікацій щодо взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж.

До загальнодоступних телекомунікаційних послуг належать: підключення кінцевого обладнання споживача до телекомунікаційних мереж фіксованого зв'язку загального користування (універсальний доступ), послуги фіксованого телефонного зв'язку в межах зони нумерації (місцевий телефонний зв'язок), а також виклик служб екстреної допомоги, послуги довідкових служб і зв'язку за допомогою таксофонів.

Загальнодоступні телекомунікаційні послуги можуть надаватися з використанням технологій дротового та/або бездротового доступу.

Дзвінки з телекомунікаційних мереж фіксованого телефонного на телекомунікаційні мережі рухомого (мобільного) зв'язку не належать до загальнодоступних телекомунікаційних послуг.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Види зв'язку в Україні.
2. Види та правовий статус суб'єктів господарювання у сфері телекомунікацій.
3. Правовий статус оператора у сфері зв'язку та телекомунікацій.
4. Засоби державного управління господарською діяльністю у сфері телекомунікацій.
5. Принципи діяльності у сфері телекомунікацій.
6. Правове забезпечення державного нагляду за ринком телекомунікацій.
7. Правовий статус Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.
8. Загальна характеристика Закону України «Про телекомунікації».
9. Господарські договори, що укладаються у сфері телекомунікацій.
10. Стандартизація та сертифікація у сфері телекомунікацій як засоби забезпечення якості послуг.
11. Метрологія у сфері телекомунікацій.
12. Характеристика локальних актів у сфері зв'язку та телекомунікацій.
13. Правовий статус споживачів у сфері телекомунікацій.
14. Правові основи діяльності операторів, провайдерів телекомунікацій.

15. Господарсько-правова, адміністративна та інша відповідальність учасників відносин у сфері зв'язку та телекомунікацій.

Тема 6

Правове регулювання господарських відносин у капітальному будівництві

1. Відносини у будівельній діяльності та законодавство, що їх регулює.
2. Органи регулювання господарської діяльності у сфері будівництва.
3. Робоча документація і порядок її підготовки.
4. Характеристика договору підряду на капітальне будівництво.
5. Відповідальність за порушення законодавства про будівельну діяльність.

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

ПИТАННЯ 1.

**Відносини у будівельній діяльності та законодавство,
що їх регулює**

БУДІВНИЦТВО – галузь національної економіки, у якій утворюються основні фонди виробничого та невиробничого призначення для задоволення потреб суспільства.

Загалом будівельна діяльність є вкрай важливою для суспільства та держави. Об'єкти будівництва є нерухомістю, а тому не

можуть бути вивезені за межі країни. Будівництво може здійснюватися з використанням різних матеріалів та із застосуванням різних технологій. Від їх якості залежить строк експлуатації зданого в експлуатацію побудованого чи відновленого, реконструйованого, відремонтованого об'єкта.

Будівництво є комплексом робіт, пов'язаних із утворенням об'єктів промисловості, сільського господарства, науки і культури, соціальної сфери, що охоплює нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт.

Будівництво є широким узагальнюючим поняттям. А в межах будівництва та будівельної діяльності виділяють діяльність, пов'язану із комплексною та ефективно запланованою забудовою міст.

Містобудування – діяльність державних органів, суб'єктів господарювання та громадян-СПД зі створення і підтримки повноцінного життєвого середовища, яка включає в себе прогнозування і розвиток території, будівництво і реконструкцію об'єктів.

Містобудування (містобудівна діяльність) – це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури.

З метою урізноманітнення об'єктів будівництва, надання українським містам, селищам та селам сучасного та унікального вигляду велика увага приділяється дизайнерській та архітектурній роботі.

Архітектурна діяльність – діяльність по створенню об'єктів архітектури, яка включає творчий процес пошуку архітектурного рішення та його втілення, координацію дій учасників розроблення всіх складових частин проектів з планування, забудови і благоустрою територій, будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту) будівель і споруд, здійснення архітектурно-будівельного контролю і авторського нагляду за їх будівництвом, а також здійснення науково-дослідної та викладацької роботи у цій сфері.

БУДІВЕЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ РЕГУЛЮЮТЬ:

- Господарський кодекс України (глава 33);
- Цивільний кодекс України;
- Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року № 1560-XII;
- Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 року № 2780-XII;
- Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» від 14 жовтня 1994 року № 208/94-ВР у редакції Закону від 22 грудня 2011 року № 4220-VI;
- Закон України «Про архітектурну діяльність» від 20 травня 1999 року № 687-XIV;
- Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року № 3038-VI;
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР;
- Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII;
- Постанова КМУ «Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів» від 13 квітня 2011 року № 461;
- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» від 6 квітня 1995 року № 244;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- Постанова КМУ «Про Порядок затвердження титулів об'єктів, будівництво яких здійснюється із залученням бюджетних коштів, коштів державних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії» від 8 вересня 1997 року № 995;
- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку затвердження проєктів будівництва і проведення їх експертизи та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 11 травня 201 року № 560;
- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення експертизи містобудівної документації» від 25 травня 2011 року № 548;
- Постанова КМУ «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» від 1 серпня 2005 року № 668;
- Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України» від 30 квітня 2014 року № 197;
- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання дозволу на виконання будівельних робіт» від 30 вересня 2009 року № 1104;
- Лист Держбуду України «Про статус, який мають дирекції з будівництва підприємств» від 18 грудня 1998 року № 8/5-341;
- інші закони і підзаконні акти України.

ПИТАННЯ 2.

Органи регулювання господарської діяльності у сфері будівництва

РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА ТА МІСТОБУДУВАННЯ ЗДІЙСНЮЮТЬ:

- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;

- Міністерство розвитку громад та територій України;
- ВР та Рада Міністрів АРК;
- місцеві держадміністрації, органи місцевого самоврядування;
- спеціально уповноважені органи з питань містобудування та архітектури;
- інші органи.

Державне регулювання у сфері містобудування полягає у:

- плануванні територій на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;
- аналізі стану містобудування, прогнозуванні його розвитку;
- підготовці, затвердженні та реалізації державних, регіональних і місцевих містобудівних програм, містобудівної документації, регіональних та місцевих правил забудови;
- координації взаємодії суб'єктів містобудівної та архітектурної діяльності;
- наданні вимог щодо урахування державних інтересів під час розроблення містобудівної документації;
- проведенні експертизи містобудівної документації та комплексної державної експертизи проектів конкретних об'єктів;
- розробці і затвердженні державних стандартів, норм і правил;
- контролі за дотриманням законодавства у сфері містобудування, державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови населених пунктів тощо;
- контролі за дотриманням вимог щодо охорони культурної спадщини та збереженням традиційного характеру середовища населених пунктів;
- ліцензуванні видів господарської діяльності у будівництві в порядку, встановленому законом.

На основі пункту 9 статті 7 «Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню» Закону України «Про ліцензування

видів господарської діяльності» **ліцензуванню підлягає будівництво** об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, за переліком видів робіт, що визначається КМУ, – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності».

ОСНОВНИМ ВЛАДНИМ ОРГАНОМ З РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Є **МІНІСТЕРСТВО РОЗВИТКУ ГРОМАД ТА ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**, ОСНОВНИМИ ЗАВДАННЯМИ ЯКОГО Є:

1. Забезпечення формування та реалізація державної регіональної політики, державної політики у сфері державної житлової політики і політики у сфері благоустрою населених пунктів, державної політики у сфері будівництва, містобудування, просторового планування територій та архітектури, державної політики у сфері технічного регулювання у будівництві, зокрема щодо:

- стимулювання участі регіонів у програмах та проектах розвитку міжрегіонального і транскордонного співробітництва;
- благоустрою населених пунктів;
- формування єдиної технічної, соціально-економічної політики у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення;
- погодження схем теплопостачання населених пунктів з кількістю жителів більш як 20 тисяч осіб та регіональних програм модернізації систем теплопостачання;
- здійснення нормування у будівництві з метою формування безпечного середовища для життя і здоров'я людини;
- здійснення нормування промисловості будівельних матеріалів;
- визначення порядку розроблення схем планування окремих частин території України;
- проведення містобудівного моніторингу;
- визначення критеріїв, яким повинні відповідати експертні організації, що здійснюють експертизу проектів будівництва;

2. Забезпечення формування:

- державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду;
- державної політики у сфері контролю житлово-комунального господарства;
- державної політики у сфері забезпечення енергетичної ефективності будівель;

3. Забезпечення технічного регулювання у сфері:

- просторового планування та архітектури;
- промисловості будівельних матеріалів;
- житлово-комунального господарства;
- енергетичної ефективності будівель.

ПРИ ВИКОНАННІ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ ЗДІСНЮЄТЬСЯ:

■ **державний архітектурно-будівельний контроль та нагляд** – Державною архітектурно-будівельною інспекцією України та її територіальними органами;

■ **технічний нагляд** – замовником (забудовником) та особами, які мають відповідний кваліфікаційний сертифікат;

■ **авторський нагляд** – архітектором-автором проекту об'єкта архітектури, іншими розробниками затвердженого проекту відповідно до законодавства та договору із замовником (забудовником).

Державна архітектурно-будівельна інспекція України здійснює державний архітектурно-будівельний контроль, розробляє проекти НПА та організаційно-методичних документів з питань здійснення архітектурно-будівельного контролю, організовує та забезпечує виконання НПА у сфері будівельної діяльності.

Держархбудінспекція та її територіальні органи:

■ видають замовникам (забудовникам) та реєструють в установленому порядку дозвіл на виконання робіт з нового будівництва,

реконструкції, реставрації, капремонту, впорядкування об'єктів містобудування, розширення та технічного переоснащення підприємств;

- видають свідоцтво про відповідність збудованого об'єкта проектній документації, вимогам державних стандартів, будівельних норм і правил;

- відповідно до законодавства видають суб'єктам господарювання ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності у будівництві, здійснює контроль за додержанням ліцензійних умов та анулює зазначені ліцензії;

- проводять перевірку:

- – відповідності виконання будівельних робіт, матеріалів, виробів і конструкцій вимогам держстандартів, будівельних норм і правил, технічним умовам, затвердженим проектним рішенням;

- – своєчасності та якості проведення передбачених нормативно-технічною і проектною документацією зйомок, замірів, випробувань, а також ведення журналів робіт, паспортів, сертифікатів та іншої документації;

- – наявності у виконавця будівельних робіт у передбачених законодавством випадках сертифікатів на будматеріали, вироби і конструкції;

- – додержання встановленого порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів.

ПИТАННЯ 3.

Робоча документація і порядок її підготовки

КОМПЛЕКС РОБІТ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ СТВОРЕННЯМ ОБ'ЄКТА БУДІВНИЦТВА ПЕРЕДБАЧАЄ:

- підготовку вихідних даних на проектування;
- виконання робочої документації;

- пошук архітектурного рішення, розробку та узгодження проекту;
- здійснення передпроектних робіт;
- безпосереднє будівництво об'єкта;
- прийняття спорудженого об'єкта в експлуатацію.

**ОТЖЕ, ДО ПОЧАТКУ БУДІВНИЦТВА ПРОВОДИТЬСЯ:
ПЛАНУВАННЯ У БУДІВНИЦТВІ – ПРОЦЕС РЕГУЛЮВАННЯ
ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЇ, ЩО ПОЛЯГАЄ В УТВОРЕННІ МІСТО-
БУДІВНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ, ПРИЙНЯТТІ І РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАДНИХ
РІШЕНЬ ОРГАНАМИ З РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Містобудівною документацією є:

- Генеральна схема планування території України на загальнодержавному рівні;
- схеми планування території на регіональному рівні;
- генеральні плани населених пунктів, схеми планування територій на місцевому рівні;
- детальні плани території та проекти забудови території – для окремих районів, мікрорайонів, кварталів.

Громадяни та суб'єкти господарювання, які мають намір здійснити будівництво об'єктів містобудування на земельних ділянках, що належать їм на праві власності чи користування, зобов'язані отримати від виконавчих органів відповідних рад, Київської та Севастопольської міської державної адміністрацій дозвіл на будівництво об'єкта містобудування (дозвіл на будівництво).

Для цього вони подають до виконкому ради або Київської чи Севастопольської міськдержадміністрації:

- письмову заяву про надання дозволу на будівництво;

РОЗДІЛ 1. Правове регулювання господарських відносин у галузях виробничого (реального) сектору економіки та окремих галузях інфраструктури

- документ, що засвідчує право власності чи користування земельною ділянкою, або документ про згоду власника земельної ділянки на забудову цієї ділянки;
- інші документи та матеріали, необхідні для отримання дозволу на будівництво згідно з регіональними правилами забудови.

Дозвіл на будівництво надається на підставі **комплексного висновку** щодо відповідності запропонованого будівництва містобудівній документації, державним будівельним нормам, місцевим правилам забудови.

Комплексний висновок і проект рішення про дозвіл на будівництво готуються спеціально уповноваженим органом з питань містобудування та архітектури протягом місяця від дня звернення заінтересованої особи.

Дозвіл на будівництво об'єкта містобудування надається заявнику протягом двох місяців з дня подання заяви.

Дозвіл на будівництво об'єкта містобудування не дає права на початок виконання будівельних робіт без одержання відповідного дозволу місцевої інспекції державного архітектурно-будівельного контролю.

У разі, якщо не було розпочато будівельні роботи протягом двох років від дня отримання дозволу на будівництво об'єкта містобудування, цей дозвіл втрачає чинність. Поновлення дозволу відбувається в такому ж порядку, як і його надання.

Розроблення проектів (проектування) об'єктів архітектури здійснюється на підставі **вихідних даних на проектування**, до яких належать:

- містобудівні умови і обмеження забудови відповідної земельної ділянки;
- технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури;
- завдання на проектування об'єкта архітектури.

ПИТАННЯ 4.

Характеристика договору підряду на капітальне будівництво

За **договором підряду на капітальне будівництво** підрядник зобов'язується своїми силами і засобами на замовлення другої сторони (замовника) побудувати і здати замовникові у встановлений строк визначений договором об'єкт відповідно до проектно-кошторисної документації або виконати зумовлені договором будівельні та інші роботи, а замовник зобов'язується передати підряднику затверджену проектно-кошторисну документацію, надати йому будівельний майданчик, прийняти закінчені будівництвом об'єкти і оплатити вартість їх будівництва.

Забезпечення будівництва матеріалами, технологічним, енергетичним, електротехнічним та іншим устаткуванням покладається на підрядника, якщо інше не передбачено законодавством або договором.

Договір підряду на капітальне будівництво повинен передбачати наступні істотні умови:

- найменування сторін;
- місце і дату укладення;
- предмет договору (найменування об'єкта, обсяги і види робіт, передбачених проектом);
 - строки початку і завершення будівництва, виконання робіт;
 - права і обов'язки сторін;
 - вартість і порядок фінансування будівництва об'єкта (робіт);
 - порядок матеріально-технічного, проектного та іншого забезпечення будівництва;
- режим контролю якості робіт і матеріалів замовником;
- порядок прийняття об'єкта (робіт);

- порядок розрахунків за виконані роботи, умови про дефекти і гарантійні строки;
- страхування ризиків, фінансові гарантії;
- відповідальність сторін (відшкодування збитків);
- урегулювання спорів, підстави та умови зміни і розірвання договору.

За невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором підяду на капітальне будівництво винна сторона сплачує штрафні санкції, а також відшкодовує другій стороні збитки (зроблені другою стороною витрати, втрату або пошкодження її майна, неoderжані доходи) в сумі, не покритій штрафними санкціями, якщо інший порядок не встановлено законом.

ПИТАННЯ 5.

Відповідальність за порушення законодавства про будівельну діяльність

Оскільки будівельна діяльність має підвищений рівень небезпеки, її неякісне здійснення може мати наслідком людські жертви, матеріальні витрати великого та надвеликого розміру, дефекти у роботі можуть проявитися не одразу, то і позовна давність для вимог, що впливають з неналежної якості робіт за договором підяду на капітальне будівництво, визначається з дня прийняття роботи замовником і становить:

- 1 рік – щодо недоліків некапітальних конструкцій, а у разі якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи, – 2 роки;
- 3 роки – щодо недоліків капітальних конструкцій, а у разі якщо недоліки не могли бути виявлені за звичайного способу прийняття роботи, – 10 років;

■ 30 років – щодо відшкодування збитків, завданих замовникові протиправними діями підрядника, які призвели до руйнувань чи аварій.

Порушеннями законодавства під час планування, забудови та іншого використання територій є:

- затвердження містобудівної документації з порушенням встановлених державних стандартів, норм і правил;
- недотримання регіональних і місцевих правил забудови під час планування, забудови та іншого використання територій;
- недотримання термінів надання висновків комплексної експертизи або обґрунтованої відмови;
- недотримання термінів подання відповідних висновків до складу комплексної експертизи;
- недотримання термінів підготовки та надання дозволів на будівництво та виконання будівельних робіт;
- вимога при видачі дозволів на будівництво об'єктів містобудування та виконання будівельних робіт чи проведення експертизи будь-яких інших документів, не передбачених законодавством;
- недотримання режиму використання та забудови земель, на яких передбачена перспективна містобудівна діяльність.

Стаття 2 «Відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» встановлює міру відповідальності різних учасників будівельних відносин.

I. Суб'єкти містобудування, які здійснюють проектування об'єктів, експертизу проектів будівництва,

несуть відповідальність у вигляді штрафу за передачу замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті будівництва, розробленої з порушенням вимог зако-

нодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, будівельних норм, державних стандартів і правил, у тому числі за нестворення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, незабезпечення приладами обліку води і теплової енергії, а також за зниження класу наслідків (відповідальності) об'єкта будівництва:

- **проектна організація** – у розмірі 90 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;
- **експертна організація** – у розмірі 80 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

II. Суб'єкти містобудування, які є замовниками будівництва об'єктів (у разі провадження містобудівної діяльності), **або ті, що виконують функції замовника і підрядника одночасно**, несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення:

1) **виконання підготовчих робіт без повідомлення про початок їх виконання, а також наведення недостовірних даних у такому повідомленні** – у розмірі 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

2) **виконання будівельних робіт без повідомлення про початок їх виконання, а також наведення недостовірних даних у такому повідомленні, вчинене щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1)**, – у розмірі 36 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

3) **виконання будівельних робіт без отримання дозволу на їх виконання:**

- **на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми наслідками (СС2)**, – у розмірі 370 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

– на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із значними наслідками (СС3), – у розмірі 900 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

4) експлуатація або використання об'єктів будівництва, не прийнятих в експлуатацію, а також наведення недостовірних даних у декларації про готовність об'єкта до експлуатації чи в акті готовності об'єкта до експлуатації, вчинені щодо:

– об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), – у розмірі 36 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

– об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми наслідками (СС2), – у розмірі 370 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

– об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із значними наслідками (СС3), – у розмірі 900 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

5) незабезпечення замовником здійснення технічного нагляду у випадках, якщо такий нагляд є обов'язковим згідно із законодавством, – у розмірі 40 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

6) незабезпечення замовником здійснення авторського нагляду у випадках, якщо такий нагляд є обов'язковим згідно із законодавством, – у розмірі 50 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

7) неподання чи несвоєчасне подання замовником інформації про передачу права на будівництво об'єкта іншому замовнику, зміну генерального підрядника чи підрядника, осіб, відповідальних за проведення авторського і технічного нагляду, відповідальних виконавців робіт, а також про коригування проектної документації у випадках, коли подання такої інформації є обов'язковим згідно із законодавством, – у розмірі 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

III. Суб'єкти містобудування, які виконують будівельні роботи, несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення:

1) **виконання підготовчих робіт без повідомлення про початок їх виконання** – у розмірі 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

2) **виконання будівельних робіт без повідомлення про початок їх виконання щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта,** – у розмірі 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

3) **виконання будівельних робіт без направлення повідомлення про початок виконання таких робіт:**

– **на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1),** – у розмірі 36 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

4) **виконання будівельних робіт без отримання дозволу на їх виконання:**

– **на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми наслідками (СС2),** – у розмірі 370 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

– **на об'єктах, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із значними наслідками (СС3),** – у розмірі 900 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

5) **ведення виконавчої документації з порушенням будівельних норм, державних стандартів і правил** – у розмірі 18 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

6) **застосування будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що не відповідають державним нормам, стандартам, технічним умовам, проектним рішенням, а також тих, що підлягають обов'язковій сертифікації, але не пройшли її,** – у розмірі 90 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

7) **виконання будівельних робіт з порушенням вимог будівельних норм, державних стандартів і правил або**

затверджених проектних рішень – у розмірі 45 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

IV. Суб'єкти містобудування, які здійснюють господарську діяльність з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками за переліком видів робіт, які визначаються КМУ, що підлягає ліцензуванню, чи доручають виконання окремих видів робіт відповідальним виконавцям, які згідно із законодавством повинні мати кваліфікаційний сертифікат, несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення:

1) здійснення господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, без отримання в установленому порядку ліцензії – у розмірі 90 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

2) залучення до виконання окремих видів робіт відповідальних виконавців, які не мають відповідного кваліфікаційного сертифіката, у випадках, коли такий сертифікат є обов'язковим згідно із законодавством, – у розмірі 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

V. Суб'єкти містобудування, які виготовляють будівельні матеріали, вироби та конструкції, несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення:

1) виробництво або виготовлення будівельних матеріалів, виробів, конструкцій, які підлягають обов'язковій сертифікації або показники безпеки яких наводяться в нормативних документах і підлягають підтвердженню відповідності шляхом сертифікації або декларування, але не пройшли їх, – у розмірі 63 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

2) виробництво або виготовлення будівельних матеріалів, виробів, конструкцій, які не відповідають вимогам державних

норм, стандартів або технічних умов, – у розмірі 126 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

VI. Суб'єкти містобудування несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення:

1) **невиконання приписів органів державного архітектурно-будівельного контролю щодо:**

– **усунення порушення вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил – у розмірі 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;**

– **зупинення підготовчих та будівельних робіт – у розмірі 50 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;**

2) **недопущення посадових осіб органів державного архітектурно-будівельного контролю на об'єкти будівництва, підприємства будівельної галузі для виконання покладених на них функцій – у розмірі 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.**

VII. Суб'єкти містобудування, що залучаються органами державного архітектурно-будівельного контролю до проведення перевірок, несуть відповідальність у вигляді штрафу за надання недостовірних чи необґрунтованих висновків за результатами таких перевірок у розмірі 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

VIII. Підприємства, що надають технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва, несуть відповідальність у вигляді штрафу за подання недостовірної інформації у складі раніше наданих технічних умов щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва, відмову у наданні технічних умов щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва або порушення строку їх надання; неукладення договору про забезпечення об'єкта

будівництва на підставі наданих технічних умов або непідключення об'єкта будівництва до інженерних мереж згідно з технічними умовами та укладеним договором про забезпечення об'єкта будівництва – у розмірі 90 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Загальна характеристика відносин у будівництві та містобудуванні.
2. Характеристика нормативної бази, що забезпечує здійснення будівельної діяльності.
3. Відносини на основі публічних закупівель у сфері будівництва.
4. Способи здійснення капітального будівництва, їх характеристика.
5. Класифікація договорів підряду на капітальне будівництво.
6. Характеристика комплексу робіт, пов'язаних із створенням об'єкта будівництва.
7. Зміст містобудівної документації.
8. Відносини, пов'язані з архітектурною діяльністю.
9. Державне регулювання господарської діяльності у сфері містобудування.
10. Правовий статус Міністерства розвитку громад та територій України, Державної архітектурно-будівельної інспекції України.
11. Характеристика комплексу робіт, пов'язаних зі створенням об'єкта будівництва.
12. Відносини, що виникають на основі договору підряду на капітальне будівництво.
13. Особливості визначення позовної давності у відносинах у сфері будівництва.
14. Відповідальність у сфері капітального будівництва.
15. Ліцензування господарської діяльності у сфері будівництва.

Розділ 2

Правове регулювання господарських відносин у галузях фінансового сектору економіки

Тема 7

Правове регулювання господарських відносин у банківській сфері

1. **Поняття та види банків.**
2. **Регулювання господарських відносин за участі банків НБУ.**
3. **Відносини між учасниками банківських операцій.**
4. **Відносини із дотримання та захисту банківської таємниці.**
5. **Припинення діяльності комерційного банку.**

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ.

ПИТАННЯ 1.

Поняття та види банків

Банківська сфера сьогодні відіграє вирішальну роль у діяльності економіки будь-якої держави та світу взагалі. У сучасному світі гроші давно стали товаром, який за плату надається у користування іншим

суб'єктам господарювання та людям. Найбільшим дефіцитом для бізнесу є гроші. Власне ефективність та сам час початку бізнесу залежить від наявності та кількості грошових ресурсів, потрібних для цього. Якщо ще 200–100 років тому виробничий капіталіст вважався більш успішним та перспективним, то сьогодні акції найбільших промислових компаній знаходяться у власності банківських і фінансових груп (якщо не існує заборони у національних законодавствах) або в осіб, які є власниками контрольних пакетів акцій банків.

Не є винятком із сказаного і українська економіка, в якій банківський капітал тісно пов'язаний із промисловим та визначає напрями діяльності останнього.

Відносини у банківській сфері більш ретельно розглядаються у курсі «Банківське право». Відносно недавно банківське право було визнане як комплексна галузь права, яка може розглядатися підгалуззю таких самостійних галузей права, як: адміністративне, господарське, цивільне. За паспортом спеціальності галузі права банківське право визнане підгалуззю адміністративного права. Зараз же слід сказати, що банківські системи різних держав світу бувають:

- однорівневими;
- дворівневими;
- тривірневими.

У системах першого типу відсутній контролюючий державний банк. У системах другого типу такий банк присутній на умовному першому рівні, а другий рівень належить іншим – комерційним банкам. Системи третього типу передбачають наявність між державним або національним банком (перший рівень) та комерційними банками (третій рівень) прошарку регіональних банків, що є самостійними, а не філіями державного (національного).

Банківська система України належить до систем другого типу. В Україні наявний НБУ та комерційні банки.

Регулювання діяльності комерційних банків здійснюється НБУ та іншими органами виконавчої влади держави на основі

Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III. Зараз визначення поняття банку є спрощеним:

БАНК – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Раніше визначення банків було дещо розширеним:

БАНК – суб'єкт господарювання, який має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Друге визначення не суперечить положенням Закону.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, а також мінімальний розмір статутного капіталу банку **не може бути меншим 200 мільйонів гривень.**

ОСНОВНІ ЗАКони УКРАЇНИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ

- Про банки і банківську діяльність (07.12.2000);
- Про Національний банк України (20.05.1999);
- Про товарну біржу (10.12.1991);
- Про цінні папери та фондовий ринок (23.02.2006);
- інші.

Банки в Україні за своїм призначенням та особливостями поділяються на:

- НБУ;
- філії іноземних банків;
- інші (комерційні) банки.

Філії іноземних банків за загальним рахунком нічим не відрізняються від комерційних банків України, оскільки власниками їхніх акцій, а часто і контрольних пакетів, є іноземні банки. Банківська система світу вже близько 100 років як жорстко монополізована та централізована. Сьогодні якщо і мають місце прояви конкуренції у банківській сфері, то між великими банківськими монополіями. Найбільші у світі банківські об'єднання мають свої головні компанії у США та інколи в Японії чи країнах Європи. Такі компанії є власниками контрольних пакетів акцій великих банків із європейських та азійських держав, які, в свою чергу є власниками пакетів акцій (часто контрольних) українських комерційних банків.

За профілем діяльності комерційні банки поділяються на:

- УНІВЕРСАЛЬНІ;
- СПЕЦІАЛІЗОВАНІ.

Усі комерційні банки намагаються надавати якомога більше різноманітних послуг і заробляти на цьому. Проте на початку своєї діяльності окремі банки спеціалізуються на наданні певного виду банківських послуг. Банк є спеціалізованим – ощадним, у випадку, коли не менше 50% його пасивів належать до депозитних внесків громадян (іноземців). Банк є спеціалізованим – інвестиційним, іпотечним, розрахунковим (кліринговим), у випадку, коли не менше 50% його активів належать до активів відповідного виду.

НБУ визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого.

НБУ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Ощадний банк у більшій мірі заробляє від надання у кредит грошових ресурсів, отриманих у вигляді депозитних внесків громадян.

Інвестиційний банк у більшій мірі заробляє через інвестування коштів у різноманітні інвестиційні проекти розвитку галузей, сфер, суб'єктів тощо. З метою диверсифікації ризиків банк інвестує відносно невеликі суми в окремі проекти (у відносному, тобто відсотковому значенні) у велику кількість проектів у різних галузях та сферах діяльності, різних країнах, різних валютах, з різними строками окупності тощо.

Іпотечний банк у більшій мірі заробляє через надання кредитів на купівлю житлової чи комерційної нерухомості. По суті, він також є інвестором, проте ризикує опосередковано. Основний ризик несуть його клієнти.

Розрахунковий (кліринговий) банк у більшій мірі заробляє шляхом ведення рахунків інших суб'єктів господарювання, зокрема в частині проведення взаємозаліків між двома або значною кількістю підприємств, які мають непогашені фінансові зобов'язання стосовно один одного.

Сучасні великі банки в абсолютній більшості є універсальними. Проте для підвищення якості обслуговування клієнтів і поглиблення спеціалізації такі банки відкривають окремі спеціалізовані філії.

Вибір організаційно-правових форм для комерційного банку не є великим. Згідно із статтею 1 статті 6 «Організаційно-правова форма банку» Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки в Україні створюються у формі:

- акціонерного товариства; або
- кооперативного банку.

Це було передбачено із самого початку формування законодавства про банки та банківську діяльність. У 1990-х роках в Україні були спроби створити кооперативний банк; досліджувався німецький досвід, оскільки у ФРН були поодинокі випадки функціонування кооперативних банків. Проте до сьогодні в Україні жодного

кооперативного банку немає. Натомість більшість банків утворювалася у формі приватного (на ті часи закритого) акціонерного товариства, допоки законодавець це не заборонив.

14 вересня 2006 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо форми створення банків та розміру статутного капіталу» № 133-V частину першу статті 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» було викладено у редакції: «1. Банки створюються у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку». З цього моменту банки реорганізувалися у форму публічного (на ті часи відкритого) акціонерного товариства.

16 листопада 2017 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» № 2210-VIII у статті 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у частині першій слово «публічного» було виключене.

Отже, сьогодні банки мають право утворюватися та діяти у формі:

- **публічного акціонерного товариства;**
- **приватного акціонерного товариства;**
- **кооперативу.**

За формою власності майна банку виділяються державні та інші банки.

Державний банк – це банк, 100 відсотків статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства. Тобто кооперативним державний банк бути не може за законом.

Єдиним акціонером державного банку є держава. Функції з управління корпоративними правами держави у державному банку здійснює КМУ. Орган, що здійснює управління корпоративними правами держави у державному банку, також виконує функції вищого органу управління державного банку.

ПИТАННЯ 2.

Регулювання господарських відносин за участі банків НБУ

Національний банк України діє на основі відповідного Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року.

НБУ є кредитором останньої інстанції, до якого може звернутися банк для отримання рефінансування в разі вичерпання інших можливостей рефінансування.

НБУ має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради НБУ.

НБУ по суті має подвійний статус. По-перше, це державний орган, який здійснює реєстрацію, облік комерційних банків, контроль за їх діяльністю. Через НБУ, а не через господарський суд проводиться банкрутство комерційного банку. Основним законом, що застосовується при банкрутстві банків, є не Кодекс України з процедур банкрутства, а Закон України «Про банки і банківську діяльність».

НБУ видає ліцензії комерційним банкам та контролює дотримання ними ліцензійних умов.

Відповідно до Конституції України **основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України**. Наскільки ретельно НБУ її виконує, складно сказати однозначно. З одного боку, під час інфляційних процесів та падінні курсу національної валюти України НБУ може продати частину своїх валютних резервів і підтримати національну валюту та громадян України, які отримують заробітну платню та більшість доходів у національній валюті. З іншого боку, НБУ може притримати та зберегти валютні резерви та тим самим не захистити національну валюту від падіння. Це є вигідно великим підприємствам – експортерам та уряду України, який таким чином частково закrije дефіцит бюджету за рахунок громадян, які отримують зарплату у гривні.

Статтею 7 «Інші функції» Закону України «Про Національний банк України» визначено ще більш ніж 30 функцій НБУ.

Сучасна редакція статті 22 «Структура Національного банку» не розкриває усі підрозділи, що входять до складу НБУ. Очевидно це пов'язане із його постійною реорганізацією. Раніше названа стаття була більш деталізована та передбачала наявність наступної структури:

СТРУКТУРА НБУ:

центральный апарат;
філії (територіальні управління);
розрахункові палати;
Банкотно-монетний двір;
фабрика банкотного паперу;
Державна скарбниця України;
центральне сховище;
спеціалізовані підприємства;
банківські заклади освіти й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ.

Для перевезення цінностей, охорони цінностей та належних йому об'єктів НБУ має право створювати підрозділи, озброєні бойовою вогнепальною зброєю. Такі підрозділи в межах повноважень, наданих Законом України «Про Національний банк України», мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби оборони і бойову вогнепальну зброю в порядку, передбаченому нормами Закону України «Про Національну поліцію».

КЕРІВНИМИ ОРГАНАМИ НБУ Є:

- Рада Національного банку;
- Правління Національного банку.

Правовий статус НБУ та компетенція його органів визначається Законом України «Про Національний банк України».

Для державного регулювання діяльності банків, яке здійснюється НБУ, застосовується:

адміністративне регулювання:

- реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

- нагляд за діяльністю банків;

- надання рекомендацій щодо діяльності банків та інші заходи;

індикативне регулювання:

- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- визначення процентної політики;
- рефінансування банків,
- управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції та інші заходи.

Важливе значення у регулюванні НБУ відносин між учасниками банківських операцій має банківське регулювання та банківський нагляд:

банківське регулювання – одна із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства;

банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою

забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- процентну політику;
- рефінансування банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- запровадження на строк до 6 місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

НБУ має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

НБУ встановлює банкам норматив обов'язкового резервування коштів. При цьому:

- норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті;
- для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування;
- рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

НБУ встановлює порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями.

Облікова ставка встановлюється НБУ на основі комплексного аналізу та прогнозу макроекономічного, монетарного та фінансового розвитку економіки держави. Вона є орієнтиром для комерційних банків та інших суб'єктів господарювання і громадян при визначенні ставок за кредитами та депозитами. Низька облікова ставка НБУ є вигідною для суб'єктів підприємництва, оскільки дозволяє їм розраховуватися за банківськими кредитами та ефективніше розвивати свій бізнес.

З 12 червня 2020 року в Україні встановлено найнижчу за весь час облікову ставку НБУ у розмірі 6%, що дозволяє сподіватися на підвищення розвитку ділової активності у різних сферах економіки.

ПИТАННЯ 3.

Відносини між учасниками банківських операцій

Банківською діяльністю є залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

У межах банківської діяльності здійснюються банківські операції. Відносини між учасниками банківських операцій залежать від видів цих операцій.

Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг.

До банківських послуг належать:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу);

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

**Банк, крім надання фінансових послуг,
має право здійснювати також діяльність щодо:**

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей (у тому числі щодо обліку і зберігання цінних паперів та інших коштовностей, конфіскованих (заарештованих) на користь держави та/або визнаних безхазяйними) або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Банк має право вчиняти будь-які дії, необхідні для надання ним банківських та інших фінансових послуг та здійснення іншої діяльності.

Особливістю правового статусу банку є те, що він має **виключну компетенцію**. Тобто банк має право вчиняти лише ті операції, які визначено у його ліцензії, виданій НБУ.

Так, банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника.

Кредитними операціями банку, крім уже названих вище, є:

- 1) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;
- 2) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 3) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- 4) лізинг.

Банки здійснюють прямі **інвестиції та операції з цінними паперами** відповідно до законодавства України про цінні папери, інвестиційну діяльність та згідно з нормативно-правовими актами НБУ.

Банк має право здійснити інвестицію лише на підставі письмового дозволу НБУ, який надається в порядку, встановленому НБУ.

Розрахункові банківські операції банків

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у НБУ та інших банках в Україні і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті.

Банківські розрахунки проводяться у готівковій та безготівковій формах згідно із правилами, встановленими НПА НБУ.

Безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти:

- платіжні доручення,
- платіжні вимоги,
- вимоги-доручення,
- векселі,
- чеки,
- банківські платіжні картки;

– інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Головним локальним актом банку є його статут,

який обов'язково має містити таку інформацію про банк:

- 1) найменування банку (повне та скорочене);
- 2) його місцезнаходження;
- 3) організаційно-правову форму;
- 4) види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- 5) розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами;
- 6) структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- 7) порядок реорганізації та ліквідації банку;
- 8) порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 9) розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- 10) порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- 11) положення про аудиторську перевірку банку;
- 12) положення про органи внутрішнього аудиту банку.

**ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ БАНКІВ
ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ НБУ:**

I) Уповноважені засновниками банку особи подають до НБУ для державної реєстрації документи та заяву про погодження статуту;

II) НБУ приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів, визначених Законом «Про банки і банківську діяльність»;

III) НБУ надає банку ліцензію;

IV) Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати НБУ в порядку, визначеному Законом «Про банки і банківську діяльність» та НПА НБУ, документи для отримання банківської ліцензії;

V) НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність». У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії приймається НБУ протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів, визначених названим Законом;

VI) НБУ вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

ОРГАНАМИ УПРАВЛІННЯ БАНКУ Є:

– **загальні збори учасників банку** (є вищим органом управління банку. Компетенцію визначено статтею 38 «Загальні збори учасників банку» Закону України «Про банки і банківську діяльність»);

– **наглядова рада банку** (формується з учасників банку та представників учасників банку. Компетенцію, зокрема більше 30 функцій, визначено статтею 39 «Рада банку» Закону України «Про банки і банківську діяльність»);

– **правління банку** (є виконавчим органом банку; до компетенції згідно із статтею 40 «Правління банку» Закону України «Про банки і банківську діяльність» належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю банку, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників та ради банку).

ОРГАНАМИ КОНТРОЛЮ БАНКУ Є:

– **внутрішній аудит банку** (є постійно діючим підрозділом внутрішнього аудиту, який є складовою системи внутрішнього контролю. Функції визначено статтею 45 «Внутрішній аудит банку» Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

ПИТАННЯ 4.

Відносини із дотримання та захисту банківської таємниці

Дотримання та збереження банківської таємниці є важливим у діяльності банку з точки зору захисту інтересів клієнтів та контрагентів і підвищення їх авторитету. Українські банки з початку 1990-х років працювали із застосуванням радянського менеджменту, коли клієнт зустрічався із кредитним експертом чи фахівцем із депозитів у присутності інших співробітників банку або навіть і клієнтів. Документи на отримання кредиту із ретельним описом специфіки бізнесу клієнта, у т.ч. і з інформацією про його законне чи напівзаконне уникнення оподаткування, сплати державного мита тощо могли просто лежати на столі у співробітника банку навіть за його відсутності.

Сьогодні після приходу та більш ніж двох десятків років роботи в українському банківському секторі європейських банків співробітники банків більш ретельно та відповідально ставляться до захисту банківської таємниці. Тепер у багатьох відділеннях банків є кімнати для проведення перемов. У таких кімнатах фахівець з банку спілкується із клієнтом чи його представником без свідків під камерою відеоспостереження, інформацію з якої переглянуть та проаналізують лише керівники банківського відділення або інші відповідальні особи банку, яким надано допуск до банківської таємниці клієнта.

БАНКІВСЬКА ТАЄМНИЦЯ – інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

Банківською таємницею, зокрема, є:

- 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у НБУ;
- 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
- 3) фінансово-економічний стан клієнтів;
- 4) системи охорони банку та клієнтів;
- 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;
- 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проєкту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
- 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
- 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації;
- 9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності;
- 10) інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського та валютного нагляду;
- 11) інформація про банки чи клієнтів, отримана НБУ відповідно до міжнародного договору або за принципом взаємності від органу банківського нагляду іншої держави для використання з метою банківського нагляду або запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, чи фінансуванню тероризму.

**Банки зобов'язані забезпечити
збереження банківської таємниці шляхом:**

- обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

Службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків.

Розкриття банківської таємниці здійснюється банками на вимогу компетентних органів державної влади у порядку, визначеному статтею 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

ПИТАННЯ 5.

Припинення діяльності комерційного банку

Припинення діяльності комерційного банку може відбутися в результаті його ліквідації через неплатоспроможність і банкрутство, ліквідації за рішенням власника, реорганізації.

Реорганізація банку здійснюється добровільно за рішенням його власників або примусово за рішенням НБУ шляхом:

- злиття;

- приєднання;
- поділу;
- виділення;
- перетворення.

У разі реорганізації банку шляхом перетворення до таких правовідносин не застосовуються норми законодавства щодо припинення юридичної особи. Під час проведення реорганізації банку шляхом перетворення кредитори не мають права вимагати від банку припинення чи дострокового виконання зобов'язання.

У будь-якому випадку реорганізація банку відбувається за рішенням власників за умови надання попереднього дозволу НБУ. Такий дозвіл чи відмова у ньому надається НБУ протягом 1 місяця з моменту отримання заяви банку на реорганізацію.

Угода про злиття або приєднання укладається банками, що реорганізуються шляхом злиття або приєднання, у письмовій формі.

Угода про злиття або приєднання набирає законної сили з моменту затвердження її більшістю у дві третини голосів акціонерів (учасників) на загальних зборах кожного з банків.

При злитті 2 або більше банків утворюється новий банк із новою назвою. Попередні банки ліквідовуються і не існують як суб'єкти господарювання.

При приєднанні менший банк припиняє своє існування та приєднується до більшого як відокремлений підрозділ, звичайний підрозділ, або як група фахівців та майнових активів.

Поділ передбачає припинення існування одного великого банку і появу на його місці двох або більше менших банків.

Виділення передбачає появу нового банку, який функціонує на основі частини майна, що було виділено від іншого банку.

У випадку перетворення, як вказувалося вище, банк не припиняє свого існування та не ліквідується, а просто змінює свою організаційно-правову форму, управлінську чи функціональну структуру тощо.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Поняття та види банків, організаційно-правові форми діяльності комерційних банків.
2. Проблеми та кризи, що заважають стабільному розвитку банківської системи: перспективи подолання.
3. Характеристика банківських операцій.
4. Правовий статус Національного банку України.
5. Відносини, пов'язані із дотриманням режиму банківської таємниці.
6. Характеристика основних депозитних операцій банків.
7. Характеристика основних кредитних операцій банків.
8. Структура та органи управління і контролю Національного банку України.
9. Порядок утворення та державної реєстрації комерційного банку.
10. Особливості застосування процедур банкрутства до комерційних банків.
11. Відносини між українськими банками та міжнародними фінансовими організаціями.
12. Органи управління та контролю комерційного банку. Порядок прийняття ними рішень.
13. Інформація, що складає банківську таємницю.
14. Заходи збереження банківської таємниці.
15. Порядок припинення та реорганізації банку.

Тема 8

Правове регулювання господарських відносин у сфері надання фінансових послуг

- 1. Правове регулювання господарських відносин при здійсненні страхової діяльності.**
- 2. Правове регулювання господарських відносин за участі кредитних спілок.**
- 3. Правове регулювання відносин з ведення бухгалтерського обліку.**
- 4. Правове регулювання відносин із здійснення аудиторської діяльності.**

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ СТРАХУВАННЯ, КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ, ВЕДЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ЗДІЙСНЕННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.

ПИТАННЯ 1.

Правове регулювання господарських відносин при здійсненні страхової діяльності

Страхування є важливим видом господарської діяльності та важливим інститутом господарського, цивільного та адміністративного права. Завдяки страхуванню суб'єкти господарювання частину своєї відповідальності перед працівниками, контрагентами, державою та іншими учасниками відносин у сфері господарювання перекладають на страхові компанії (страховиків).

Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР визначає страхування як вид цивільно-правових відносин:

Страховання – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Не дивлячись на таке визначення, діяльність із страхування є господарською, а в її межах – підприємницькою, та здійснюється особливими суб'єктами господарювання, утвореними у певній організаційно-правовій формі, наділеними спеціальною компетенцією, визначеною ліцензією.

Страховики: фінансові установи, які створені у формі акціонерного товариства, повного товариства, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР, зокрема того, що учасників кожної з таких фінансових установ повинно бути не менше трьох, та інших особливостей, передбачених названим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Також законодавством надано право бути страховиками і нерезидентам.

Страховиками можуть бути – зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до Закону України «Про страхування» та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Компетенція страховиків є виключною. А синонімом терміну «страховик» є терміни «страхова компанія» і «страхова організація», які дозволяється використовувати у назві лише суб'єктам господарювання, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється у сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України.

Страхування здійснюється на основі договору страхування. Стаття 16 Закону України «Про страхування» визначає, що:

Договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Договір страхування повинен містити:

- назву документа;
- назву та адресу страховика;
- прізвище, ім'я, по батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження;
- прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу;
- зазначення предмета договору страхування;
- розмір страхової суми за договором страхування іншим, ніж договір страхування життя;

- розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат за договором страхування життя;
- перелік страхових випадків;
- розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
- страховий тариф (страховий тариф не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума);
- строк дії договору;
- порядок зміни і припинення дії договору;
- умови здійснення страхової виплати;
- причини відмови у страховій виплаті;
- права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- інші умови за згодою сторін;
- підписи сторін.

Предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані:

- з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної суб'єкту господарювання (страхування відповідальності).

Страхування може бути:

- добровільним;
- обов'язковим.

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні

умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України «Про страхування». Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Видами добровільного страхування можуть бути:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- страхування здоров'я на випадок хвороби;
- страхування залізничного транспорту;
- страхування наземного транспорту (крім залізничного);
- страхування повітряного транспорту;
- страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- страхування іншого майна;
- страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- страхування відповідальності перед третіми особами (іншої, ніж передбачена пунктами 12–14 цієї статті);
- страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
- страхування інвестицій;
- страхування фінансових ризиків;
- страхування судових витрат;

- страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій;
- страхування медичних витрат;
- страхування цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого за шкоду, яку може бути завдано у зв'язку з виконанням його обов'язків;
- страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання ними волонтерської допомоги;
- страхування сільськогосподарської продукції;
- інші види добровільного страхування.

Очевидно, що перелік видів добровільного страхування не є виключним. Страховик може страхувати будь-яке майно, діяльність, нематеріальні цінності тощо, якщо це не заборонено законодавством, та прописано у нього в ліцензії.

Особливим видом страхування є страхування життя. Тому цьому виду страхування приділено більше уваги у Законі України «Про страхування».

Страхування життя – це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку.

Умови договору страхування життя можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату у разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою, та (або) хвороби застрахованої особи. У разі, якщо при настанні страхового випадку передбачено регулярні послідовні довічні страхові виплати (страхування довічної пенсії), обов'язковим є передбачення у договорі страхування ризику смерті застрахованої особи протягом періоду між початком дії договору страхування та першою страховою

виплатою з числа довічних страхових виплат. В інших випадках передбачення ризику смерті застрахованої особи є обов'язковим протягом всього строку дії договору страхування життя.

В Україні здійснюються такі види обов'язкового страхування:

- медичне страхування;
- особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- страхування спортсменів вищих категорій;
- страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;
- особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- авіаційне страхування цивільної авіації;
- страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошті, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання, що надає послуги із транспортування та/або зберігання транспортних засобів у разі тимчасового затримання транспортних засобів, за шкоду, яка може бути заподіяна транспортному засобу при здійсненні його транспортування та/або зберігання;

- страхування засобів водного транспорту;
- страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;
- страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;
- страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у випадках, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції»;
- страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи та працівників центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави у капіталізації банку;
- страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених Законом України «Про нафту і газ»;
- страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захво-

рювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;

- страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;

- страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності;

- страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;

- страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів;

- страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим КМУ;

- страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених КМУ) щодо шкоди, яка може бути заподіяна третім особам;

- страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї;

- страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими КМУ;

- страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну;
- страхування відповідальності морського судновласника;
- страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб;
- страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам;
- страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування;
- страхування майна, переданого у концесію;
- страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно доквіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів;
- страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення вибухових робіт;
- страхування майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ;
- страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса;
- страхування ризику невиклати гравцям призів у разі неплатоспроможності та/або банкрутства оператора державних лотерей;
- страхування життя і здоров'я фахівців у сфері протимінної діяльності (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на період їхньої участі у виконанні робіт з гуманітарного розмінування;

■ страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю та (або) здоров'ю і майну третіх осіб під час виконання робіт з гуманітарного розмінування.

Очевидно, що перелік видів обов'язкового страхування є виключним. Особи, які зобов'язані застрахувати певне матеріальне чи нематеріальне благо, та не зробили цього, нестимуть відповідальність.

Законодавство визначає наступні поняття:

Страховий ризик – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страховий випадок – подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страховальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Основним локальним НПА у сфері страхування є Правила страхування.

Правила страхування розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають реєстрації в Уповноваженому органі при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування.

Правила страхування повинні містити:

- предмет договору страхування;
- порядок визначення розмірів страхових сум та (або) розмірів страхових виплат;
- страхові ризики;

- виключення із страхових випадків і обмеження страхування;
- строк та місце дії договору страхування;
- порядок укладення договору страхування;
- права та обов'язки сторін;
- дії страхувальника у разі настання страхового випадку;
- перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків;
- порядок і умови здійснення страхових виплат;
- строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат;
- причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування;
- умови припинення договору страхування;
- порядок вирішення спорів;
- страхові тарифи за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя;
- страхові тарифи та методику їх розрахунку за договорами страхування життя;
- особливі умови.

ПИТАННЯ 2.

Правове регулювання господарських відносин за участі кредитних спілок

Кредитні спілки є специфічними суб'єктами, що надають фінансові послуги – суб'єктами господарювання з особливим статусом. Діяльність таких суб'єктів регулюється Законом України «Про кредитні спілки» від 20 грудня 2001 року № 2908-III.

За цим Законом **КРЕДИТНА СПІЛКА** – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення

потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених названим Законом.

Діяльність кредитної спілки

ґрунтується на таких основних принципах:

- добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки;
- рівноправності членів кредитної спілки;
- самоврядування;
- гласності.

Діяльність кредитної спілки пов'язана із отриманням грошових коштів від своїх членів та надання їх у кредит як членам, так і іншим особам, використання їх іншим, визначеним у Законі України «Про кредитні спілки» способом з метою одержання доходу. Перші кредитні спілки, що створювалися у різних державах світу у схожому на сучасний вигляді приблизно 100 років тому мали схожість із касами взаємодопомоги і передбачали надання кредитів одним своїм членам за рахунок депозитів інших.

Сьогодні в економічно розвинених державах із значною історією розвитку кредитних спілок останні беруть гроші у вигляді внесків у своїх членів під невеликі відсотки і під трохи вищі відсотки надають ці гроші у кредит іншим членам. Зазвичай у таких державах членам спілки багато заробити на депозитах навряд чи вийде. Люди у більшій мірі вступають до кредитних спілок з метою отримання у майбутньому кредитів під невисокі відсотки. Зазвичай у таких державах у переважній більшості кредитних спілок доходи від депозитів є нижчими, ніж у банках. Так само нижчими є і ставки по кредитах.

В Україні кредитні спілки часто пропонують відсоток по депозитах дещо вищий, ніж у банків. Але так само вищими можуть бути і відсотки по кредитах. Особливо це стосується кредитів для осіб, які не є членами кредитної спілки. Взагалі українські кредитні спілки зайняли свою нішу у мікрокредитуванні, надаючи кредити у розмірі не більше декількох тисяч гривень. Часто такі кредити надаються під заставу побутової техніки, ювелірних виробів тощо. У таких випадках кредитні спілки є конкурентами ломбардів.

Перевагою кредитної спілки над банком є її некомерційний статус, що дозволяє їй не платити податок на прибуток, здійснюючи такі самі депозитні та кредитні операції.

Видами операцій кредитної спілки є наступні:

– приймає вступні та обов'язкові пайові та інші внески від членів спілки;

– надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі. Отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20 відсотків від капіталу кредитної спілки;

– залучає на договірних умовах внески (вклади) своїх членів на депозитні рахунки як у готівковій, так і в безготівковій формі. Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більше 10 відсотків від загальних зобов'язань кредитної спілки;

– виступає поручителем виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;

– розміщує тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, об'єднаній кредитній спілці, а також придбаває державні

цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом, та паї кооперативних банків;

– залучає на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу. Загальна сума залучених коштів, у тому числі кредитів, не може перевищувати 50 відсотків вартості загальних зобов'язань та капіталу кредитної спілки на момент залучення;

– надає кредити іншим кредитним спілкам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу;

– виступає членом платіжних систем;

– оплачує за дорученням своїх членів вартість товарів, робіт і послуг у межах наданого йому кредиту;

– провадить благодійну діяльність за рахунок коштів спеціально створених для цього фондів.

Кредитна спілка є повноцінним суб'єктом господарювання зі статусом юридичної особи, самостійним балансом, банківськими рахунками, які відкриває і використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також може мати печатки та бланки, власну символіку.

Основною характеристикою кредитної спілки є членство у ній осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які постійно протягом тривалого часу проживають на території України.

**Кредитна спілка діє на основі статуту,
в якому обов'язково зазначаються:**

- найменування кредитної спілки та її юридична адреса;
- мета створення і завдання кредитної спілки;
- ознака членства у кредитній спілці;

- порядок утворення та діяльності органів управління кредитної спілки, порядок утворення філій та відділень, їх повноваження;
- права та обов'язки членів кредитної спілки;
- умови і порядок вступу до кредитної спілки, порядок припинення членства;
- порядок сплати вступних та інших внесків;
- джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна кредитної спілки, в тому числі порядок і умови надання кредитів членам кредитної спілки, порядок формування та використання фондів, утворюваних спілкою;
- порядок звітності та здійснення контролю за діяльністю органів управління кредитної спілки;
- порядок внесення змін і доповнень до статуту кредитної спілки;
- порядок припинення діяльності кредитної спілки та вирішення майнових питань у зв'язку з її ліквідацією (реорганізацією);
- порядок покриття можливих збитків кредитної спілки;
- порядок розподілу доходів кредитної спілки.

Діяльність кредитної спілки із залучення внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також інші види діяльності відповідно до закону підлягають **ліцензуванню**.

Члени кредитної спілки мають право:

- брати участь в управлінні справами кредитної спілки, обирати та бути обраними до її органів управління;
- вносити пропозиції на розгляд органів управління кредитної спілки;
- одержувати від кредитної спілки кредити та користуватися іншими послугами, які надаються членам кредитної спілки відповідно до її статуту;

- одержувати інформацію про діяльність кредитної спілки, ознайомлюватися з річними балансами, фінансовими звітами, протоколами засідань органів управління кредитної спілки та іншими документами щодо діяльності кредитної спілки;
- одержувати дохід на свій пайовий внесок, якщо інше не передбачено статутом кредитної спілки;
- вийти з членів кредитної спілки в порядку, передбаченому законодавством та статутом кредитної спілки.

Члени кредитної спілки зобов'язані:

- додержуватися статуту та інших актів кредитної спілки, виконувати рішення її органів управління;
- брати участь у формуванні майна кредитної спілки, зокрема сплачувати у грошовій формі вступні, обов'язкові пайові та інші внески у розмірах, строки та в порядку, що визначені статутом кредитної спілки;
- не розголошувати конфіденційну інформацію про діяльність кредитної спілки.

Органами управління кредитної спілки є:

- загальні збори членів кредитної спілки (компетенцію визначено статтею 14 Закону України «Про кредитні спілки»);
- спостережна рада (компетенцію визначено статтею 15 Закону України «Про кредитні спілки»);
- ревізійна комісія (компетенцію визначено статтею 18 Закону України «Про кредитні спілки»);
- кредитний комітет (компетенцію визначено статтею 17 Закону України «Про кредитні спілки»);
- правління (компетенцію визначено статтею 16 Закону України «Про кредитні спілки»).

Майно кредитної спілки включає внески членів, доходи від своєї діяльності, благодійні та інші можливі надходження, не заборонені законодавством.

Але крім майна самої кредитної спілки вона може використовувати і внески (вклади) на депозитні рахунки своїх членів, що належать їм на праві приватної власності. Ці кошти використовуються для надання кредитів членам кредитної спілки, а у разі наявності тимчасово вільних коштів членів кредитної спілки – можуть розміщуватися спілкою на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, і в об'єднаній кредитній спілці, а також у державні цінні папери.

ПИТАННЯ 3.

Правове регулювання відносин з ведення бухгалтерського обліку

Усі суб'єкти господарювання повинні згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року № 996-XIV повинні здійснювати ведення бухгалтерського обліку та складати фінансову звітність.

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством.

Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.

Державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні здійснюється з метою:

- створення єдиних правил ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які є обов'язковими для всіх підприємств та гарантують і захищають інтереси користувачів;
- удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності здійснюється Міністерством фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші НПА щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в банках встановлюється НБУ.

Порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності про виконання бюджетів та госпрозрахункових операцій бюджетних установ встановлюється Державним казначейством України.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, у межах своєї компетенції, відповідно до галузевих особливостей розробляють на базі національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку методичні рекомендації щодо їх застосування.

Бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації підприємства до його ліквідації.

Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належать до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів.

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно обирає форми його організації:

- введення до штату підприємства посади бухгалтера або створення бухгалтерської служби на чолі з головним бухгалтером;
- користування послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як СПД;
- ведення на договірних засадах бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або підприємством, суб'єктом підприємницької діяльності, самозайнятою особою, що провадить діяльність у сфері бухгалтерського обліку та/або аудиторської діяльності;
- самостійне ведення бухгалтерського обліку та складання звітності безпосередньо власником або керівником підприємства. Ця форма організації бухгалтерського обліку не може застосовуватися на підприємствах, звітність яких повинна оприлюднюватися, та в бюджетних установах.

Останнім часом суб'єкти господарювання застосовують форму аутсорсингу для організації ведення бухгалтерського обліку та підготовку фінансової звітності. При цьому таку форму можуть застосовувати як суб'єкти малого, так і суб'єкти великого бізнесу. Професійний бухгалтер може за власним комп'ютером у своєму домі вести бухгалтерський облік підприємства та надсилати проміжні і кінцеві результати електронною поштою. Підприємство заощаджує на оренді чи купівлі приміщення, комунальних послугах, вартості електроенергії, амортизації комп'ютеру та ін. До того ж мінімізується можливість поширення інфекційних хвороб.

ПИТАННЯ 4.

Правове регулювання відносин із здійснення аудиторської діяльності

З метою перевірки якості ведення бухгалтерського обліку та підготовки фінансової звітності до суб'єкта господарювання може бути застосована аудиторська перевірка.

У випадках, визначених законодавством, аудиторські перевірки є обов'язковими.

У Законі України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII визначено наступні терміни:

■ **аудит фінансової звітності** – аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам;

■ **аудитор** – фізична особа, яка підтвердила кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, має відповідний практичний досвід та включена до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності;

■ **аудиторська діяльність** – незалежна професійна діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг;

■ **аудиторська мережа (мережа)** – структура для забезпечення співробітництва, до якої входять аудиторські фірми та/або аудитори, діяльність якої спрямована на отримання прибутку або розподіл

витрат, або яка має спільну власність, перебуває під спільним контролем або управлінням, має спільні політику та процедури з контролю якості, спільну ділову стратегію, надає послуги під однаковим знаком для товарів та послуг або має спільні професійні ресурси;

■ **аудиторська фірма** – юридична особа, яка провадить виключно аудиторську діяльність та/або надає неаудиторські послуги на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та міжнародними стандартами аудиту;

■ **аудиторський звіт** – документ, підготовлений суб'єктом аудиторської діяльності за результатами аудиту фінансової звітності (консолідованої фінансової звітності) відповідно до міжнародних стандартів аудиту та вимог Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність»;

■ **аудиторські послуги** – аудит, огляд фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, виконання завдань з іншого надання впевненості та інші професійні послуги, що надаються відповідно до міжнародних стандартів аудиту.

Суб'єкти аудиторської діяльності можуть надавати аудиторські послуги лише після включення до Реєстру. Відомості до Реєстру вносяться Аудиторською палатою України. Реєстр є публічним, оприлюднюється і підтримується в актуальному стані у мережі Інтернет на веб-сторінці Аудиторської палати України. Відомості, що містяться в Реєстрі, є відкритими і загальнодоступними з можливістю цілодобового вільного доступу та копіювання.

Аудиторські послуги можуть надаватися лише суб'єктом аудиторської діяльності, якому таке право надано в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Суб'єкти аудиторської діяльності можуть надавати неаудиторські послуги, за умови що надання таких послуг не призводить до виникнення загроз щодо незалежності аудитора.

Аудиторська діяльність має обмеження щодо сумісності з підприємницькою та іншими видами діяльності.

Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» встановлюються обмеження на одночасне надання підприємствам, що становлять суспільний інтерес, послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності та таких неаудиторських послуг:

1) складання податкової звітності, розрахунку обов'язкових зборів і платежів, представництва юридичних осіб у спорах із зазначених питань;

2) консультування з питань управління, розробки і супроводження управлінських рішень;

3) ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності;

4) розробка та впровадження процедур внутрішнього контролю, управління ризиками, а також інформаційних технологій у фінансовій сфері;

5) надання правової допомоги у формі: послуг юрисконсульта із забезпечення ведення господарської діяльності; ведення переговорів від імені юридичних осіб; представництва інтересів у суді;

6) кадрове забезпечення юридичних осіб у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів, у тому числі послуги з надання персоналу, що приймає управлінські рішення та відповідає за складання фінансової звітності;

7) послуги з оцінки;

8) послуги, пов'язані із залученням фінансування, розподілом прибутку, розробкою інвестиційної стратегії, окрім послуг з надання впевненості щодо фінансової інформації, зокрема проведення процедур, необхідних для підготовки, обговорення та

випуску листів-підтверджень у зв'язку з емісією цінних паперів юридичних осіб.

Аудиторські послуги надаються на підставі договору про надання аудиторських послуг, укладеного між суб'єктом аудиторської діяльності та замовником.

У договорі про надання аудиторських послуг передбачаються:

- предмет;
- обсяг аудиторських послуг;
- розмір та умови оплати;
- відповідальність сторін;
- інші умови відповідно до вимог законодавства та міжнародних стандартів аудиту.

Права та обов'язки суб'єкта аудиторської діяльності і замовника при наданні аудиторських послуг визначаються в договорі.

Замовник має право вільного вибору суб'єкта аудиторської діяльності із дотриманням вимог законодавства.

Посадові особи суб'єкта господарювання, фінансова звітність якого перевіряється, зобов'язані створити для суб'єкта аудиторської діяльності належні умови для якісного надання аудиторських послуг відповідно до вимог Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та інших НПА. Ці особи несуть відповідальність за повноту і достовірність документів та іншої інформації, що надаються аудитору для надання аудиторських послуг.

Звіти за результатами надання аудиторських послуг оформляються відповідно до міжнародних стандартів аудиту та вимог Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Аудитор та аудиторська фірма у своїй діяльності є незалежними від підприємства, яке перевіряється. Статтею 10 «Незалежність і об'єктивність аудитора та суб'єкта аудиторської діяльності» Закону

України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» визначено засади незалежності аудитора.

Аудиторський звіт передбачає надання впевненості користувачам шляхом висловлення незалежної думки аудитора про відповідність в усіх суттєвих аспектах фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам.

Аудиторський звіт підписує аудитор, який провадить аудиторську діяльність як фізична особа – підприємець, або провадить незалежну професійну діяльність у разі проведення ним аудиту одноосібно, або, щонайменше, як ключовий партнер у разі проведення аудиту аудиторською фірмою. У разі одночасного залучення декількох суб'єктів аудиторської діяльності аудиторський звіт підписується всіма аудиторами, а від аудиторської фірми, щонайменше, ключовим партнером. Особа, яка підписала аудиторський звіт, зазначає дату підписання.

В аудиторському звіті за результатами обов'язкового аудиту, щонайменше, має наводитися така інформація:

1) повне найменування юридичної особи; склад фінансової звітності або консолідованої фінансової звітності, звітний період та дата, на яку вона складена; також зазначається – відповідно до яких стандартів складено фінансову звітність або консолідовану фінансову звітність (міжнародних стандартів фінансової звітності або національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, інших правил);

2) твердження про застосування міжнародних стандартів аудиту;

3) чітко висловлена думка аудитора немодифікована або модифікована (думка із застереженням, негативна або відмова від

висловлення думки), про те, чи розкриває фінансова звітність або консолідована фінансова звітність в усіх суттєвих аспектах достовірно та об'єктивно фінансову інформацію згідно з міжнародними стандартами фінансової звітності або національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та відповідає вимогам законодавства;

4) окремі питання, на які суб'єкт аудиторської діяльності вважає за доцільне звернути увагу, але які не вплинули на висловлену думку аудитора;

5) про узгодженість звіту про управління (консолідованого звіту про управління), який складається відповідно до законодавства, з фінансовою звітністю (консолідованою фінансовою звітністю) за звітний період; про наявність суттєвих викривлень у звіті про управління та їх характер;

6) суттєву невизначеність, яка може ставити під сумнів здатність продовження діяльності юридичної особи, фінансова звітність якої перевіряється, на безперервній основі у разі наявності такої невизначеності;

7) основні відомості про суб'єкта аудиторської діяльності, що провів аудит (повне найменування, місцезнаходження, інформація про включення до Реєстру).

Діяльність аудиторів підлягає суспільному нагляду, який здійснюється Органом суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, що складається з Ради нагляду за аудиторською діяльністю та Інспекції із забезпечення якості.

Контроль якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності, які надають послуги із обов'язкового аудиту фінансової звітності (крім суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес), проводиться **Аудиторською палатою України.**

На основі розділу VIII **«Професійна відповідальність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності»** Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» до аудиторів та аудиторських фірм можуть застосовуватися дисциплінарні заходи (стаття 42), вони можуть нести відповідальність перед третіми особами (стаття 43).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Законодавство України у сфері страхування.
2. Правове регулювання ведення бухгалтерського обліку та подання бухгалтерської звітності.
3. Правове регулювання здійснення аудиторської діяльності в Україні. Правовий статус аудитора.
4. Види страхування в Україні.
5. Види та характеристика договорів, що укладаються у сфері страхування.
6. Правовий статус страхових організацій в Україні.
7. Характеристика перестраховання.
8. Органи управління і контролю страховика: порядок роботи та прийняття рішень.
9. Особливості відносин із страхування життя. Суб'єкт господарювання як учасник договору.
10. Загальна характеристика законодавства про бухгалтерський облік.
Характеристика законодавства про кредитні спілки.
11. Поняття, характеристики, принципи ведення бухгалтерського обліку.
12. Особливості відносин за участю кредитних спілок в Україні.
13. Правовий статус членів кредитної спілки.
14. Характеристика відносин за участі суб'єктів аудиторської діяльності.
15. Порядок та правила підготовки, зміст аудиторського звіту.

Тема 9

Правове регулювання господарських відносин у сфері обігу криптовалюти

1. Недосконалість світової фінансової системи як передумова появи криптовалюти.
2. Поняття криптовалюти та її головні ознаки (на прикладі біткойну).
3. Правовий режим відносин із криптовалютою в Україні (на прикладі біткойну).
4. Ризики здійснення операцій на ринку криптовалюти для резидентів України (на прикладі біткойну).
5. Перспективи розвитку ринку криптовалют для України

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН ІЗ ВИДОБУТКУ («МАЙНІНГУ») КРИПТОВАЛЮТИ, КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ, РИЗИКИ НА КРИПТОРИНКУ, ПЕРСПЕКТИВИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ВІДНОСИН ІЗ КРИПТОВАЛЮТОЮ В УКРАЇНІ.

ПИТАННЯ 1.

Недосконалість світової фінансової системи як передумова появи криптовалюти

Сучасна світова економіка призводить до *постійної девальвації переважної більшості світових цінностей*. У меншій мірі це стосується цінностей природничого, й у меншій – соціального характеру. Серед цінностей соціального характеру найбільше інфляційним процесам підвладні цінності фінансового характеру. Будь-яка світова валюта в перспективі знецінюється. Особливо швидко це відбувається в часи сучасної глобалі-

зації. А тому одним із важливих завдань будь-кого є збереження грошових накопичень.

За капіталістичного способу виробництва перед виробниками та домогосподарствами (суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання; юридичними і фізичними особами) поряд із завданням заробляння грошей стоїть друге – не менш важливе завдання – принаймні **збереження, а то й примноження грошей**. У західному світі постійно проводяться дослідження, на основі яких продаються майстеркласи і спеціальні курси, покликані навчити комерсанта і звичайну людину зберегти наявні грошові ресурси. Цю проблему складно зрозуміти значній кількості резидентів України, які тільки намагаються вирішити перше завдання. Натомість **збереження грошей є великою проблемою**, адже нерухомість часто дешевшає, прикраси із дорогоцінних металів і каміння, рівно як і витвори мистецтва у випадку потреби складно продати швидко і за свою реальну вартість (до того ж вони вимагають постійних витрат на охорону), акції будь-якого підприємства можуть знецінитися, рівно як знецінюються (у довгостроковій перспективі) грошові одиниці (валюта) усіх без винятку держав світу (можна навести приклад, коли у німецьких землях після поразки у першій світовій війні платили зарплату увечері кожного дня, оскільки на наступний день ця сума значно знецінювалася; можна згадати українські реалії початку 1990-х років із мільйонами купонів-карбованців; можна навести приклад і з більш «твердими» валютами, коли у 2003 році після виграшу італійським футбольним клубом «Мілан» ліги чемпіонів УЄФА капітан клубу Паоло Мальдіні сказав про дуже великі (на той час) у багато тисяч доларів США преміальні для кожного гравця і повідомив, що за виграш Ліги європейських чемпіонів у 1963 році (тобто за 40 років до цього) тим же «Міланом» його батько Чезаре Мальдіні отримав преміальні у сумі 100 доларів США; а розмір сьогоднішніх

преміальним може становити і сотні тисяч або й мільйони доларів США на кожного гравця), ще швидше падає вартість вуглеводнів – вугілля, нафти, газу тощо.

Зростають у ціні чиста прісна вода і корисна їжа, але ними неможливо заpastися на тривалий строк через фізичну неможливість або високу вартість зберігання зі збереженням якості. Через усе вищевикладене і суб'єкти господарювання, і громадяни вишукують варіанти для диверсифікації як джерел отримання грошей, так і місць та способів їх зберігання та захисту. Диверсифікація цих процесів передбачає використання грошей одночасно у різних проектах у різних країнах, сферах та галузях, зберігання на депозитних рахунках у різних валютах у різних банках, банківських скриньках, у готівці в різних валютах у різних місцях, скуповування об'єктів комерційної і побутової нерухомості, виробів із дорогоцінних металів та каміння тощо.

Проте названі способи зберігання грошей не завжди є ефективними й у більшості випадків є не вигідними для держави. Державі потрібно з одного боку, контролювати фінансові потоки, а з іншого – отримувати з них певні бонуси у вигляді податків та інших надходжень. А тому державі потрібна нова фінансова система із максимально зручними для себе механізмами.

З точки зору захисту інтересів держави найбільш простим та дешевим виглядає формування фінансової системи на основі максимальної кількості безготівкових розрахунків. За її функціонування будуть мінімізовані можливості виникнення фінансових криз (у класичному вигляді), зникне загроза інфляції через зайву паперову масу грошей. Проте інтереси суб'єктів господарювання та громадян будуть зведені до нуля, адже у випадку загрози інфляції вони будуть позбавлені права укласти ту або іншу угоду за наявності власних зароблених грошей. При цьому людина, яка керува-

тиме вручну фінансовими процесами, чи комп'ютер, певним чином запрограмований, буде давати дозволи або вводити заборони виходячи із тих чи інших інтересів керівників фінансовою системою. Тоді одні особи (компанії) зможуть скуповувати майно чи права на нього, а інші будуть завжди отримувати відповідь на кшталт «транзакція неможлива», «перевищений ліміт активності», «спробуйте завтра, наступного тижня, або взагалі ніколи». З іншого боку, державі така система вигідна за умови, коли «клавіатура керуючого комп'ютеру» знаходиться у неї. В іншому випадку держава буде так само отримувати відповідь «транзакція неможлива», введеному на комп'ютері в іншій державі чи міждержавній організації.

На сьогодні у світі внаслідок протистояння між родинними та регіональними угрупованнями фінансового капіталу сформувалася фінансова олігархічна монополія [8, с. 9]. Нею планується формування глобалізованої безготівкової фінансової системи світу. Зрозуміло, що грошовою одиницею світу буде не гривня. Планується, що нова грошово-фінансова система кожної держави XXI століття буде складовою відповідної всесвітньої системи. Грошовий готівковий обіг буде замінено на електронний, який під маркою захисту від шахраїв поширять повсюдно та поєднають із застосуванням електронних документів, що міститимуть біометричну інформацію про людину. У такій ситуації у програші опиняться грошово-фінансові системи усіх країн світу, рівно як і їхні уряди та громадяни (піддані), крім уряду тієї країни, яка буде контролювати «клавіатуру керуючого комп'ютера» [9, с. 104]. Щоб протистояти цьому або забезпечити свої інтереси кожній національній державі, зокрема й Україні, потрібна власна нова грошово-фінансова система. Якою бути новій системі, що повинна захистити інтереси як держави, так і її суб'єктів господарювання та громадян, слід вирішувати професіоналам. Найпершим варіантом виглядає повернення до минулого шляхом відновлення золотого стандарту грошової одиниці. Але

такий варіант не виглядає зручним. Можливо розробити механізм функціонування нової системи, яку може бути винайдено фахівцями тієї чи іншої країни. В Україні можна запропонувати КМУ та НБУ, Президенту оголосити всеукраїнський конкурс, до участі в якому залучити вчених і практиків, навчальні заклади, наукові установи. Оскільки реалізацію способів регулювання для вирішення завдань державного регулювання та приведення банківської системи до відповідного стану здійснює НБУ [10, с. 9], то й обрання оптимального проекту повинно здійснюватися його органами [9, с. 104]. У випадку появи нової фінансової системи держава зможе захистити свої інтереси. Але сама ідея будь-якої нової фінансової системи будь-якої держави формується на основі можливості держави її контролювати і контролювати процеси накопичення і витрачання грошей. Тим самим будь-яка нова фінансова система, що буде розроблена під контролем держави, буде централізованою і прагнучим глобального захоплення світового ринку. І саме тому на противагу пропозиціям появи нової безготівкової фінансової системи держави у світі виникла і поширилася децентралізована безготівкова фінансова система, яка отримала назву «криптовалюта». Тобто держава жодним чином не може впливати як на емісію електронних грошей, так і на їхній обіг і проведення операцій. Держава може лише заборонити своїм резидентам проведення операцій із криптовалютою. А з точки зору самих цих резидентів криптовалюта може розглядатися не лише як засіб платежу, але й як нове фінансове явище, новий фінансовий інструмент, нове місце зберігання (накопичення) грошей.

На сьогодні у світі існує більше десятка криптовалют, тобто валют, емісію яких визначає спеціальна комп'ютерна програма, і які функціонують за допомогою мережі Інтернет. Однією із перших, найбільш поширеною серед них є криптовалюта біткойн (англ. – Bitcoin або BTC).

ПИТАННЯ 2.

Поняття криптовалюти та її головні ознаки (на прикладі біткойну)

Починаючи розгляд цього питання, по-перше, слід зазначити, що на сьогодні у науковій періодиці ще недостатньо уваги приділено питанням здійснення операцій із криптовалютою (зокрема обігу найбільш поширеного виду криптовалюти – біткойну). Особливо це стосується української юридичної наукової періодики. Після визнання недосконалості сучасної світової фінансової системи як передумови появи криптовалюти, слід перейти до аналізу її суті та головних ознак. За приклад буде взято біткойн як найбільш поширений і найбільш досліджений вид криптовалюти.

У вікіпедії – всесвітній відкритій енциклопедії дається визначення криптовалюти (від англ. *Cryptocurrency*) як вид цифрової валюти, емісія та облік якої засновані на асиметричному шифруванні і застосуванні різних криптографічних методів захисту, таких як Proof-of-work та/або Proof-of-stake. Функціонування системи відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі [11]. Надане визначення називає такі характеристики криптовалюти, як цифрової (тобто комп'ютерної) валюти. Характеристики криптовалюти через заснування емісії та обліку на асиметричному шифруванні і застосуванні різних криптографічних методів захисту навряд чи щось пояснить пересічній особі, яка не має спеціальних знань у сфері комп'ютерних технологій. Проте пояснення функціонування у комп'ютерній мережі децентралізовано вказує на незалежність емісії та обігу криптовалюти від впливу держави чи будь-якого публічного державного чи міждержавного органу.

Іншими словами, **криптовалютами визнаються валюти, що не мають аналогів у матеріальному світі**, а мають ходження за допомогою комп'ютерних технологій. На початку XXI століття криптовалюти використовувалися виключно у комп'ютерній мережі

як платежі за отримання певних бонусів у комп'ютерній грі. Заробити криптовалюту для використання у комп'ютерній грі спочатку можна було шляхом виконання певних завдань у тій самій, чи іншій комп'ютерній грі або шляхом здійснення певних нескладних операцій на різних сайтах у мережі Інтернет, підтвердження ознайомлення з певною рекламною інформацією чи її розсилання на інші адреси тощо. Схожу технологію і досі використовують дитячі письменники, влаштовуючи квести у себе на сайтах. Діти вірно відповідають на питання, виконують нескладні завдання і заробляють певні «комп'ютерні гроші», за які письменник «продає» їм сторінки свого нового роману, мультфільму тощо пропорційно кількості зароблених «грошей» [12, с. 34]. Програмісти вирішили створити принципово нову нішу ринку і комерціалізувати її. У багатьох комп'ютерних іграх було запропоновано послугу купівлі комп'ютерних віртуальних грошей за гроші реальні з матеріального світу. Таким чином спочатку реальні гроші за посередництва грошей віртуальних (криптовалюти) було використано для отримання віртуальних послуг. Але через незначний проміжок часу ситуація змінилася на протилежну. ***Тепер за віртуальні гроші – криптовалюту, які навіть не можна потримати у руках, можна купити рухоме чи нерухоме майно.***

Сучасний ринок криптовалют з'явився лише декілька років тому. Першим видом криптовалюти була криптовалюта із назвою біткойн (від англ. – Bitcoin або BTC). Очевидно, тут спрацював симбіоз англійських слів «bit», що означає одиницю інформації в електронному світі, та «coin», що означає монету. У попередніх роботах нами вказувалося, що програму цього виду криптовалюти було описано та запущено у мережі Інтернет і розпочато емісію та обіг **на початку 2009 року** особою чи групою осіб або компанією під ім'ям **Сатоші (Сатоші) Накамото (Satoshi Nakamoto)** [12, с. 34; 13, с. 60]. Сьогодні окремі особи та компанії роблять заяви, що під ніком Сатоші Накамото ховалися саме вони і саме вони запустили

обіг криптовалюти біткойн. Так це чи ні, сьогодні з'ясувати неможливо.

Початок обігу криптовалюти біткойн характеризувався її низькою вартістю через найбільш великий обсяг емісії. А далі обсяг емісій змінювався на основі програми обігу криптовалюти за формулою геометричної прогресії на вибування. Але на відміну від цієї ще одною поширеною програмою обігу криптовалюти є її емісії рівними частинами. Часто цих емісій може бути лише дві. У такому випадку половина від усього обсягу одиниць криптовалюти емітується одразу, а ще половина через якийсь час. Після цього нові одиниці криптовалюти не емітуються, і її вартість залежить лише від попиту і пропозиції на неї.

Першою операцією з придбання за криптовалюту біткойн товару з матеріального світу була операція, за якою громадянин США Ласло Ханеч придбав дві піци у травні 2010 року. Тоді вони коштували десять тисяч біткойнів. Станом на вересень 2020 року така кількість одиниць криптовалюти біткойн коштує більш ніж сто десять мільйонів доларів США.

Сьогодні на світовому ринку криптовалюти знаходиться в обігу більш ніж дві тисячі видів криптовалюти. Серед них можна назвати і «крипторубль», і «карбованець». Навіть з'явилася якась криптовалюта у так званій «ДНР». Окремі види криптовалюти «запускають» окремі підприємства чи їх об'єднання, громадські формування тощо. Багатьох приваблюють саме головні особливості програм обігу криптовалюти – анонімність учасників та незворотність проведених операцій. Через це ринок криптовалюти становить загрозу державам та їх грошовим одиницям. Крім цього, названі ознаки приваблюють до ринку криптовалюти різноманітних злочинців або потенційних злочинців, які намагаються приховати свої доходи та мінімізувати інформацію про власну ділову активність. Названі особливості криптовалюти зробили її привабливою для проведення шахрайських обробок та інших протизаконних

операцій. Викрадачі людей та майна, наркоторгівці і контрабандисти, торгівці зброєю вимагають викуп чи платню у криптовалюти.

Технічно операції із криптовалютою є відкритими. Проте ніхто не знає яке підприємство, держава, організація чи людина стоїть за тим чи іншим гаманцем криптовалюти. На екрані комп'ютеру будь-хто у світі може побачити будь-які операції із купівлі-продажу товару за криптовалюту чи з обміну криптовалюти. Однак видно лише набір цифр, літер та знаків, що становлять відкритий вигляд гаманця. І один серйозний користувач, наприклад, велике підприємство, може мати десятки, а то й сотні гаманців у різних видах криптовалюти. І відслідкувати грошові потоки за ними вкрай складно. Саме цим крипторинком приваблює до себе представників злочинного світу. Проте увага злочинців не повинна стати причиною заборони обігу криптовалюти. Якщо керуватися цим аргументом, то тоді слід було б припинити діяльність більшості закладів освіти, охорони здоров'я, органів державної влади та місцевого самоврядування, повністю припинити будувати та ремонтувати автомобільні дороги, адже саме на ремонті доріг або його імітації в Україні традиційно розкрадаються значні суми державних коштів тощо. Тому держава не повинна однозначно визнавати вид діяльності злочинним лише через велику увагу до нього кримінальним елементом. Логічним буде проведення аналізу та визначення на його основі позитивних і негативних боків нового явища як для держави, так і для окремих регіонів та підприємств.

У XXI столітті комп'ютерні технології розвиваються незалежно від наявності дозволу на це від держави. Розуміючи це, окремі держави надають можливість здійснювати нові види діяльності на основі цифрових технологій та намагаються оподатковувати прибуток від таких видів діяльності. Тому у багатьох країнах сьогодні діє вільний ринок криптовалюти. У деяких країнах застосовуються певні обмеження, поєднані із елементами незначного

контролю та оподаткування усіх чи окремих операцій, здійснюваних за посередництва одиниць того чи іншого виду криптовалюти. Серед таких держав нами раніше були названі Австралія, Австрія, Болгарія, Бразилія, Ізраїль, Канада, КНР, Норвегія, Сінгапур, США, Таїланд, ФРН, Хорватія, Швейцарія, Японія та деякі інші. Також у наукових дослідженнях нами вказувалося, що у цих країнах криптовалюту не розглядають як загрозу національній валюті. Там якщо і є відповідальність за порушення у відносинах із криптовалютою, то об'єктом злочину чи правопорушення є не нормальне функціонування національної валюти та фінансової системи, а, скоріше, публічні суспільні відносини у сфері фіскальної політики держави. Відповідно, і саме правопорушення полягає в ухиленні від сплати податків з доходів, отриманих від операцій із криптовалютою [14, с. 55].

Сьогодні НБУ вважає будь-яку криптовалюту загрозою національній грошовій одиниці і, відповідно, економічній безпеці держави. Виключенням може бути криптовалюта, яку НБУ зможе контролювати, або програму обігу та емісії якої запустить сам або інший орган центральної влади України. Проте програма обігу криптовалюти не передбачає можливості її контролю будь-ким, у тому числі і тим суб'єктом, який розробив та запустив її. А державні органи України допоки жодного виду криптовалюти не випустили.

Отже, особливістю криптовалюти біткоїн є її повна децентралізація, що відрізняє її від усіх сучасних класичних валют світу. Наприклад, емісію національної валюти України здійснює Національний банк України, який в залежності від ситуації в економіці може збільшувати чи зменшувати обсяг готівкової маси, а також впливати на безготівкові розрахунки; емісію валюти США монополює Федеральна резервна система, яка взагалі не є державним органом. Криза світової фінансової системи посилена ще й тим, що жодна валюта світу не забезпечена золотим чи срібним запасом; валюти економічно розвинених та політично

сильних країн виглядають більш стійкими через повагу людей до економіки, політичної та військової міцності цих країн, хоча насправді їхня валюта є «слабшою» за валюту економічно слабких держав. Останнє пояснюється тим, що додаткова емісія грошей економічно слабкої країни одразу викличе інфляцію і певне знецінення національної валюти такої країни, а економічно сильна країна може собі дозволити емісію зайвої грошової маси, не забезпеченої жодними товарами, роботами чи послугами. А отже, на сьогодні у світі паперових грошей економічно сильних держав більше, ніж товарів, робіт та послуг усього світу у декілька разів. Тобто емісія класичної валюти здійснюється на основі суб'єктивних факторів – рішень одноособових чи колегіальних органів держав чи міждержавних організацій. А емісія криптовалюти підпорядкована заздалегідь розробленій програмі.

Емісія біткойнів здійснюється на основі комп'ютерної програми за спеціально запрограмованою формулою, що передбачає постійне зменшення обсягів випуску за геометричною прогресією. Програма нагадує одну з відомих давньогрецьких апорій, описану Зеноном Елейським, за якою Ахіллес, який вважався найшвидшою людиною античності, не може наздогнати черепаха, яка вважалася найповільнішою (на суші) твариною античності. Поки Ахіллес пробігає певну значну відстань, яка відділяє його від черепахи, остання проповзає певну відстань, яку йому знову треба долати, щоб знову не встигнути застати черепаха саме у тій точці, на якій вона була на початку його останнього маневру. Так само і випуск біткойнів з кожним разом зменшується. Проте на відміну від Ахіллеса і черепахи емісія біткойнів має кінцеву межу. Усього буде випущено **42 млн біткойнів**. Цим криптовалюта біткойн відрізняється від поширених у 1990-ті роки «фінансових пірамід», в яких емісія цінних паперів здійснювалася за зростаючою, а не спадаючою геометричною прогресією. Емісія цінних паперів у «фінансовій піраміді» має суб'єктивний

характер – цілком залежить від волі людей, які її запустили – обсяг емісії може збільшуватися чи зменшуватися. У другому випадку крах «фінансової піраміди» відкладається на деякий час. Принцип «фінансової піраміди» передбачає отримання доходів першими вкладниками (засновниками) за рахунок внесків наступних, які повинні постійно зростати в геометричній прогресії. Власники криптовалюти можуть виграти від збільшення її вартості внаслідок зменшення емісії та збільшення попиту. Слід сказати, що 42 млн одиниць це кінцево можлива кількість біткойнів. Але в обігу їх все одно буде менше, оскільки внаслідок втрати власником гаманця пароллю, смерті чи хвороби (наприклад, амнезії) особи – власника гаманця і не залишення пароллю нащадкам доступ до цих біткойнів стає неможливим. Тобто практично їх буде менше за граничне число 42 млн одиниць.

Ким би не був *Сатоші Накамото* – розробник програми, – він не може втручатися у її роботу. Він її розробив і запустив. Максимум, що міг зробити розробник, так це викупити значну частину біткойнів при першій їх емісії за відносно невеликі гроші. З іншого боку, у цьому також був ризик, оскільки у випадку відсутності попиту на біткойни витрачені на їх купівлю гроші були б повністю витрачені. Так само для біткойнів, рівно як і для інших криптовалют, залишається ризик на випадок виходу з ладу усіх або майже усіх комп'ютерів у світі, вимкнення на кілька днів електроенергії у межах всієї планети або зникнення мережі Інтернет за умови, що не з'явиться нова аналогічна. Якщо відкинути фантастичні гіпотези, наприклад, передачу людству інопланетних технологій, це може статися у випадку звичайної навмисної диверсії, яку зараз називають кібератакою. Криптовалюта буде нічого не варту у випадку диверсії в межах усієї планети, або у випадку, якщо людство повністю відмовиться від мережі Інтернет або взагалі сучасних комп'ютерів. Цей ризик виглядає незначним, проте в еру бобінних, касетних магнітофонів, відеомагнітофонів також ніхто не

міг і фантазувати про технології Інтернету. Отже, **перший ризик** не можна відкидати, і він має суто технологічну природу. Інші ризики участі в операціях із криптовалютами для резидентів України буде описано далі при розгляді питання 4.

Різниця криптовалют і класичної валюти полягає у тому, що обсяг грошей у першому випадку обмежений програмою, а в другому випадку, як правило, не обмежений нічим. В економіці існують певні суб'єктивні правила і об'єктивні економічні закони, що визначають співвідношення між обсягом грошової маси та кількістю товарів, робіт і послуг у державі (регіоні, світі). Проте національні (державні) банки у випадку грошового дефіциту можуть випускати надмірну масу паперових грошей, збільшуючи інфляцію. Федеральна резервна система США є недержавною організацією, а тому яку кількість паперової валюти США емітується у той чи інший проміжок часу і на основі яких об'єктивних чи суб'єктивних законів більшості людей невідомо. Наведена характеристика, а саме обмеженість кількості біткойнів, вказує на підпорядкування обігу біткойнів іншому об'єктивному економічному закону – закону співвідношення попиту і пропозиції. А отже, виходячи із обмеженості випуску і достатньо серйозній рекламі біткойнів у світі, можна впевнено прогнозувати, що їхня вартість по відношенню до класичних грошових валют світу буде зростати. Попит на біткойни може суттєво знизитися у випадку появи нової криптовалюти. Проте ця криптовалюта повинна мати перспективи щодо її швидкої «розкрученості» у світі не менші, ніж сам біткойн.

Головні ознаки криптовалюти на прикладі біткойну:

По-перше, це цифрова валюта, тобто така, що має обіг виключно за допомогою комп'ютерної мережі і не має матеріальної форми;

По-друге, це не просто валюта, а децентралізована платіжна система. Тому розрахунки між контрагентами здійснюються за

посередництва комп'ютера без втручання оператора, адміністратора чи держави. Посередником може бути, наприклад, біржа біткойнів чи іншої криптовалюти. Але в цьому випадку здійснюється лише операція із купівлі криптовалюти, зокрема біткойнів, за класичну валюту;

Тобто система обігу криптовалюти є повністю децентралізованою. Ні держава, ні будь-яка міжнародна організація, ні засновник криптовалюти – розробник програми не може втручатися в її діяльність;

По-третє, операції з криптовалютою здійснюються на засадах повної анонімності. Тобто контрагенти не знають ні ім'я, ні назву власника гаманця біткойнів чи іншої криптовалюти;

По-четверте, внаслідок трьох попередніх головних ознак з'являється наступна ознака – безпечність. Але ця характеристика забезпечується лише обережними діями самого власника криптовалюти, які не дозволяють стороннім особам дізнатися «ID гаманця» і пароль, а так само не дозволяють власнику їх забути чи загубити;

По-п'яте, внаслідок чотирьох попередніх ознак виникає п'ята – податкова незалежність. Тобто посадові особи не знають хто є власником, скажімо, певного гаманця біткойнів чи іншої криптовалюти, не знають чи є конкретна особа власником хоч якогось гаманця криптовалюти, не знають чи здійснювала певна особа і які саме операції із криптовалютою, не знають в якій державі і громадянами (підданими) якої держави здійснювалися конкретні операції із криптовалютою. А оскільки посадові особи цієї інформації не мають, то і стягнути податки з особи не зможуть, хіба що особа сама задекларує наявність у неї криптовалюти і підтвердить проведення тих чи інших операцій (транзакцій) за її посередництва;

По-шосте, операції із криптовалютою неможливо відмінити, повернути назад ні за яких умов. Через це учасники ринку криптовалюти постійно попереджаються і фірмою-надавачем послуг із розміщення гаманця криптовалюти, і державою, і міжнародними

організаціями про необхідність обрання максимально складного паролю для входу до гаманця криптовалюти, і максимально захищеного зберігання як самого паролю, так і «ID гаманця».

ПИТАННЯ 3.

Правовий режим відносин із криптовалютою в Україні (на прикладі біткойну)

В Україні питання обігу криптовалют залишаються без чіткої відповіді щодо їх легітиматії. З одного боку згідно зі статтею 32 Закону України «Про Національний банк України» ***грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам.*** Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються [15]. З іншого боку, не зрозуміло чи є криптовалюта грошовою одиницею, грошовим сурогатом і засобом платежу. До того ж законодавством не передбачено покарання до власників криптовалют. Натомість у багатьох країнах світу можна не лише вільно обмінювати криптовалюту (зокрема біткойни) на місцеву або іноземну валюту, але й здійснювати операції з купівлі-продажу будь-яких товарів, робіт та послуг. У більшій чи меншій мірі операції з біткойнами отримали легалізацію в Австралії, Австрії, Болгарії, Бразилії, Ізраїлі, Канаді, КНР, Норвегії, Сінгапурі, США, Тайланді, ФРН, Хорватії, Швейцарії, Японії та ін.

В Україні НБУ на основі наведеної статті Закону України «Про Національний банк України» вказав, що біткойн не має правового статусу. Але внаслідок особливостей обігу біткойнів операції з ними в Україні проводяться щоденно. Українці купують, заробляють біткойни, розраховуються ними. А отже, постає питання щодо співвідношення українського законодавства із можливостями здійснення операцій із біткойнами.

У пункті 3.3 статті 3 «Кошти в Україні» Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» вказується, що гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків [16]. Тобто у цій нормі у більшій мірі ведеться мова про захист гривні та її винятковість, аніж про заборону інших платіжних засобів. У попередніх нормах – пунктах 3.1 та 3.2 вказується відповідно: «Кошти існують у готівковій формі (формі грошових знаків) або у безготівковій формі (формі записів на рахунках у банках)» і «Грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість» [16]. У нормі пункту 3.1 взагалі ведеться мова про те, що кошти можуть існувати у безготівковій формі – як варіант – формі записів на рахунках у банках. Криптовалюта за своєю суттю якраз і функціонує у формі запису, проте не у банку, а у комп'ютерній програмі. І саме на можливість цього вказується у Законі. Головне, на що слід звернути увагу, це те, що у наведених та інших нормах Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» не передбачено застосування покарання до порушників, ким і якими б вони не були – державами, підприємствами, установами, організаціями, зареєстрованими в Україні чи за її межами, громадянами України чи громадянами (підданими) інших держав.

Частиною першою статті 5 «Розрахунки» Закону України «Про валюту і валютні операції» задекларовано, що гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні, а у частині другій цієї статті визначено групи операцій, за якими можуть проводитися розрахунки в іноземній валюті, у гривні, а також у банківських металах [17]. Можливості проведення хоч якихось операцій хоча б у якомусь виді криптовалюти Закон не надає.

Як бачимо, серед норм наведених НПА найбільш новими є останні, оскільки Закон України «Про валюту і валютні операції»

було прийнято 21 червня 2018 року, тобто після початку і продовження кількарічної полеміки у суспільстві стосовно легалізації чи заборони проведення операцій із криптовалютою. Очевидно, що законодавець пристав на позицію НБУ, яка не змінилася із 2014 року. Саме цим роком датується Роз'яснення НБУ щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin, яким НБУ визнав біткойн як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства [18]. Сьогодні це роз'яснення має бути оновлене та уточнене, якщо не замінене іншим. Якщо його трактувати з точки зору «букви закону», то виходить що НБУ не визнає засобом платежу лише криптовалюту біткойн, а проти використання інших із більш ніж 2000 видів криптовалюти нічого не висловлює. Якщо ж розглянути ситуацію з точки зору «духу закону», то на прикладі біткойну НБУ визнає грошовим сурогатом криптовалюту будь-якого виду. Просто біткойн є першим і найбільш поширеним видом криптовалюти, акти з врегулювання відносин із якою є прецедентними по відношенню до інших видів криптовалюти. А отже, НБУ послідовно відстоює позицію стосовно невизнання криптовалюти законним видом платежу, а Верховна Рада погоджується із цією позицією при прийнятті законів.

Щодо загрози криптовалюти, рівно як і класичної іноземної валюти функціонуванню валюті національній, слід зазначити, що з часів античності, у середньовіччі та більш пізні часи право карбувати гроші й емітувати власну валюту підвищувало рівень того державного утворення, якому це вдавалося. За право випуску власних грошей боролися між собою держави, великі автономні утворення у складі держав, заможні феодала та великі об'єднання людей (зокрема і таємні чи напівтаємні організації). Емісіонер завжди має можливість випуску надлишку грошової маси для

забезпечення власних економічних потреб, а також для отримання конкурентної переваги над іншими. А будь-який конкурент у цій справі може бути визнаний ворогом. Тому і ситуація, в якій НБУ не допускає альтернативи і лише за собою залишає монопольне право на емісію грошей у державі та не дозволяє заходити на ринок держави іноземної валюти, багато у чому виглядає виправданою. Проте, можливо у чомусь допускаються перехили та не виправдані дії.

Середньовічна церква офіційно проголошувала, що бореться із відьомством та знахарством через конкуренцію у конкурсі за «душі віруючих», а насправді боролася за їхні гроші; керівництво деяких сучасних церков, сект та культів не визнає і забороняє інші у боротьбі за гроші наявних та потенційних віруючих чи сектантів; в ЄСР держава надто жорстко боролася із самогоноварінням (були відповідні статті у Кодексі про адміністративні правопорушення ЄСР та інших колишніх республік та навіть у Кримінальному кодексі ЄСР – стаття 149 «Виготовлення і збут самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення») не через турботу за здоров'я громадян, а через можливість втрати мільярдів рублів прибутків від необґрунтовано завищеної доданої вартості у ціні на одиницю алкогольної продукції [19, с. 294]. Такі приклади виглядають правдоподібними завдяки застосуванню згаданого методу порівняння. Проте цього разу порівнювати треба відносини не в історичному чи різногалузевому аспекті, а відносини зі ставлення щодо нормативного забезпечення обігу криптовалюти в Україні та інших державах [19, с. 295]. За загальним обсягом ВВП та з розрахунку ВВП на душу населення Україна сьогодні значно програє багатьом державам світу. Так, у 2018 році за даними МВФ ВВП України становив 124,603 млрд доларів США [20]. У таблиці 9.1 наведено місце у світі за обсягом ВВП у 2018 році кожної із названих вище у главі держав, де повністю чи частково дозволено законом проведення операцій із криптовалютою, а також України.

Таблиця 9.1

ВВП окремих держав світу за 2018 рік за даними МВФ
(складено за даними МВФ [20])

Місце серед держав світу	Країна	ВВП у млн доларів США
1	США	20 494 050
2	КНР	13 407 398
3	Японія	4 971 929
4	ФРН	4 000 386
9	Бразилія	1 868 184
10	Канада	1 711 387
12	Австралія	1 418 275
20	Швейцарія	703 750
26	Таїланд	487 239
27	Австрія	457 637
29	Норвегія	434 937
33	Ізраїль	369 843
35	Сінгапур	361 109
58	Україна	124 603
74	Болгарія	64 963
75	Хорватія	60 688

У таблиці держави розташовано за спаданням обсягу ВВП. Як видно, ВВП, менший за український, у 2018 році серед названих країн мали лише дві – Болгарія та Хорватія. Проте населення першої становить трохи більше, ніж 7 млн осіб, а другої – трохи більше, ніж 4 млн осіб.

Після наведення показників ВВП окремих держав можна провести їх порівняльний аналіз із загальними показниками капіталізації криптовалюти. Так, програма функціонування однієї лише криптовалюти біткойн передбачає досягнення піку капіталізації у кількості приблизно 42 млн. одиниць приблизно у 2032 році. Якщо умовно прийняти сьогоднішній курс одного біткойну за 11 тисяч доларів США та умовно прийняти, що максимальна емісія біткойнів

відбулася сьогодні, то капіталізація ринку лише цього виду криптовалюти становила б сьогодні більш ніж 462 млрд доларів США, тобто більше ніж трирічний ВВП України за 2018 рік. Як бачимо з таблиці, у Сінгапуру показник річного ВВП за 2018 рік є майже таким, як умовний показник капіталізації біткойнів. А отже, якщо для фінансової системи країн, розташованих у верхній частині наведеної таблиці (наприклад, США, КНР, Японії, ФРН і далі) світовий обсяг обігу біткойнів не становить серйозної загрози (до того ж власники криптовалюти є громадянами або підданими різних країн і здійснюють операції із криптовалютою у різних країнах), то для України легальний чи нелегальний вихід хоча б певної частки лише одного виду криптовалюти – біткойну на власний фінансовий ринок може становити загрозу. А така можливість цілком імовірна, оскільки Україна уже сьогодні входить до десятки (а на думку багатьох аналітиків і до п'ятірки) країн за рівнем обігу та «майнінгу» (генерування, вирахування, емісії тощо) криптовалюти.

Наведена інформація частково виправдовує ставлення НБУ до криптовалюти на прикладі біткойну, оскільки функціонування у державі будь-якої валюти (зокрема й електронної), альтернативної національній, є загрозою виконання основної функції НБУ.

Через необхідність захисту та підвищення курсу національної грошової одиниці НБУ послідовно відмовляється визнати криптовалюту законним засобом платежу. Наприкінці свого «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin» НБУ вказує, що «...міжнародне поширення таких платежів робить цю категорію послуг привабливою для протиправних дій, у тому числі відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму»; наголошує на несенні ризиків за використання в розрахунках «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin самими їх учасниками; та рекомендує громадянам використовувати послуги лише тих платіжних систем, систем розрахунків, які внесені НБУ до Реєстру платіжних

систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури [18]. Як видно із роз'яснення, НБУ не вважає криптовалюту засобами платежу, проте прямо і не забороняє проведення платежів у криптовалюті. Він лише попереджає їх учасників, що не буде захищати їхні права у випадку їх порушення іншими (зокрема й іноземними) учасниками відносин на ринку криптовалюті, а також рекомендує користуватися послугами відомих платіжних систем тощо. Виходячи із конституційного принципу «дозволено все, що не заборонено законом», громадяни та суб'єкти господарювання України не обмежені у можливості проводити операції за посередництва криптовалюти. А прив'язка до місця вказівкою у законах «в Україні», враховуючи віртуальний характер криптовалюти, виглядає нікчемною.

Сьогодні персональний та професійний склад Верховної Ради України серйозно змінився. І очевидно, що такі кардинальні зміни не є останніми. Тому складно прогнозувати які закони будуть прийняті або скасовані найближчим часом. Наприклад, зараз серйозно ведуться розмови про скасування ГК України, не дивлячись на його ефективну роботу протягом півтора десятка років...

Незрозуміле ставлення законодавця до дотримання конституційних принципів спостерігалось і раніше. Так, закріплене в Конституції правило дії «зворотної сили закону» в часі уже порушувалося стосовно суб'єктів господарювання коли законодавець обмежив у правах інвесторів на початку 2000-х років, а стосовно громадян буквально нещодавно, скасуванням дії «зеленого» тарифу для домашніх наземних сонячних електростанцій потужністю до 30 кВт. І обмежувальні норми було поширено законодавцем не лише до нових, а і до тих суб'єктів та людей, які вже здійснювали відповідну діяльність до прийняття таких норм. За два роки до цього нами вказувалося на можливість порушення правила «зворотної сили закону» у часі в операціях із криптовалютою. Одним із ризиків проведення операцій із криптовалютою нами

було визнано правовий ризик, що полягає у відсутності правового регулювання здійснення операцій із криптовалютами, рекомендації НБУ не проводити такі операції, покладання захисту законних інтересів на самих власників гаманців криптовалют, вказівкою на заборону їх використання в силу декількох норм у законодавстві і можливість застосування не названих прямо заходів відповідальності [12, с. 38]. Тому можливість застосування до порушників наведеної вище рекомендації НБУ реальних санкцій різногалузевої спрямованості може призвести до зниження інтересу з боку суб'єктів господарювання та заможних громадян.

Таким чином, **сьогодні ринок криптовалюти в Україні** (якщо вказівка «в Україні» може бути доречною при застосуванні до операцій в мережі Інтернет) **існує окремо від правового та фінансового поля держави**. Він і не дозволений, проте і не заборонений. Таким чином його статус нагадує статус ринку грального бізнесу, забороненого «де-юре» та працюючого «де-факто». Після заборони грального бізнесу у його учасників відпала необхідність сплачувати податки. А іншими словами – держава фактично надала податкові пільги гральному бізнесу. Зараз в КМУ знову заговорили про можливість відновлення легального статусу грального бізнесу, однією із важливих ліцензійних умов цієї діяльності визнавши її здійснення у приміщеннях п'ятизіркових готелів на території України. На нашу думку, це є виправданим. А учасники ринку криптовалюти в Україні ще і не розпочинали сплачувати податки. Тобто **тактика НБУ та держави загалом із захисту економічної безпеки від ризиків ринку криптовалюти, спрямована на ігнорування наявності останнього, навряд чи себе виправдає**. Скоріше навпаки. Учасники ринку криптовалюти, користуючись безподатковим режимом, кілька років отримують додаткові ресурси і накопичують статки у криптовалюті різних видів. І після досягнення певного рівня капіталізації та певної критичної кількості громадян і суб'єктів господарювання України – учасників ринку криптовалюти, вони можуть «вийти

назовні», активно купуючи різноманітні товари та ресурси на території України за криптовалюту, тим самим применшуючи вагу офіційної грошової одиниці і провокуючи інфляцію. І в цій ситуації виграють якраз «порушники» законодавства – підприємства та приватні особи, які не чекаючи на дозвіл держави, самотужки на власних ризик розпочали «майнінг» та купівлю-продаж криптовалюти. А тому з метою захисту законослухняних громадян та суб'єктів господарювання й інтересів самої держави стратегія і тактика НБУ, рівно як і держави загалом по відношенню до правового регулювання ринку криптовалюти повинна змінитися [19, с. 298–299].

Для підвищення доходів держави, регіонів, підприємств у таких регіонах та громадян України потрібно легалізувати, проте ефективно врегулювати ринок криптовалюти. На підтвердження цих слів необхідно навести приклад Грузії, яка ефективно застосовує технологію Блокчейн, завдяки чому набрала високі бали в Індексі реєстрації права власності. Це є прикладом того, як держава з колишнього СРСР, одного із найслабших регіонів світу з точки зору захисту права власності, змогла досягти значних успіхів, підтверджених International property rights index [20]. Але якщо у Грузії технологія Блокчейн використовувалася на державному рівні та рівні корпорацій, то в Україні 10 жовтня 2017 року у Верховній Раді було зареєстровано проєкт закону «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183 від 6 жовтня 2017 року. Оскільки вже більш ніж два роки цей проєкт не було винесено на голосування, тобто було проігноровано законодавцем, то виникає необхідність скоріше розробки нового проєкту, аніж аналізу та удосконалення цього.

У проєкті нового закону обов'язково має бути передбачено диференціацію операцій із криптовалютою, зокрема операцій із:

- 1) «майнінгу» (вирахування, видобутку, генерування, емісії тощо) криптовалюти;
- 2) зберігання на депозитних рахунках криптовалюти у крипто-банках;

- 3) обміну криптовалютами різних видів;
- 4) обміну криптовалютами на класичні валюти держав світу;
- 5) придбання товарів, робіт, послуг за криптовалюту [21, с. 134].

Виходячи із виду операцій, держава повинна запроваджувати їх регулювання та оподаткування. У такому випадку підприємства окремих регіонів зможуть диверсифікувати свої ризики та мати додаткові доходи. Застосування технології Блокчейн має позитивні приклади (приклад Грузії) та дозволить державі підвищити показники відкритості бізнесу та захисту права власності. Але така політика має поєднуватися із ефективним регулюванням, управлінням та контролем. Для планованості та наступальності названих процесів держава має сформувати відповідну політику із розбивкою на складові.

ПИТАННЯ 4.

Ризики здійснення операцій на ринку криптовалюти для резидентів України (на прикладі біткойну)

Перший ризик пов'язаний із можливим настанням серйозного катаклізму, коли на усій планеті Земля на декілька днів вимкнеться електроенергія; або ж навпаки, – із серйозним прогресом людських технологій, внаслідок яких люди одночасно в усьому світі втратять інтерес до комп'ютерів, мережі Інтернет тощо.

Другий ризик має економіко-правову природу. Його суть зводиться до того, що вартість будь-якої криптовалюти визначається співвідношенням попиту і пропозиції на неї. Можна інвестувати реальні гроші у криптовалюту, попит на яку не зросте, а навпаки зменшиться через її непопулярність або інші причини. Цей суто економічний ризик може викликатися юридичним, пов'язаним із тим, що держава легітимізує операції із криптовалютою,

але не усю, а лише якусь конкретну або ту, яку емітує (мається на увазі запустити програму із емісії та функціонування) сама. І передумови до підтримання цього ризику є – це можливість появи нової криптовалюти, зокрема за ініціативою держави чи впливової міжнародної фінансової організації.

Для проведення операцій із біткойнами особі необхідно створити електронний гаманець біткойнів. Це можливо зробити із будь-якого комп'ютеру, який має доступ до мережі Інтернет. Як правило, ця операція є безкоштовною. Електронний гаманець відкривається на певному ресурсі, власниками якого є особи або суб'єкти господарювання, зареєстровані найчастіше в якійсь офшорній зоні. Вони відкрито надають свою адресу й інші реквізити. Обов'язковою умовою відкриття електронного гаманця є погодження із запропонованими умовами договору приєднання. За цим договором фірма-надавач послуг з розміщення гаманця залишає за собою право в односторонньому порядку змінювати умови договору. На сьогодні, як правило, усі операції за посередництва електронного гаманця є безкоштовними. Проте у договорі прописано право фірми-надавача послуг з розміщення гаманця впроваджувати певні платні послуги. В обох випадках інформацію буде передано власникам гаманця на електронну пошту, адресу якої вони надають при реєстрації. Договір приєднання викладено на декількох аркушах англійською мовою. Переважна більшість умов договору сформульована таким чином, що особа погоджується із тим, що фірма-надавач послуг з розміщення гаманця не несе відповідальності за втрату власником гаманця паролю, укладання ним будь-яких угод і проведення будь-яких операцій, захист своєї інформації, пошкодження третіми особами комп'ютерних програм та обладнання власника гаманця тощо. Останнє має значення у зв'язку із тим, що після відкриття на певному комп'ютері електронного гаманця або проведення операцій із купівлі-продажу біткойнів чи за біткойни (навіть одноразово) ризик хакерської атаки на цей комп'ютер

підвищується у рази. Після реєстрації особа отримує «ID гаманця», що являє собою напис із сукупності латинських літер, цифр і тире. Цей «ID гаманця» відомий лише особі-власнику та (на наше переконання) фірмі-надавачу послуг з розміщення гаманця. Під час здійснення операцій особа отримує окремий рахунок на кожну нову операцію і контрагент не знає «ID гаманця». Цим забезпечується анонімність операцій із біткойнами. Крім «ID гаманця», який надається особі фірмою-надавачем послуг з розміщення гаманця, сама особа обирає собі пароль для входу, який повинен складатися із якомога більшої кількості символів (зазвичай особи, які планують проводити операції зі значною кількістю біткойнів, обирають пароль із не менш ніж 30 символів). Фахівці зі сфери комп'ютерних технологій не радять зберігати «ID гаманця» і особливо пароль у пам'яті підключеного до мережі Інтернет комп'ютеру. Найкращим вважається зберігання на паперовому носії або «холодне зберігання», тобто зберігання у пам'яті комп'ютера, не підключеного до мережі Інтернет. Отже, зберігання контрольної інформації в активному – підключеному до мережі Інтернет комп'ютері є ще одним ризиком для власника біткойнів. Цей ризик також має технологічну природу. Загрозу для власника гаманця біткойнів становлять дії третіх осіб [12, с. 36].

Схожим із попереднім є **ризик незаконної передачі третім особам інформації про «ID гаманця»** та пароль власника біткойнів самою фірмою-надавачем послуг з розміщення гаманця. Хоча на своїх сайтах і в договорі вона вказує, що не цікавиться паролем власника біткойнів, все одно виникають серйозні сумніви щодо цього.

Вагомим **правовим ризиком** для власника біткойнів в Україні є **невизначеність органів законодавчої та виконавчої влади стосовно законності операцій із біткойнами**, на що вказувалося у попередньому підрозділі. Тобто правовий ризик для власника біткойнів (криптовалюти взагалі) в Україні має дві складові. Перша

полягає у тому, що у випадку суперечливої ситуації, пов'язаної із незаконним заволодінням чужими біткойнами, власнику не доводиться розраховувати на юридичну допомогу держави. Другу складову юридичних ризиків буде розкрито нижче.

На сьогодні багато громадян України та суб'єктів господарювання проводять операції з біткойнами. Через їх анонімність переважна більшість інформації є невідомою. Інформація про них стає відомою іншим (зокрема державі) або у випадку її оприлюднення самими власниками біткойнів, або через втрату власниками гаманців біткойнів «ID гаманця» і пароллю, або внаслідок повідомлення інформації правоохоронним чи іншим органам банками, біржами біткойнів та іншими фінансовими інститутами. Слід зазначити, що сьогодні як мінімум один український комерційний банк надає послуги з купівлі-продажу біткойнів за гривні і долари США, беручи певну комісію за посередництво у цих операціях. Проте для проведення цієї операції потрібно зареєструватися, тобто передати банку свої персональні дані вкупі з електронною адресою. А отже, у цьому випадку пропадає одна із основних властивостей операцій із біткойнами – анонімність. Ризик для власників біткойнів полягає саме у невизначеності правового режиму операцій із криптовалютою [12, с. 36]. Так, у випадку розкриття інформації про власні накопичення у біткойнах публічною особою, наприклад, чиновником чи народним депутатом, держава зможе отримати дані про транзакції з купівлі-продажу біткойнів з точністю до секунди. Зрозуміло, що у випадку запровадження покарання за здійснення операцій на ринку криптовалюти, на основі принципу відсутності зворотної дії закону, що погіршує становище особи, до неї санкції застосовані не будуть. Проте можуть бути запроваджені заходи перевірки походження грошей, за які купувалася криптовалюта, негативна реклама у ЗМІ тощо.

І навпаки, у випадку повної легалізації і легітимації Україною операцій на ринку криптовалюти з певної календарної

дати держава може відкрито називати порушниками тих осіб, хто проводив такі операції до цієї дати. І тут ризик для власника біткойнів полягає у можливості застосування подвійних стандартів з боку окремих державних органів чи посадових осіб (наприклад, «цей «наш» – про нього нічого не скажемо; а цей «чужий» – треба щоб в усіх ЗМІ пройшла інформація, що він є порушником закону та ще й отримав величезні «нетрудові доходи» від купівлі біткойнів»).

Таким чином, при розкритті цього питання наведено основні юридичні та інші (економічні, технічні, організаційні тощо) ризики проведення операцій із біткойнами для їх власників – громадян і суб'єктів господарювання України:

- **технологічний ризик**, що полягає у можливості добровільної або насильницької відмови людської цивілізації від сучасних комп'ютерів та/або технологій Інтернет;

- **економіко-правовий ризик** полягає у можливості падіння попиту на криптовалюту через підвищення попиту на реальні товари, економічну кризу, війну тощо, або через заборону державою однієї і появу нової криптовалюти;

- **технологічний ризик**, що полягає у можливості заволодіння сторонніх осіб інформацією про «ID гаманця» і пароль, у т.ч. у можливості передачі цієї інформації третім особам фірмою-надавачем послуг з розміщення гаманця; у можливості пошкодження програмного обладнання або самого комп'ютера власника гаманця; у можливості банальної втрати і не відновлення «ID гаманця» та/або паролю його власником;

- **юридичний ризик**, що полягає у відсутності правового регулювання здійснення операцій із криптовалютами, рекомендації НБУ не проводити такі операції, покладання захисту законних інтересів на самих власників гаманців криптовалют, вказівкою на заборону їх використання в силу декількох норм у законодавстві і можливість застосування не названих заходів відповідальності.

Громадяни і суб'єкти господарювання України повинні самостійно вирішувати питання чи здійснювати операції із криптовалютою, зокрема біткойнами, проте мати на увазі описані ризики. Однак незважаючи на названі ризики операцій із криптовалютою для резидентів України на сьогодні існує декілька перспектив щодо розвитку ринку криптовалют в Україні. Вони потребують окремого розгляду.

ПИТАННЯ 5.

Перспективи розвитку ринку криптовалют для України

Як нами зазначалося раніше, держава прямо втручається у ринкову економіку, що є позитивом. Нею у ГК України визначено сфери та галузі виробництва, в яких здійснюється державний нагляд (контроль) за господарською діяльністю, а також визначено принципи, спрямовані на захист суб'єктів, діяльність яких контролюється [22, с. 102]. І це є нормою сучасного господарювання. У випадку легітимзації операцій із криптовалютою держава в особі своїх органів має здійснювати контроль та нагляд за усіма операціями. Але ж ці органи повинні бути спроможними на таку діяльність – мати у своєму складі технічний арсенал та фаховий потенціал.

Найбільш важливими рисами операцій із криптовалютою є їх відкритість та анонімність. У цьому випадку наведені ознаки не є антонімами, оскільки розуміються у різних площинах діяльності. Мається на увазі наступне. Якщо людина чи підприємство здійснюватиме будь-які операції із криптовалютою, то ці операції можна буде побачити на екрані монітору будь-якого комп'ютеру у світі, під'єданого до мережі Інтернет. Цим характеризується ознака відкритості. Проте абсолютна більшість або навіть і усі світові користувачі мережі Інтернет крім самого учасника відносин та його контрагента не дізнаються кому саме належить той чи інший

рахунок. На екрані монітору у відкритому доступі будуть вказані суми у криптовалюті та (можливо) у певній класичній валюті, а також значна сукупність букв, цифр і знаків, що позначають певний рахунок у криптовалюті. При бажанні можна відслідкувати значну кількість операцій за участю власника певного рахунку, проте саме ім'я чи назву власника взнати так і не вдасться. Цим характеризується ознака анонімності.

А тому класичні (СБУ, прокуратура, МВС, фіскальна служба та ін.) та новоутворені (НАБУ, НАЗК, ДБР та ін.) **державні органи зможуть дізнатися про діяльність певної людини чи суб'єкта господарювання на ринку криптовалюти лише трьома шляхами:**

- 1) після добровільного повідомлення людиною чи керівництвом підприємства про організацію та здійснення діяльності на ринку криптовалюти;
- 2) від фахівців найвищої кваліфікації у сфері Інтернет-технологій;
- 3) оперативним шляхом [21, с. 135].

Найбільш вірогідними способами одержання інформації для контролюючих державних органів є перший і третій із наведених у попередньому абзаці. Третій спосіб може бути достатньо ефективним, оскільки на великому підприємстві працює значна кількість співробітників. Також цей спосіб можливо застосовувати при перевірках та порівнянні споживання електричної енергії підприємством. Звичайно, якщо обладнання для «майнінгу» криптовалюти займає лише декілька квадратних метрів площі великого гірничого чи металургійного підприємства, то виявити наявність такого обладнання через кількість спожитої енергії буде практично неможливо. Але у цьому випадку у великого підприємства нівелюється економічний інтерес такої діяльності. Додатковий або альтернативний вид діяльності має бути хоча б у певних пропорціях співставним основному. В іншому випадку немає сенсу ним займатися.

Для того, щоб підприємства України отримали право офіційно працювати та заробляти на ринку криптовалюти та обов'язок сплачувати податки від здійснення певних операцій чи від отриманих від них доходів, потрібна державна легітимація такої діяльності та операцій. А тому держава має підійти до питання з обґрунтованим законопроектом, проробленим комплексно, з урахуванням інтересів усіх потенційних учасників економічних відносин на ринку криптовалюти.

У попередніх монографічних роботах нами уже пропонувався державі комплекс заходів із поступового відкриття та легітимації ринку криптовалюти, що складається із п'яти етапів [19, с. 300–306; 21, с. 136–141].

На першому етапі держава може нагадати державним службовцям їхнє зобов'язання подавати інформацію про наявність коштів у криптовалюти у них або їхніх близьких родичів із підвищенням відповідальності за невиконання чи неналежне виконання такого зобов'язання. Аналогічне зобов'язання держава може застосувати і по відношенню до підприємств, які будуть зобов'язані сплачувати податки. Завдяки цьому частина ринку криптовалюти добровільно відкриється державі. Тим більше, що проста наявність ID-гаманця криптовалюти, навіть із певною сумою її одиниць, не може бути одразу об'єктом оподаткування. Натомість страх через можливість отримання такої інформації державою оперативним чи іншим шляхом із загрозою зазнання певних санкцій чи втрати посади для керівника підприємства чи посадової особи сприятиме добровільному розкриттю інформації. Стосовно підприємств у великому промисловому регіоні страх керівництва може зумовлюватися можливістю витоку інформації від значної кількості осіб, задіяних в обслуговуванні комп'ютерного обладнання, та членів їхніх родин. Таким чином у КНР контролюючі органи дізнаються про наявність у громадян криптовалюти безпосередньо від них самих, оскільки свою справу роблять можливість застосування

до порушників надто жорстких санкцій та частковий контроль державою мережі Інтернет. Очевидно, що таким же шляхом іде РФ та деякі інші країни, в яких частково обмежуються права та свободи людини. Зрозуміло, що в Україні в силу історичних, ментальних та політичних особливостей свобода Інтернету залишиться, проте підвищення санкцій може все ж таки зробити свою справу [19, с. 300–301]. Ті ж керівники та власники майна підприємств (особливо державних підприємств та підприємств із часткою державного майна) часто є представниками органів влади – законодавчої або виконавчої. І репутація законотворців, які самі порушують закон, не стане їм у нагоді на майбутніх виборах та може бути підставою втрати статусу і повноважень до них. Тому вони робитимуть можливе аби офіційно заявити про свою дозволену або частково дозволену законодавством діяльність.

На другому етапі (можливо одночасно із першим) держава може запровадити оподаткування операцій із «майнінгу» криптовалют. У цьому випадку підприємства, які офіційно здійснюватимуть таку діяльність, ще й відчуватимуть себе корисними для держави та регіону. Нами проводилося порівняння класичної господарської діяльності із «майнінгом» [23] і неодноразово пропонувалося запровадити оподаткування діяльності з «майнінгу» [14; 24]. І дійсно, із п'яти ознак, що характеризують економічну сутність в якості правосуб'єктного утворення, чотири у повній мірі притаманні «майнерам», а п'ята ознака носить у більшій мірі суб'єктивний характер. Ця ознака господарської діяльності автоматично стане притаманна «майнерам» у випадку легітимації такої діяльності державою. Діяльність «майнерів» криптовалюти та інших учасників ринку криптовалюти в Україні здійснюється у сфері суспільного виробництва і спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. А тому для визнання її господарською не вистачає лише волі законодавця щодо зняття

заборони та запровадження правової регламентації операцій із криптовалютою. Подальший розвиток господарського та іншого законодавства повинен спрямовуватися на введення зобов'язань із реєстрації «майнерів» криптовалюти в якості СПД, запровадження ліцензування їх діяльності, оподаткування доходів від неї, нормативного визначення заходів відповідальності до порушників і забезпечення повноцінного державного регулювання і стимулювання такої діяльності за посередництва основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, названих у частині 2 статті 11 Господарського кодексу України, та інших [23, с. 173]. До операцій з «майнінгу» слід запровадити і проходження процедури ліцензування. Приписами або підставами до цього мають стати високий ступінь рентабельності такого виду діяльності, а також високий рівень соціальної значущості та соціальної безпеки, пов'язаний із постійною роботою електричних приладів та споживанням значної кількості електроенергії, що становить загрозу протипожежній безпеці. Через високий рівень соціальної значущості та наявність загроз стабільності функціонування національної грошової одиниці України органом ліцензування діяльності із «майнінгу» має бути визначена СБУ. Хоча така наша пропозиція є дискусійною, і держава може визнати органом ліцензування і будь-який інший центральний орган виконавчої влади – міністерство, комітет, комісію тощо.

На користь запровадження ліцензування та оподаткування операцій із «майнінгу» свідчить можливість держави ефективно виявляти та контролювати діяльність «майнерів». Нами зазначалося, що одним із головних аргументів на користь визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності та запровадження оподаткування доходів, отриманих від цієї діяльності, є можливість забезпечення ефективного виявлення осіб та суб'єктів господарювання, які цим видом діяльності займаються. Фіскальні органи, орган ліцензування (майбутній) – СБУ, правоохо-

ронні органи можуть зробити це через показник дуже високого рівня споживання електроенергії [14, с. 56]. Тобто виявити підприємство, яке здійснює «майнінг» криптовалюти можливо оперативним шляхом (що набагато простіше у порівнянні із виявленням приватного «майнера»), а також через вибірковий контроль його витрат на електроенергію.

Нами також вказувалося, що запровадження оподаткування операцій із видобутку («майнінгу») криптовалюти має відбуватися шляхом внесення доповнень до Податкового кодексу України, а ставку податку на прибуток пропонувалося визначити такою ж, як і для переважної більшості видів господарської діяльності [14, с. 56]. Разом із цим нами вказувалося, що до порушників можуть бути застосовані норми Кримінального кодексу України (зокрема, статті 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)») та/або норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (зокрема, статей 163-1; 163-2; 163-3; 163-4) [14, с. 56]. А сьогодні до зазначеного слід запропонувати посилити адміністративну та кримінальну відповідальність, наприклад, визначивши як кваліфікуючу ознаку правопорушення чи злочину спосіб їх вчинення – «операції на ринку криптовалюти». А для заохочення та підтримки «майнерів» у комплексі із цим можна запровадити короткотермінові (до одного року) «податкові канікули» [24, с. 119]. В якості кваліфікуючої ознаки до вини злочинця чи правопорушника можна визнати наявність у нього керівної посади у структурі підприємства або володіння певною часткою його майна, якщо ухилення від сплати податків скоюється «майнером» – підприємством. Така можливість сприятиме посиленню відкритості.

На третьому етапі держава може запровадити оподаткування операцій із обміну криптовалюти на гривню чи іноземну валюту (у цьому випадку слід мати на увазі законодавство України, згідно з яким єдиним платіжним засобом в Україні є гривня), а також оподаткування операцій із купівлі-продажу товарів, робіт чи послуг

за криптовалюту. У цьому випадку ставка податку має бути невеликою (краще значно меншою від одного відсотка від суми транзакції), а покарання максимально жорстким. Але перед реалізацією цього етапу держава має ретельно порахувати і визначитися які саме операції оподатковувати. На перший погляд уявляється, що тут має бути застосовано суб'єктний та територіальний критерій. Тобто оподатковуватися повинні операції за участі громадян України та суб'єктів господарювання, зареєстрованих в Україні, – резидентів; а також операції з купівлі товарів, робіт, послуг, що знаходяться, виконуються чи надаються на території України. Але можуть бути застосовані й інші критерії. Ці питання потребують додаткового осмислення, зокрема і з точки зору узгодження із законодавством про обіг іноземної валюти та іншим, чому й винесені на третій етап.

На четвертому етапі держава може піднімати питання щодо контролю (хоча б часткового) та оподаткування діяльності фірм – надавачів послуг з відкриття та обслуговування ID-гаманців криптовалюти, крипто-банків та крипто-бірж. Але ці питання потребують ще більш тривалого та ґрунтовного дослідження й обґрунтування. Як правило, такі фірми географічно розташовані за межами України та не є резидентами України. Тому питання співпраці із ними або контролю їх діяльності з боку держави – достатньо далека перспектива [19, с. 303].

І нарешті, **на п'ятому етапі** (може реалізовуватися одночасно із третім чи четвертим) держава може здійснити випуск одного чи декілька власних проєктів на ринку криптовалюти світу – розробити і запустити програму та провести емісію нового одного, а краще декількох, виду/видів криптовалюти. Гіпотетично зробити це сьогодні може будь-яка держава, її орган, громадська організація, суб'єкт господарювання, особа чи група осіб, яка має достатні знання та глибокі навички програмування та роботи в мережі Інтернет. Як вказувалося вище, сьогодні у світі функціонує вже більш ніж

2000 видів криптовалюти. Переважну більшість із них будь-яка особа із достатніми знаннями, навичками та технічним забезпеченням може «майнити» (програма функціонування окремих видів криптовалюти не передбачає можливості «майнінгу», а емісія здійснюється комп'ютерною програмою у запрограмовані строки), й абсолютно усі з них будь-яка особа може обмінювати на інші види криптовалюти чи класичні валюти держав світу. Життєздатність криптовалюти певного виду, рівно як і вартість її одиниці, залежить від попиту на неї. А тому нові види криптовалюти навряд чи одразу будуть користуватися попитом без додаткової сторонньої підтримки та реклами. Таку підтримку і рекламу має забезпечити держава [19, с. 304]. З іншого боку, потужне підприємство, що має значну кількість асоційованих та дочірніх підприємств, може з легкістю розробити програму, забезпечити випуск власного виду криптовалюти, і, найголовніше, забезпечити його підтримку та рекламу на рівні, не нижчому, ніж це зробила б держава.

Зрозуміло, що після запуску програми функціонування нового виду криптовалюти держава або будь-які інші особи, не зможе контролювати її емісію. Єдине, що зможе, так це придбати значну кількість одиниць нової валюти при першій емісії за відносно невеликі гроші в надії, що на неї буде значний попит і підвищиться ціна. А для сприяння зростанню попиту на власну криптовалюту доцільно у місцях ділової активності в межах країни (а краще і за її межами) встановити термінали, розраховані на купівлю криптовалюти за готівкові гроші і навпаки. При цьому ще більш ефективним буде залучення значної кількості фахівців-консультантів, які знаходяться в одному приміщенні із терміналами і допомагатимуть потенційним власникам криптовалюти і користувачам ID-гаманцями у здійсненні операцій з відкриття таких гаманців та купівлі-продажу (для прикладу, це можуть бути приміщення обласних відділень НБУ і великих комерційних банків (у першу чергу державних), а фахівці-консультанти – економістами або касирами;

а можливо – адміністративні приміщення великого підприємства, а фахівці-консультанти – співробітниками його бухгалтерії). У випадку проведення операцій із купівлі-продажу криптовалюти, укладання угод із розрахунку криптовалютою через державні термінали, держава зможе заробляти свій відсоток від операції й автоматично стягувати суми податків. Але у будь-якому випадку і для запровадження нового виду криптовалюти, і для оподаткування операцій із нею, і для організації реєстру власників криптовалюти потрібна значна кількість високоякісних програмістів [13, с. 62].

Запровадити нову власну криптовалюту, як уже зазначалося, може і будь-яке підприємство, яке має у своєму складі значну кількість високоякісних програмістів та великі технічні потужності. У випадку запуску програми нової криптовалюти значну кількість її одиниць на перших етапах емісії за відносно невеликі гроші можуть власники майна/акцій та працівники самого підприємства. Це доцільно робити саме у цей момент – обсяг емісії найвищий; нова криптовалюта невідома широкому загалу і має низьку вартість, зокрема і через високий ризик щодо її незатребуваності у майбутньому ринком криптовалюти. Пізніше рекламу нового виду криптовалюти може проводити саме підприємство. Ним же можуть бути встановлені криптомати і підготовлені фахівці, що будуть навчати та консультувати працівників та інших потенційних та реальних власників їхньої криптовалюти...

Заборона або фактична nereкомендація НБУ щодо участі українських підприємств та громадян в операціях на ринку криптовалюти частково є виправданою. Цей ринок може загрожувати як національній грошовій одиниці України – гривні, так і банківській системі регіонів і країни, так і взагалі економіці країни. Проте політика повного ігнорування операцій із криптовалютою не принесе державі та окремим підприємствам додаткового

доходу. Тому держава в особі того ж НБУ, інших своїх органів може спробувати стати провідним гравцем, а в ідеалі – монополістом на ринку криптовалюти. При цьому держава може спочатку легалізувати операції із криптовалютою для громадян та суб'єктів господарювання, поступово отримати інформацію про користувачів та «майнерів», а пізніше оподатковувати окремі види цієї діяльності чи окремі операції або надлишковий продукт, валовий дохід чи прибуток.

Раніше і зараз нами запропоновано **заходи, орієнтовані на застосування комплексного державного підходу до регулювання відносин на ринку криптовалюти**, який має визначатися обґрунтованістю та наступальністю і складатися із **п'яти наступних етапів**:

I) запровадження обов'язкового декларування державними службовцями наявності у них та близьких родичів криптовалюти та проведення операцій із нею у комплексі із посиленням відповідальності за невиконання цією вимоги;

II) запровадження оподаткування операцій із «майнінгу» криптовалюти;

III) запровадження оподаткування операцій із обміну криптовалюти на гривню чи іноземну валюту, а також оподаткування операцій із купівлі-продажу товарів, робіт чи послуг за криптовалютою;

IV) вирішення питання щодо контролю (хоча б часткового) та оподаткування діяльності фірм – надавачів послуг з відкриття та обслуговування ID-гаманців криптовалюти, крипто-банків та крипто-бірж;

V) реалізація державою одного чи декількох власних проєктів на ринку криптовалюти світу – розробка і запуск програм декількох нових видів криптовалюти із їх законодавчою, технічною, технологічною, організаційною підтримкою [19, с. 306].

Реалізувати заходи із системи стратегічного державного підходу щодо поступової легалізації ринку криптовалюти буде простіше після розподілу цього ринку на окремі частини – сегменти. Такий поділ нами було запропоновано реалізувати шляхом **виділення наступних операцій із:**

- 1) «майнінгу» (вирахування, видобутку, генерування, емісії тощо) криптовалюти;
- 2) депозитних операцій з криптовалютами за посередництва крипто-банків;
- 3) операцій з обміну криптовалют різних видів;
- 4) операцій з обміну криптовалют на класичні валюти держав світу;
- 5) операцій із придбання товарів, робіт, послуг за криптовалюту [19, с. 305–306].

Підприємства, для яких діяльність на ринку криптовалюти може бути страхуванням від ризиків та загроз основному (промисловому) виду діяльності, можуть стати важливими учасниками відносин на ринку криптовалюти. При цьому такі підприємства можуть бути не лише покупцями криптовалюти. Їх технічні, технологічні та трудові ресурси і потужності можуть бути активно та ефективно застосовані для видобутку («майнінгу») криптовалюти (після офіційного визнання державою легальним такого виду діяльності). І ці ж потужності у комплексі із інтелектуальним потенціалом фахівців підприємства з комп'ютерних технологій мають бути застосовані для розробки і запуску програми нового виду криптовалюти. Підприємство на перших етапах може скупити значну частину одиниць цієї криптовалюти та провести його рекламу, а пізніше цей новий вид криптовалюти робитиме рекламу підприємству та власне промисловому регіону та надасть можливість підприємству заробити гроші.

Названі етапи пропонованого комплексного державного підходу не є остаточними, потребують свого розвитку та оформлення у повноцінну державну програму з визначенням цілі, завдань, виконавців, контролерів, строків, засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання – виконавців та засобів державної підтримки громадян – виконавців, джерел та розмірів фінансування тощо.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Поняття та розуміння криптовалюти.
2. Історична характеристика функціонування криптовалюти.
3. Емісія криптовалюти, види програм функціонування криптовалюти.
4. Відносини Національного банку України, КМУ із програмами функціонування криптовалюти.
5. Характеристика договорів про відкриття гаманця криптовалюти. Права й обов'язки учасників.
6. Характеристика «майнінгу» (видобутку) криптовалюти. Правовий режим «майнінгу» і правовий статус «майнерів».
7. Технологічні, технічні, економічні, юридичні та інші ризики здійснення операцій із криптовалютою.
8. Можливість легітимації операцій із криптовалютою в Україні.
9. Оподаткування операцій із криптовалютою в окремих державах світу: можливості для України.
10. Пропозиції вчених і законотворців щодо легітимації «майнінгу» (видобутку) криптовалюти.
11. Порівняння видобутку, генерування, вирахування, «майнінгу» криптовалюти і легітимними видами господарської діяльності.
12. Порівняння відносин на ринку криптовалюти із відносинами у сфері грального бізнесу.
13. Правовий режим відносин на ринку криптовалюти в окремих економічно розвинених державах Європи, Азії та Америки.

14. Характеристика можливих механізмів та напрямів легітимації відносин на ринку криптовалюти в Україні.

15. Наявна та потенційна відповідальність за правопорушення серед учасників ринку криптовалюти.

Тема 10

Правове регулювання господарських відносин у біржовій сфері та на фондовому ринку

- 1. Особливості господарських відносин за участі товарних бірж.**
- 2. Особливості господарських відносин за участі фондових бірж.**
- 3. Поняття та особливості здійснення господарювання на ринку цінних паперів.**

ЦІЛЬ ЗАНЯТТЯ – ВИЗНАЧИТИ ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ТОВАРНИХ ТА ФОНДОВИХ БІРЖ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕМІСІЇ І КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ.

ПИТАННЯ 1.

Особливості господарських відносин за участі товарних бірж

Перші у світовій історії товарні біржі з'явилися ще в епоху античності. Тоді торгівля велася переважно правом на товар, який фізично існував, проте знаходився не у приміщенні біржі. Форвардних чи ф'ючерсних контрактів, тобто контрактів на товар, який буде, наприклад, вирощений чи виготовлений через певний проміжок часу, давні греки не знали. Найчастіше товар міг знахо-

дитися у порту міста Пірей, а товарна біржа – на відстані марафонської дистанції у місті Афіни.

На сучасних товарних біржах торги ведуться переважно правом на товар, якого на момент торгів ще фізично не існує.

Основним НПА, що регулює відносини за участі товарних бірж, є Закон України «Про товарну біржу» від 10 грудня 1991 року № 1956-XII.

Товарна біржа – організація, що об'єднує суб'єкти господарювання і громадян, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій.

Товарна біржа є некомерційною організацією. Прибуток отримують члени біржі.

Товарна біржа здійснює свою діяльність за принципами:

- рівноправності учасників біржових торгів;
- застосування вільних (ринкових) цін;
- публічного проведення біржових торгів.

Права товарної біржі:

■ встановлювати відповідно до Закону України «Про товарну біржу» та чинного законодавства України власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів. Це право є важливим з точки зору самостійності та незалежності товарної біржі від інших суб'єктів господарювання та органів господарського керівництва;

■ створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них. Для забезпечення своєї основної

діяльності товарна біржа може утворювати внутрішньогосподарські структурні підрозділи. Зрозуміло, що основні локальні акти, на основі яких вони діятимуть, затверджуватимуться керівними органами товарної біржі;

■ **розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти.** Це право надано з метою спрощення та оптимізації роботи біржі;

■ **зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня відхиляються більше ніж на визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір.** Це право є специфічним. Завдяки йому біржа страхує себе і клієнтів від можливих помилок своїх аналітиків, а також від різких змін кон'юнктури ринку. Так, якщо аналітики розраховували, що вартість тонни певної продукції має бути в межах від 3000 гривень до 3400 гривень, а протягом торгів вартість стала нижчою від 3000 гривень чи вищою від 3400 гривень, то це означає, що або помилилися і невірно врахували роль усіх факторів, що впливають на вартість, або на регіональних та/або світових ринках сталася якась серйозна подія. У таких випадках біржа може зупинити торгівлю, а відновити її з урахуванням уточнення вартості;

■ **встановлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, плату за послуги, що надаються біржею.** Оскільки товарна біржа є некомерційною організацією, то їй треба за рахунок чогось оплачувати комунальні послуги, зарплату співробітникам, проведення рекламних акцій, друк та поширення аналітичних і довідкових матеріалів;

■ **встановлювати інші грошові збори.** Товарна біржа має право встановлювати й інші грошові збори для членів, учасників торгів та інших учасників біржових відносин, керуючись принципом «дозволено усе, що не заборонено законом». Питання лише у тому, щоб не втратити клієнтів;

■ **встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, штрафи та інші санкції за порушення статуту біржі та біржових правил.**

Без визначення правопорушень та встановлення відповідальності за їх вчинення навряд чи можна забезпечити порядок на біржі, особливо під час проведення торгів та оформлення їх результатів;

■ **засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах.** З метою дотримання принципу справедливості та неупередженості під час виникнення спорів товарною біржею можуть утворюватися арбітражні комісії;

■ **укладати міжбіржові угоди з іншими біржами, мати своїх представників на них, у тому числі на біржах, розташованих за межами України.** Це право у випадку його реалізації дозволяє товарній біржі своєчасно дізнаватися про зміни у цінній політиці чи ринковій кон'юктурі певного товару чи продукції, особливо важливим є отримання інформації з торгів на біржах в інших державах;

■ **вносити в державні органи пропозиції з питань, що стосуються біржової діяльності.** Такого права не позбавлені й усі інші громадяни, суб'єкти господарювання, громадські та інші організації. Проте найбільш актуальними та вагомими з точки зору вдосконалення біржової діяльності пропозиції можуть бути надані саме товарними біржами;

■ **видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні і рекламні видання.** За рахунок реалізації цього права товарна біржа може залучати нових клієнтів;

■ **здійснювати інші функції, передбачені статутом біржі.** Наведений перелік прав товарної біржі не є виключним. Вони мають і інші права, визначені нормами загального та спеціального господарського законодавства, а також визначені принципом «дозволено усе, що не заборонено законом».

Обов'язки товарної біржі:

- **створення умов для проведення біржової торгівлі.** Це перше і основне зобов'язання товарної біржі. Без створених умов біржові торги не відбудуться;
- **регулювання біржових операцій.** Внутрішніми актами товарна біржа визначає правила біржових операцій. На їх основі проводяться торги та укладаються угоди на товарній біржі;
- **регулювання цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що допускаються до обігу на біржі.** Товарна біржа через збільшення чи зменшення пропозиції товару може впливати на зниження чи підвищення цін на певний товар;
- **надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг.** Цей обов'язок вимагає від біржі приділення уваги до членів та відвідувачів, а також потребу у несенні витрат на рекламні та інформаційні матеріали тощо;
- **збір, обробка і поширення інформації, пов'язаної з кон'юнктурою ринку.** Без якісного дотримання цього обов'язку товарна біржа просто не зможе працювати.

Засновувати товарну біржу можуть будь-які громадяни, яким не заборонено бути засновниками суб'єктів господарювання (комерційних чи некомерційних), зокрема не державні службовці, а також суб'єкти господарювання, компетенція яких дозволяє їм це робити.

Товарна біржа діє на основі статуту.

У статуті товарної біржі визначається:

- найменування та місцезнаходження біржі;
- склад засновників;
- предмет і цілі діяльності біржі;
- види фондів, що утворюються біржею, та їх розміри;

- органи управління біржею, порядок їх утворення та компетенція, організаційна структура біржі;
- порядок прийняття у члени біржі та припинення членства;
- права та обов'язки членів біржі та біржі перед третіми особами, а також членів біржі перед біржею та біржі перед її членами;
- порядок і умови застосування санкцій;
- майнова відповідальність членів біржі;
- порядок припинення біржі.

Наведений перелік не є виключним. За необхідності у ньому може зазначатися й інша інформація.

Загальні збори членів товарної біржі – вищий орган її управління.

Ними обираються:

- **Біржовий комітет (рада біржі)**, що здійснює управління біржею у період між загальними зборами членів товарної біржі
- **Контрольна (ревізійна) комісія**, що є контролюючим органом товарної біржі

Компетенція та повноваження комітету і комісії визначаються статутом товарної біржі.

Для управління товарною біржею та забезпечення її функцій на біржі створюються виконавча дирекція та **спеціальні підрозділи**:

- розрахункова палата;
- біржовий арбітраж;
- котирувальна комісія;
- інші підрозділи і допоміжні служби, необхідні для діяльності біржі.

Діють на основі положень, що затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або уповноваженим ними органом.

Правила біржової торгівлі затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або органом, ними уповноваженим.

У правилах біржової торгівлі визначається:

- строк та місце проведення біржових операцій;
- склад учасників біржових торгів і сукупність вимог, що ставляться до них;
- порядок здійснення та реєстрації біржових операцій;
- порядок визначення та розмір плати за користування послугами біржі;
- відповідальність учасників та працівників біржі за невиконання або неналежне виконання правил біржової торгівлі;
- інші положення, встановлені органами управління біржі.

**Біржова операція – угода,
що відповідає сукупності зазначених нижче умов:**

- а)** якщо вона являє собою купівлю-продаж, поставку та обмін товарів, допущених до обігу на товарній біржі;
- б)** якщо її учасниками є члени біржі;
- в)** якщо вона подана до реєстрації та зареєстрована на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня.

Біржові операції дозволяється здійснювати тільки членам біржі або брокерам.

Брокери є фізичними особами, зареєстрованими на біржі відповідно до її статуту, обов'язки яких полягають у виконанні доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій шляхом підшукування контрактів і поданні здійснюваних ними операцій для реєстрації на біржі.

Не можуть бути предметом біржової торгівлі речі, визначені індивідуальними ознаками, якщо вони не продаються як партія, а також будь-які вживані товари, включаючи транспортні засоби, та капітальні активи. Таке обмеження не поширюється на майно, яке відчужується з податкової застави, а також майно, конфісковане відповідно до закону.

ПИТАННЯ 2.

Особливості господарських відносин за участі фондових бірж

Якщо на товарній біржі здійснюється торгівля товарами, а точніше – правами на товар, то на фондовій біржі здійснюється торгівля цінними паперами. Товарна біржа є некомерційною організацією, прибуток від діяльності на якій отримують засновники та члени біржі. Фондова біржа є повноцінним суб'єктом підприємництва, яка створюється і діє з метою отримання прибутку. Проте прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками).

Відносини між учасниками торгів на фондовій біржі регулюються **Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року № 3480-IV**.

Фондова біржа – суб'єкт господарювання, що утворюється та діє в організаційно-правовій формі АТ, ТОВ або дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами, та провадить свою діяльність відповідно до законодавства.

Згідно із положеннями статті 21 **«Утворення фондової біржі та права її членів»** Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок»:

– фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі АТ або ТОВ, та провадить свою діяльність

відповідно до ЦК України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок»;

– фондова біржа утворюється не менше ніж 20 засновниками – торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 відсотків статутного капіталу фондової біржі;

– фондова біржа має право провадити діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку з моменту отримання ліцензії НКЦПФР;

– членами фондової біржі можуть бути виключно торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку та взяли на себе зобов'язання виконувати всі правила, положення і стандарти фондової біржі;

– кожний член фондової біржі має рівні права щодо організації діяльності фондової біржі як професійного учасника фондового ринку.

Фондова біржа діє на основі статуту. **У статуті фондової біржі зазначаються:**

- найменування і місцезнаходження фондової біржі;
- порядок управління і формування її органів та їх компетенція;
- мета діяльності;
- підстави та порядок припинення діяльності фондової біржі, розподілу майна фондової біржі у разі її ліквідації.

Основним завданням та призначенням фондової біржі є організація торгів цінними паперами.

Фондова біржа створює організаційні умови для укладення договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових

інструментів шляхом проведення біржових торгів і забезпечує контроль за їх виконанням із застосуванням відповідних заходів впливу.

У торгах на фондовій біржі мають право брати участь члени фондової біржі та інші особи відповідно до законодавства.

Торгівля на фондовій біржі здійснюється за правилами фондової біржі, які затверджуються біржовою радою та реєструються НКЦПФР.

Фондова біржа зобов'язана до подання правил фондової біржі на реєстрацію в НКЦПФР укласти договір про кліринг та розрахунки за договорами і діями щодо цінних паперів з особою, яка провадить клірингову діяльність.

Основним локальним НПА, що регулює відносини між учасниками торгів на фондовій біржі, є **правила фондової біржі**.

Правила фондової біржі складаються з порядку:

- організації та проведення біржових торгів;
- лістингу та делістингу цінних паперів;
- допуску членів фондової біржі та інших осіб, визначених законодавством, до біржових торгів;
- котирування цінних паперів та інших фінансових інструментів, оприлюднення їх біржового курсу;
- розкриття інформації про діяльність фондової біржі та її оприлюднення;
- розв'язання спорів між членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством;
- здійснення контролю за дотриманням членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством, правил фондової біржі;
- накладення санкцій за порушення правил фондової біржі;

- взаємодії з особою, яка провадить клірингову діяльність, стосовно здійснення клірингу за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів;
- взаємодії з Центральним депозитарієм цінних паперів стосовно обміну інформацією про вчинені на фондовій біржі правочини щодо цінних паперів у визначених законом повноважень за результатами кожної торговельної сесії біржі;
- взаємодії з НБУ стосовно обміну інформацією про вчинені на фондовій біржі правочини щодо цінних паперів у визначених законом повноважень за результатами кожної торговельної сесії біржі.

Правила фондової біржі можуть також містити порядок:

- здійснення клірингу та розрахунків за укладеними на фондовій біржі договорами щодо фінансових інструментів (крім цінних паперів);
- взаємодії з депозитаріями цінних паперів із забезпечення централізованого виконання укладених на фондовій біржі договорів купівлі-продажу цінних паперів;
- здійснення заходів із зниження ризиків невиконання укладених на фондовій біржі договорів купівлі-продажу цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Компетенція фондової біржі та засновників фондової біржі є виключною та прописується у ліцензії.

Умовою отримання ліцензії та провадження професійної діяльності на фондовому ринку є відсутність серед учасників (акціонерів) юридичної особи (професійного учасника фондового ринку) фізичної особи, яка має не погашену або не зняту в установленому порядку судимість за кримінальні правопорушення проти власності, у сфері господарської діяльності та/або у сфері службової діяльності та володіє прямо чи опосередковано пакетом акцій

(часток) у розмірі 10 і більше відсотків статутного капіталу цієї юридичної особи.

Загалом вимоги та правила отримання ліцензії професійними учасниками фондового ринку визначено у статтях 27 «Вимоги до професійних учасників фондового ринку та осіб, які мають у них істотну участь», 27-1 «Ліцензування професійної діяльності на фондовому ринку та діяльності у системі накопичувального пенсійного забезпечення» і 27-2 «Підстави для відмови у видачі ліцензії на провадження певного виду професійної діяльності на фондовому ринку та у системі накопичувального пенсійного забезпечення» Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок».

ПИТАННЯ 3.

Поняття та особливості здійснення господарювання на ринку цінних паперів

Діяльність на ринку цінних паперів сьогодні може бути більш рентабельною, ніж класична діяльність комерційних банків, а тим більше промислових, сільськогосподарських, будівельних, транспортних чи торговельних підприємств. Таку діяльність можуть здійснювати банки, фінансово-кредитні установи, різноманітні фінансові та посередницькі установи. Об'єктом купівлі-продажу виступають цінні папери.

Цінний папір – документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

За порядком розміщення (видачі) цінні папери поділяються на:

- **емісійні;**
- **неемісійні.**

Емісійні цінні папери – цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент):

- акції;
- облігації підприємств;
- облігації місцевих позик;
- державні облігації України;
- іпотечні сертифікати;
- іпотечні облігації;
- сертифікати фондів операцій з нерухомістю;
- інвестиційні сертифікати;
- казначейські зобов'язання України.

В Україні можуть бути в обігу такі **групи** цінних паперів:

1) **пайові цінні папери** – засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, які знаходяться в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати;
- в) сертифікати ФОН;
- г) акції корпоративного інвестиційного фонду;

2) **боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка

видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання:

- а) облігації підприємств;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України;
- д) ощадні (депозитні) сертифікати;
- е) векселі;
- ж) облігації міжнародних фінансових організацій;
- и) облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

3) **іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів:

- а) іпотечні облігації;
- б) заставні;

4) **приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

6) **товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

У МЕЖАХ ГРУП МОЖНА ВИДІЛИТИ НАСТУПНІ ВИДИ ЦІННИХ ПАПЕРІВ:

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені ЦК України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

Акція корпоративного інвестиційного фонду – цінний папір, емітентом якого є корпоративний інвестиційний фонд та який посвідчує майнові права його власника (учасника корпоративного інвестиційного фонду), включаючи право на отримання дивідендів (для закритого корпоративного інвестиційного фонду), частини майна корпоративного інвестиційного фонду у разі його ліквідації, право на управління корпоративним інвестиційним фондом, а також немайнові права, передбачені законодавством про інститути спільного інвестування.

Облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України – умовами їх розміщення).

Державні облигації України можуть бути:

- довгострокові – понад 5 років;
- середньострокові – від 1 до 5 років;
- короткострокові – до 1 року;
- облигації внутрішніх державних позик України;
- облигації зовнішніх державних позик України;
- цільові облигації внутрішніх державних позик України.

Законодавець окремо називає цільові та дисконтні облигації.

Цільові облигації – облигації, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі товарів та/або надання послуг відповідно до вимог, встановлених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облигацій України – умовами їх розміщення), а також шляхом сплати коштів власнику таких облигацій у випадках та порядку, передбачених проспектом або рішенням про емісію цінних паперів, облигацій (для державних облигацій України – умовами їх розміщення).

Дисконтні облигації – облигації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облигації, яка виплачується власнику облигації під час її погашення становить доход (дисконт) за облигацією.

Облигація має номінальну вартість, визначену в національній валюті, кратну 1 гривні, а якщо це передбачено проспектом облигацій (рішенням про розміщення облигацій, а для державних облигацій – умовами їх розміщення), – в іноземній валюті, кратну одиниці такої іноземної валюти.

З 16 листопада 2017 року законодавець окремо визначив **конвертовані облигації підприємств** – облигації, емісія яких здійснюється акціонерним товариством та передбачає зобов'язання емітента

з виплати доходів, погашення облігацій шляхом конвертації таких облігацій на відповідну кількість акцій цього емітента або шляхом виплати номінальної вартості такої облігації за вибором власника такої облігації у порядку, передбаченому проспектом або рішенням про емісію цінних паперів.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

У сертифікаті казначейського зобов'язання України зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження емітента, сума платежу, дата виплати грошового доходу, дата погашення, зазначення місця, в якому повинно бути здійснено погашення, дата і місце видачі казначейського зобов'язання України, серія та номер сертифіката казначейського зобов'язання України, підпис керівника емітента або іншої уповноваженої особи. У сертифікаті іменного казначейського зобов'язання України також зазначається ім'я власника.

Інвестиційний сертифікат – цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.

Емітентом інвестиційних сертифікатів виступає інвестиційний фонд, інвестиційна компанія або компанія з управління активами пайового інвестиційного фонду.

Інвестиційні сертифікати можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів. Дивіденди за інвестиційними сертифікатами відкритого та інтервального пайового інвестиційних фондів не нараховуються і не сплачуються.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Цей цінний папір є неемісійним цінним папером, що видається на певний строк (під відсотки, передбачені умовами його видачі).

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути іменними або на пред'явника та існують виключно у документарній формі

В ощадному (депозитному) сертифікаті зазначаються вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат, серія і номер сертифіката, дата випуску, сума депозиту, процентна ставка, строк отримання вкладу, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку.

Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно у документарній формі.

Особливості обігу векселів визначаються нормами Закону України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2374-III.

Державний дериватив – цінний папір, що розміщується державою на міжнародних фондових ринках і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного

папера здійснити виплати власнику цього цінного папера в разі досягнення певних показників валового внутрішнього продукту України, а також здійснити інші виплати.

Емісія державних деривативів є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню НКЦПФР.

Цінні папери продаються і купуються на фондовому ринку за допомогою учасників професійної діяльності на фондовому ринку.

Професійна діяльність на фондовому ринку – діяльність акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення та обігу цінних паперів, обліку прав на цінні папери та прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим до такої діяльності законодавством.

Поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами професійної діяльності, за винятком банківської, не допускається, крім випадків, передбачених законом.

**На фондовому ринку
здійснюються такі види професійної діяльності:**

- діяльність з торгівлі цінними паперами;
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- депозитарна діяльність;
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку;
- клірингова діяльність;
- діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів;
- діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю.

Професійна діяльність на фондовому ринку здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається НКЦПФР.

**Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами
включає такі види, як:**

■ **брокерська діяльність** – укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи;

■ **дилерська діяльність** – укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом;

■ **андеррайтинг** – укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом;

■ **діяльність з управління цінними паперами** – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та коштами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, а також отриманими у процесі управління цінними паперами, іншими фінансовими інструментами і коштами в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб;

■ **діяльність з управління активами інституційних інвесторів** – професійна діяльність учасника фондового ринку – компанії з управління активами, що провадиться такою

компанією за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору;

■ **діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів** – професійна діяльність учасника фондового ринку – адміністратора недержавного пенсійного фонду, що провадиться ним за винагороду від свого імені та на підставі відповідного договору з недержавним пенсійним фондом;

■ **діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю** – професійна діяльність учасника фондового ринку – управителя, що провадиться ним за винагороду від свого імені на підставі відповідних договорів (відповідного договору) управління майном з установниками (установником) управління майном;

■ **депозитарна діяльність** – провадиться учасниками фондового ринку відповідно до законодавства про депозитарну систему України;

■ **клірингова діяльність** – діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів;

■ **діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку** – діяльність фондової біржі із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими у встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі

на фондовому ринку може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ДО ТЕМИ:

1. Правовий статус товарної біржі.
2. Правила біржової торгівлі як основний локальний акт товарної біржі.
3. Види біржових угод, що укладаються на товарній біржі.
4. Правовий статус товарної біржі та членів товарної біржі.
5. Характеристика товарів і продукції, права на товари, що допущені до торгів на товарній біржі.
6. Правовий статус фондової біржі.
7. Члени фондової біржі та їх права.
8. Види цінних паперів, що випускаються в Україні.
9. Акції, їх види.
10. Облігації, їх види.
11. Казначейські зобов'язання, їх види.
12. Ощадні сертифікати, їх види. Приватизаційні папери.
13. Векселі, їх види.
14. Іпотечні та заставні цінні папери.
15. Професійна діяльність на ринку цінних паперів, як різновидність господарської (підприємницької) діяльності.
16. Види та правовий статус інститутів спільного інвестування.

Перелік використаних джерел

1. Руденко Л.Д., Грудницька С.М. Щодо питання правового статусу державного підприємства «Енергоринок». *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції)*, (м. Кривий Ріг, 28 вересня 2017 року) : у 2-х ч. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. Ч. 1. С. 205–208.

2. Грудницька С.М. Правовий статус ДП «Вугілля України» у контексті гармонізації законодавства України з правом ЄС в рамках угоди про асоціацію. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 13 (26). С. 33–36.

3. Деревянко Б.В. Щодо структури програми використання енергії з альтернативних джерел. *Город, регион, государство: экономика-правовые проблемы : сб. науч. тр. НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк : Изд-во «Вебер» (Донецкое отделение)*. 2009. С. 68–74. URL: <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/497>

4. Кузнец Д. Путин сказал, что ветряные электростанции изгоняют червей из земли и убивают птиц. Это правда? *Meduza*. 11 июля 2019. URL: <https://meduza.io/feature/2019/07/11/putin-skazal-chto-vetryanye-elektrostantsii-izgonyayutchervey-iz-zemli-i-ubivayut-ptits-eto-pravda>

5. Шелухін М.Л. Транспортне право України. Академічний курс. [підручник] / за ред. М. Л. Шелухіна. К. : Ін Юре, 2008. 896 с.

6. Кадала В.В. Правове регулювання перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні : дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.04 / Кадала Віталій Віталійович. Київ, 2012. 232 с.

7. Павлюк С.М. Правове регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні : дис. ... канд. юрид. наук, спец. : 12.00.04 / Павлюк Сергій Миколайович. Вінниця, 2020. 193 с.

8. Деревянко Б.В., Грудницька С.М. Державне регулювання функціонування промислово-фінансових груп у сфері підприємницької діяльності : монографія / За ред. М.К. Галянтича. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2005. 176 с.

9. Деревянко Б.В. Щодо розробки нової грошово-фінансової системи України. *Шості економіко-правові дискусії : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Львів, 2015. С. 103–104.

10. Плотнікова М.В. Правові акти Національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Марія Володимирівна Плотнікова. К., 2014. 20 с.

11. Криптовалюта [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – сайт : Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0>

12. Деревянко Б.В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 33–39. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf

13. Деревянко Б.В. Криптовалюта як альтернатива класичній валюті (на прикладі біткойну). *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (28 вересня 2017 р.): у 2-х ч. Ч. 1. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. С. 60–62. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/63238>

14. Деревянко Б.В., Туркот О.Я. Про визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності. *Економіка*

та право. 2018. № 1 (49). С. 52–59. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/67996>

15. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

16. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 29. Ст. 137.

17. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.

18. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin : Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014 року. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608

19. Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій забезпечення : колективна монографія / За заг. ред. д.е.н., доц. Вівчар О.І. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 395 с.

20. International property rights index (2018). Retrieved from <https://www.internationalpropertyrightsindex.org>

21. Правове регулювання економічних відносин за участі підприємств великого промислового регіону : монографія / Дерев'янка Б.В., Кадала В.В., Громенко Ю.О., Гузенко О.П., Іваненко Д.Д., Роженко О.В., Хайлова Т.В.; за заг. ред. Б.В. Дерев'янка. Львів : «Магнолія 2006», 2020. 245 с.

22. Дерев'янка Б.В. Про удосконалення здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 99–102. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2015/26.pdf

23. Дерев'янка Б.В. Про порівняння господарської діяльності з видобутком криптовалюти («майнінгом») та здійсненням операцій

із нею. *Право України*. 2018. № 5. С. 164–175. URL: http://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_5/pravo_2018_5_s11/

24. Деревянко Б.В. Про визнання операцій із криптовалютою видами господарської діяльності та їх оподаткування. Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (23 листопада 2018 р.): у 2-х ч. Ч. 1. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. С. 117–119. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/70589>

Навчальне видання

ДЕРЕВ'ЯНКО Богдан Володимирович

**ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО: ОСОБЛИВА ЧАСТИНА
(ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН
В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ЕКОНОМІКИ)**

Навчальний посібник

Верстання	<i>Юрій Ковальчук</i>
Технічне редагування	<i>Тетяна Шутова</i>
Дизайн обкладинки	<i>Валерія Савельєва</i>

Г Е Л Ь В Е Т И К А
В І Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 10.08.2021 р. Формат 84x108/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 18,25. Наклад 300. Замовлення № 0721-219.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.